VENEDİK VE BÂB-I ÂLİ

DESPOT'UN DOĞUŞU

LUCETTE VALENSI

ARAŞTIRMA DİZİSİ
BAĞLAM

VENEDİK VE BÂB-I ÂLİ DESPOT'UN DOĞUŞU LUCETTE VALENSI

VENEDİK VE BÂB-I ÂLİ

DESPOT'UN DOĞUŞU

LUCETTE VALENSI

ÇEVİRİ VE ÖNSÖZ:
A. TURGUT ARNAS

BAĞLAM

Bağlam Yayınları/75
İnceleme - Araştırma/38
Birinci Basım: Kasım 1994

ISBN 975 - 7696 - 65 - X

© Lucette Valensi ve Bağlam Yayıncılık

VENISE ET LA SUBLIME PORTE
La Naissance du despote,
Hachette, 1987

Kapak Gravürü: *Jouannin*, Venedik Elçiliği.

Baskı: Bayrak Matb.

BAĞLAM YAYINCILIK
Ankara Caddesi, 13/1
34410 Cağaloğlu - İstanbul
Tel 513 59 68

Önsöz

Tarihçi Lucette Valensi bu değerli çalışmasında, İstanbul'a atanmış Venedik elçilerinin 1503 ve 1641 yılları arasında Türkiye üstüne kaleme almış oldukları kırk sefaretnameyi inceliyor. Bu raporların kültürel alt-yapısı konusunda, Venedik ve Avrupa için taşıdığı önem ve asıl olarak da Osmanlılar konusunda, ilgi yüksek tutularak bilgileniyoruz.

Valensi bir tarih bilinciyle, tarihi, tarihseli bütün görünümleri içinde sunmak düşüncesi ve tutumuyla çalışıyor. Osmanlı'yı farklı görünüşleri ile tanıyabiliyoruz. Çağdaş Türk okuyucunun Osmanlı'da görmediği, algılamadığı yanlar sergileniyor. Venedikli Osmanlı'yı bilmek amacında. Akılcılığı, Osmanlı yararına, bize ters düşebilir.

Venedikli elçilerin Osmanlılarla çatıştığı noktalar var. Sosyal davranışlarda, akılcılıkta, yurttaşlık tutumlarında, yöneticilikte, reformculukta başkalıklar görülmekte. Birçoğumuzun beklemediği değerlendirmeler çıkıyor önümüze. Bunlar tarihçiliğin gerekleri. Olumsuz gerçeklerin içinde, gerçeklerin temelleri yatabilir.

Lucette Valensi için semantik önemli. Sözcüklerin seçilme, birleşme, bütünleşme, ayrılma, farklılaşma biçimlerine duyarlı. Venedik elçilerinin söylemlerine böyle yaklaşıyor. Onlardan alıntılar yaparak çalışmayı da küçümsemiyor.

Çalışmasına bağladığı önem ve duygusal yatırım en güçlü ifadesini müzik'le gösteriyor. Kitabı Vivaldi'nin *Juditha triomphans*'ı ile ritimleniyor. Onun dinletisi ile kuruluyor. Bu tür sanatsal bir tasarımın eşdeğerliğini Türkçede duyurmak ne ölçüde olasıdır bilinemez. Yazarın dilinde bile bunu yaşayabilmek, bir yazarlık yoğunluğu gerektirir. Yazım ve müziğin kaynaşması, satırlarla notalanması her okuyucuya açık değil.

Kitap bizi Osmanlılar'la olan ilişkimiz bakımından, başka ölçü ve boyutlarda kendine çekiyor. Bu bağıntı bir soruda kendini gösterebilir: Osmanlı gerçeği üstüne yapılan genel algılarımız, bu gerçeğe tanım ve ifade sağlamış mıdır? Osmanlı gerçekleri ya da devleti önünde, kitaba konu olan Venedik sefirleri ele alındıkta, ayrıcalıklı bir konuma sahip miyiz? Kitap okununca böyle olmadığı görülmekte. Venedikli en başta aka ak, karaya kara demeyerek ayrı olduğunu gösteriyor. Bir başka kültür akılcılığından süzülünce, Osmanlı üstüne kurulu anlam akışkanlıklarımız biçim ve renk oyunlarıyla başkalaşıma giriyor. Osmanlı konusunda bir öz sorgulama, toplumsal bir öz-sorgulamanın er ya da geç ortaya çıkacağı düşüncesi pekişiyor. Bir hakseverlik sorgulamasının üstündedir bu. Osmanlı Devleti bir açık deniz, bir göl değil. Yakın bakılmalı.

Tarih insanın ağır ve sürekli başkalaşması. Aynı kalma, kaybedilmeyen bir izlenim. Değişme bilinciyse, ardı gözükmeyen bir zaman dilimi. Osmanlılar kendi içlerinde farklı; çağdaş Türkle aynı insan değil. Soy ve dil, aynı tarihe bağlı olduğumuzu belirtirken, zorunlu olarak yanılgı doğuruyor. Örneğin XVI. yüzyıl, XVII. yüzyıl Osmanlısı dünyaya, halklara, diğer uluslara, sorunlar ve çözümlere yaklaşırken içinde bulunduğumuz zihinsel şekillenmeleri yaşamıyor. Özellikle daha özgür, daha ağırlıklı, daha güçlü, daha yaratıcı. Varmak istediği noktayı düşünürken aşacağı engeller,

önünde bir ağ örmemiş. Ekonomide, siyasette, teknolojide yaratıcılığın ya da bağımsızlığın tadını biliyor. İradesi çıplak, kılık değiştirmiyor. İstanbul'da Venedik elçilerinin algıları bu doğrultuda. Venedikli dış gözlemle yetinmeyerek, Osmanlı siyasi düzeni üstünde soyut düşünüyor. Bu soyutlamalar beklenmedik olabilir. Rönesans siyasal kültüründen geçmiş olmaları ve çağdaşlık, genelde onlara bir anlama üstünlüğü veriyor. Ve Valensi'nin kitabı Venedik elçilerinin XVI. ve XVII. yüzyıl Türkiye'si üstüne düşüncelerini sistemle ve iyi duyuruyor. Raporların kendilerini, en ünlülerini, bir Marcantonio Barbaro, bir Andrea Gritti raporunu bir gün Türkçeye kazandırmak kuşkusuz değerli olacak.

Çağdaşlık, Osmanlı'ya fiziksel yakınlık elçilere bize oranla, bir kavrama üstünlüğü veriyor demiştik. Batı ve Doğu rasyonalitelerinin farklı oluşu da anlam uyuşmazlıklarına yol açabiliyor. Venedikli geniş kültürüne rağmen "kul ve kulluk" kavramıyla çatışmaya giriyor, anlamakta zorlanıyor Bağlı olduğu akılsallık sınırlarının dışına taşıyor kavram. Çatışmalı noktalardaki anlam tıkanmaları, yan ve uzak yorumlara kaydırabiliyor elçileri. Örneğin: "kul özgür değildir, öyleyse kul bir alt-insandır" gibi. Osmanlı sistemindeki Hükümdar-Kul sembolizmi yapısal değil de, özgürlükçü Venedik ölçüleriyle değerlendirilince, kulluk durumu, koşulların da eşliğiyle despotizm yorumuna götürüyor. Fakat yazar, incelemesinin sonlarında, siyasal semantik yaklaşımının varış noktalarında bu görünümü değiştirecektir.

Despotizm şiddetle birlikte yürür, şiddetsiz varlığa geçirilemez. Elçiler XVII. yüzyılda Osmanlı şiddetinden söz edeceklerdir. Fakat şiddete Batı sorunlarıyla yaklaşarak. Osmanlı'da şiddet, azaltılması ya da susturulması gereken bir olgu değil. Devlet düşüncesiyle kalıcı bir özdeşlik sürdürüyor. Devlet, siyasal bir örgütlenme olmanın üstünde bir anlam taşıyor. Bu önce bir devlet iradesi, sınırsız bir devlet

özlemi. Elçilerin vurguladığı üst-boyutluluk olgusu bu düşüncenin bir belirtisi.

Asya içleri Türk'ünün başına buyrukluk özlemini, ancak bir Osmanlı devlet iradesi karşılayabilir. Venedik elçisi: "Osmanlı, Roma imparatorluk programına yeniden hayat kazandırıyor ve bu programın sınırlarını daha ötelere taşıyacak görünüyor" derken, bunun kaçınılmazlığını vurgular.

Devlet düşüncesinin herşeyin üstünde görülmesiyle, insanların, siyasi personelin, ve Sultan'ın bile üstünde tutulmasıyla, ona bir yücelik statüsü tanınmış ve devlet belki ilahlaştırılmıştır. Osmanlı Devlet'inde bir mistik'ten, bir devlet mistisizminden söz edilebilir. Ve deyim pek abartılmış sayılmamalıdır. Fetişizm demek, ondaki duygusal katmanı hiçe saymak olur. Devlet önünde hiçbir şey değerli olamaz. Herşey devlet içindir. Devlet uğruna herşey bırakılabilir. Sultan Süleyman Devlet önünde naçizdir. O görkemini kendisinde değil, Devlet'te bulduğu için, bulmuş olmayı başardığı için Muhteşem. Muhteşem, ona Devlet'in bağışladığı bir imaj; bu imaj onun ödülüdür. Ve o bu imaja mahkumdur. Karşı durumda, herşey yitirilebilir ve herşey yitirilmek içindir. Devlet önünde Sultan'ın bile sınırlı olduğunu Venedik elçisi şu deyişle verir: "Sultan onursallığını taşımalıdır"

Osmanlı'da Venedikli'yi etkileyen şey: "düşünce ve amaç birliği", *unanimitas*. Ona göre devlete gücünü veren bu birlik. Bu şaşırtan birlik olgusu, Osmanlı Devleti'ni bir *Leviathan* olmaktan uzaklaştırıyor: O salt şiddetin hüküm sürdüğü devlet değil. Şiddet, Devlet'in simgelediği bir yeryüzü düzeninin tehlikelerden arındırılmasıdır. Osmanlı Devleti üç kıtanın şiddet yükünü bir İmparatorluk Düzeni'nde susturuyordu. Bu nedenle, devletle şiddet, yaşam ve ölüm gibi birbirine geçmiştir. Konsensus ölüm önünde bile yitirilmek istenmez. Venedikli için bir başka anlaşılmaz bu: "Vezirler

kaçıp kurtulmak yerine, uslu uslu boyunlarını uzatıyorlar" Osmanlı Devleti'nde ölmek bir olay değil, bir yazgı.

İşte bu açılardan bakıldıkta, Osmanlı Devleti ve Avrupa'da gözlenen şiddet olguları yapısal ayrılıklar gösterme eğilimi taşıyor.

Şiddet bedenselden ayrılamaz. Beden yetilerinin Osmanlı akılcılığındaki payı çok yüksektir. Bu yüzden rasyonalitesi sürekli olarak soyut akıldan, bütün soyutlama uğraşlarından uzaklaşmaya yönelir. Bedensellik onda etkili bir pragmatizm geliştirmiştir. Osmanlı soyut aklın kıvrımlarında kendini rahat hissetmiyordu. Soyut düşünüşü sınırlı ve somut kalıyordu. Onda fiziksel yetileri işlettiği sürece, teknolojiye egemendi. XVI. yüzyıldan uzaklaştıkça, soyut tasarımların payı yükseldikçe, o bu egemenliği yitirmeye koyulur. Bedenine olan bağlılığı ve güveni nedeniyle, Osmanlı bütün soyut tasarımları ve teknolojileri geri itebilecek ve bunları uşaklara bırakabilecek bir ruh yapısındaydı. Soyut aklın varlığını Tanzimat'la kabul ediyordu, fakat kendini bedenselliğinden çekip çıkaramadı, dönüşümü başaramadı, soyut akla ısınamadı...

Onun İmparatorluk dehasındaki bedensellik payının ne denli köklü ve asıl olduğunu belirtmek için şu kanıtı kullanabiliriz: XX. yüzyıl koşulları içinde, çocukları da aynı somut dehayı taşımaktalar.

Lucette Valensi'nin Venedik elçileri anlatımı uyarıcı ve sürükleyici. Kitabını çevirmeyi bu yüzden istedim.

A.Turgut Arnas

İçindekiler

Uvertür 13

Birinci Bölüm 19

Judith 21

Holopherne 39

Sarayın Bağrı 49

Daniel'in Gelecek Bildirisi 67

Koro 79

İkinci Bölüm 95

"Yeryüzünde Daha Büyük Bir Tiranlık Ne Düşünüldü, Ne Edildi" 97

Bâb-ı Âli'de 109

Saraydan Kız Kaçırma 121

Final 131

Notlar 135

Uvertür

Bugünkü Sultan'ın, amcası Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle, ondört yaş gibi çocuk bir yaşta koca İmparatorluğun başına geçmesi, öyle olumlu karşılandı ki insanlar yürekten uğurlu olacağına inandılar. Dünya âlem, kardeşi Osman'ın yaptığı hatalar düzeltilince, onun Osmanlı hanedanının başında gördüğü en iyi sultan olacağını düşünüyordu. Ama o, birkaç yıl içinde, insan yargısının gelecek konusunda ne denli yanılabileceğini gösterdi. Günlük güneşlik bir sabah, günün öyle biteceğini göstermez, daha çok tersi olur. Bu biraz denizin sessizliğine de benzer. Önce ne kadar sessizse, yolculuğun tehlikeleri o oranda artar, zorlu bir rüzgâr çıkmaya görsün. Bu Sultan da beklenilenden bambaşka çıktı. Bir süre annesi ve vezirlerinin kendisini yönlendirmesine göz yumdu; sert karakterine rağmen, korkuyla yeniçeriye boyun eğdi; en önemli vezirlerinin, saraydaki gözdelerinin başlarını vermek zorunda kaldı (bu da yetmedi, enişte si Sadrazam Hafız yanıbaşında öldürüldü, kan üstüne sıçradı; korktu, dehşet dolu gözlerle iki gün kendine gelemedi). Sonunda Bostancıbaşı Kahireli Haşmet Paşa ve Müftü Hüseyin Efendi teselli edip yüreklendirdiler onu, bunu cezasız bırakmamasını söylediler — kısa bir zaman sonra onları

boğdurtacaktır — Ve bütün düşüncelerini bürüyen öç alma duygusu onu öyle bağladı, öfkesi öyle kaynadı ki, acımasızlıkta son kerteye ulaştı. Can almadığı gün kendini mutlu saymaz, yüzü gülmezdi. Gözü önünde çok kişi idam edildiğinde — çoğu zaman böyle olurdu — kıvanç duyup rahatlardı. Öyle ki, yakınları bu fırsatı kollayıp kendisinden ihsan dilerdi. Kendi vezirleri bile, gözüne girebilmek için, altın gümüş sunamadıkları zaman, kelleler bulup armağan ederlerdi ona. Örneğin, şehirden uzakta olduğu zamanlar, görevlilerden, idam hükümlülerini bir araya getirmeleri istenirdi, çokluk ruhunu doyursun da insancıl eğilimi artsın diye. Alımlı çalımlı törenlerle geçeceği yol boyunca başları vurulmuş gövdeler istemesi görülecek şeydi. Bu tür törenlerde, yerinde başkaları olsa halkın sevgisini elde tutmak, kazanmak için hapistekileri salma, cezaları bağışlama ihsanında bulunur. O ise tersine, sokaklarda gül yerine kanı seçti, bağışlayıcılık yerine bütün gücüyle sertliğini gösterdi[1]

1637'de Venedik elçisi Pietro Foscarini Osmanlı İmparatoru IV. Murad'ı böyle anlatır; hükümdarlığını "en aşırı, en ölçüsüz" bir "despot mutlakıyeti" [2] olarak niteler.

Sözcüklerin de bir tarihi vardır. Doğar, dolaşır, algılarımızı, düşünüş biçimlerimizi oluşturur, düşünce haritamızda birleşme noktaları bulur, sonra da yeni kavramlar tarafından yok edilirler *Despot, despotça, despotizm* sözcükleri Fransız sözlüğüne 1720'de girerler. Görünürde XVII. yüzyılın sonunda oluşan despotluk kavramı bir süre sonra, toplumsal kullukla, hükümdarın salt otoritesinin bir arada olduğu bir siyasal rejimi göstermeye başlar. *Yasaların Ruhu* (1748) ile Montesquieu onu Avrupa siyaset düşüncesine yerleştirir; sistemin zembereğini bulup

çıkarır, parçaların birbirine geçişini gösterir; demokrasi. aristokrasi ve monarşi yönetimlerine karşıtlığını ortaya koyarak siyasal rejimler sınıflamasındaki yerine koyar. Ama despotizm sözcüğü başını alıp gider; yeni sıfatlar takınarak yeni türler geliştirir [3] Montesquieu siyasal sistemlerle doğa koşulları, iklimler arasındaki değişmez ilişkiyi göstermişti. Despotizm türlerinden biri de Fizyokratların bulduğu, Çin'de denenmiş olduğu söylenen yasal despotluk'tur. Montesquieu'nün tezlerine kesinlikle karşı olan Quesnay'e göre geçmişten gelen bir bilgelik ve doğa yasaları Çin İmparatoru'nun otoritesinin temelini oluşturmuştur[4] Batı'ya yerleşince despotizm medenileşir ve aydın bir despotizm olur. Aslında bu, sonradan gelen ve siyasal düşünürlerden çok, tarihçilerin tuttuğu bir kavramdır. Prusya Kralı II. Frederic, Toscana Kralı Pierre-Leopold, Rus Çariçesi II. Katerina, Habsburg hanedanından Marie-Therese ve II. Joseph, XVIII. yüzyılın aydın despotlarındandır[5] Bir başka tür de Asya'da boy verir,"bu iç kapayan yörelerde" Nicholas-Antoine Boulanger bura insanını bakın nasıl görüyor:

> İradeden yoksun insan, esirlik zincirlerini öpüp başına koyuyor; ne malı, ne mülkü olmadığından tiran'ına tapıyor: akıldan, bilgiden uzak olduğu için bildiği tek erdem duyduğu korku; bizi, zihnimizi şaşırtacak belki bu, insanlar kendi varlıklarına bile ilgisiz kalmışlar. Onları ikide bir canlarından eden bu kan dökücü kaprise beyinsizce duacı oluyorlar; canları kuşkusuz sahip oldukları tek şey, ama hükümdarın yasasında can da kendilerinin değil[6]

Peki hangi Doğu, hangi Asya bu? Boulanger'ye göre eski ve yeni bütün Asya, "tarih boyunca uyuşukluk ve tutsaklığa batık" Asya. Oysa "tarih bize Avrupa'yı hep yürekli, hep özgürlüğüne tutkun gösteriyor" [7] Anquetil-Duperron'un yaptığı itirazlara rağmen, despotizm değişik kılıklarda doğulu çizgisini sürdürecektir[8] Biz onu bırakıp tarihin berisine dönelim. Pietro Foscarini despot yönetim biçiminden *Yasaların Ruhu*'ndan tam yüzyıl önce söz ettiğine göre, despot denen kişi acaba ne zaman ortaya çıktı? Bâb-ı Âli'nin — Bâb-ı Âli Avrupa'dadır unutmayalım — XVI. ve XVII. yüzyıllar Avrupalı imgeleminde tuttuğu yer nedir? Osmanlı sistemi nasıl algılandı ve nasıl anlatıldı?

Bilenlere soralım: Pietro Foscarini bunlardan biri. İstanbul'da üç yıl geçirmiştir. Ondan önce ve sonra Venedik Cumhuriyeti'nin başka elçileri de imparatorluk başkentinde uzun uzun oturmuşlardır. Gerçekten de XIII. yüzyıldan beri Venedik'in Constantinople'da devamlı bir temsilcisi vardır, *Bailo* unvanını taşır ve Venedik yurttaşlarının can ve mal güvenliği ile görevlidir. 1453'de İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra, bu görev sürdürülür. Bâb-ı Âli ile Venedik arasında savaş durumu dışında Venedik Cumhuriyeti'nin bitimine kadar devam eder bu[9] Genelde büyükelçi yerinde iki yıl kalırdı. Yerini alacak olan geciktiğinde kalışı uzatılırdı. Dönüşte *Bailo*'nun , Venedik'in büyük başkentlerde görevli bütün elçileri gibi, Senato'nun ve Duka'nın huzurunda, ayrılıp

geldiği devlet üstüne ayrıntılı bir elçilik raporu okuması gerekirdi.

Şaşmaz bir düzenlilikle Venedik işte böyle devrin önde gelen bütün krallık ve hükümdarlıklarının silahlı güçleri, kaynakları, zayıf noktaları üstüne sürekli yenilenen özlü bir defter tutuyordu. Siyasal, askeri stratejisi için bu bilgilerden kalkıyordu. 1612'de, İstanbul'dan dönmüş bu büyükelçilerden birinin belirttiği gibi, Venedik aynı zamanda "tiyatroda görüntülenmiş gibi, gözlerinin önünde bütün dünyayı doğayı, yasaları, değişik ulusların farklılıklarını hazır bulunduruyordu"[10] Osmanlı İmparatorluğu söz konusu ise, büyükelçi raporlarına İstanbul'a olağanüstü görevle giden sözcülerin raporları da ekleniyordu. Bunlar, anlaşma yapmak, Sultan'ın tahta çıkışını , savaş başarısını kutlamak ve şehzadelerin sünnet düğünü şenliklerine katılmak için gönderilirlerdi. Bu elçilik raporlarının hepsi saklanmış ya da bulunmuş değil — görev sırasında ölüp rapor bırakmayanlar olmuştur — ama XVI. yüzyıl başıyla Foscarini'nin elçilik bitimi arasında kırkın üstünde Venedik Cumhuriyeti elçisi Senato karşısında Türkiye gözlemlerini anlatmışlardır. Okuru, Venedik Meclisi'ndeki bu gösteriye çağırıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

Venedik elçileri devletin soylular sınıfından seçilirlerdi. Bu nedenle üç alanın birleştiği kavşakta yer alırlardı. Bu üç alan: Hümanizma, siyasal eylem ve deneyci gözlemcilikti. Meydan adamı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun kalırlar, imparatorluğun işleyiş mekanizmalarını sabırla incelerlerdi. Eylem adamı olarak görevleri ince bir dikkatle sistemin merkezinin nasıl işlediğini izlemekti. Venedik stratejisini doğrudan etki altında tutarlardı. En iyi eğitilmiş seçkin zümreden geldikleri için hümanist kültürün içinde idiler.

İşte bu yüzden daha çok Padova, sonra da Rialto okullarında okumuş, kültürlü özel çevrelere girmiş Venedik yurttaşlarından seçilirlerdi[11] Rönesans Avrupa'sında Padova Üniversitesi, ilkçağ klasikleri eğitiminin yenilendiği en büyük merkezlerden biriydi. Venedik seçkinlerinin eğitiminde siyaset, yönetimbilimi klasik eğitimin kal-

bi gibidir. Yunanca öğretimi Padova'da daha 1463'te başladığından, 1497'de skolastik geleneğin yığmış olduğu yorumlardan ayıklanmış ve Aristoteles'in Yunanca metnine dayanan bir ders başlatılmıştı. Venedikliler klasik siyasal düşünceye doğrudan erişmiş oluyorlardı böylece. 1546'da Venedik'te sürgünde olan Floransalı Antonio Brucioli Aristoteles'in Politika'sının ilk İtalyanca çevirisini yapar. Birkaç yıl sonra da, Senato kararıyla, okunması Padova okullarında zorunlu kılınır[12] Bu, Venedik kültürünün siyaset türlerine gösterdiği özel dikkatin önemini anlatır.

Öğrenimleri biten genç soylular, doğal olarak hümanist çevrelere girer, sanat koruyucusu olurlar ve zaman zaman da bilimsel ve sanatsal yaratıda yer alırlardı. Bu soylulardan bazılarının düşlerini, değerlerini görebiliyoruz, çünkü taşta ve kitaplarda biçim bulmuşlardı. Örneğin, Bâb-ı Âli'de 1573'de elçi olan bir Marcantonio Barbaro Padova'da eğitimini bitirmiş ve doktora yapmıştır. Soylu , mesen bir aileden geldiğinden, bu geleneği sonradan Aquileia başpiskoposu olan kardeşi Daniele ile sürdürür. Bu sonuncu, Palladio ile Roma'ya gitmiştir. 1556'da Vitruvius'un yorumlu bir baskısını yayımlayacaktır. İki kardeş bir süre sonra, XVI. yüzyıl İtalya'sının en güzellerinden olan Maser Villası'nı yaptıracaklardır. Planlar Palladio'nun yapıtı olacak, freskleri Veronese'nin elinden çıkacaktır. Villa bütün görkemiyle, ünlü hümanist mimarın gözündeki düzen düşünü'nün bir gerçekleşmesidir. "Güzellik biçimle uyumun bir sonucudur; bütünle bölümün, bölümün kendi içinde ve bölümün yeniden

bütünle uyumunun; bütün yapı tek bir beden gibi görülmelidir; biçimli bir beden gibi. Her öğe öbürlerine uygun düşmeli. bütün öğeler yapılmak istenene gerekli olmalıdır [13]" Villa, büyük bir çiftlik arazisinde, dünyadan çekilme idealini de gerçekleştirmiş oluyor. Efendiler, çiftlik yönetimini yürütürken, kendilerini, Palladio'nun sözüyle, ilkçağ bilgelerini okumaya, düşünmeye, onlar gibi yapmaya verirler; "onlar da bu tür mekanlara çekilmez miydi?" Küçük tanrıçalara ayrılan bölümdeki birkaç heykeli Marcantonio'nun kendisinin yaptığı söylenir. 1577'de Senatör olunca Kurtarıcı İsa kilisesinin planını o seçer: Kilise İlkçağın adak tapınakları gibi yuvarlak seçilir; dairenin Venedik Cumhuriyeti'nin büyüklüğüne uygun düşen biçim olması da rol oynar bunda. Marcantonio Barbaro aynı zamanda Saint Marco meydanındaki Procuratie Nuove'nin yapım sorumlularındandır[14] XVI. yüzyıl Avrupa'sında Osmanlı İmparatorluğu üstüne yazılmış, iyi dağıtılmış bir sefaretnamenin yazarıdır da o.

1545'de Bâb-ı Âli'de elçi olan ve 1606'da Duka seçilen Leonardo Donà, eğitimini zamanın akademi öğreticileri ile, daha sonra da Padova ve Bologna'daki öğreticilerle görmüştür. XVII. yüzyılda siyaset personeli ile aydın seçkin kesim daha birbirinden ayrılmış değildiler. Giovanni Capello filozof ve matematikçi idi 1680'de bailo atanan Giambattista Donà için Paolo Preto şöyle der: "Dinamik ve kültürlü bir patrisyenler kuşağından gelir; Venedik Cumhuriyeti'nin entellektüel yaşamını yenilemiştir bu patrisyenler"[15] Türkçe öğrenip, bitki örtüsü, hayvan tür-

leri, arkeoloji ve edebiyat üstüne çeşitli bilgiler toplar İstanbul'da Venedik'e dönüşünde *Türklerde Edebiyat* adlı kitabını yayımlar. Özgün bir yapıt olan bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'nun dili, eğitim sistemi, kültür ve edebiyat üretimini tanıtır. Birlikte çalıştığı çevirmen Carli de bir Türk tarihinin çevirisini yapar. Donà çevresi ile, Türkiye gerçeklerinin bilinmesinde yeni bir bakış getirir ve XVIII. yüzyıl filozoflarının tavrı dediğimiz tutuma önceden girer.

İstanbul'daki Venedik elçilerinin hepsi Padova okulları ve Venedik Akademisi'nden geçmiş, ya da bütün eğitimlerini buralarda görmüş değiller. Genç patrisyenlerin önünde iki öğrenim kolu daha açıktır. Bunun birisi "ticaret yapma görgüsü", Akdeniz limanlarından birinde ticareti öğrenmektir. XVI. yüzyılda Venedik'te kaybolmaya yüz tutan bu geleneği Andrea Gritti ve Antonio Barbarigo izlemeye devam ederler — Gritti Padova'da felsefe okumuştu, bütün klasikleri de biliyordu, şimdi İstanbul'a tüccarlık mesleğini öğrenmeye gidiyor —. İkinci yol aileden bir diplomatla elçilik elçilik dolaşarak diplomasi mesleğine girmekti. Andrea Gritti büyükbabasıyla İspanya ve Fransa'da bulunmuştu. Gianfranco Morosini, Alvise Badoer'in yanı başında gencecikken İspanya'ya gitmişti. Burada değişmeyen şey elçilerin bir yüksek kültür ve klasik eğitim ortamında yaşamaları. Bunların içinde en azından dördü, XVI. yüzyılda Marco Minio. Marino Cavalli, Matteo Zane, XVII. yüzyılda Pietro Foscarini Padova Üniversitesi'nde öğrenim programlarına reform ge-

tirenlerdendir. 1502 ve 1528 arasında kesintisiz bir siyaset ve diplomasi kariyeri süren Antonio Giustiniano önce Venedik'te felsefe ve teoloji lektörü olmuştur. Sonradan Duka olacak olan Andrea Gritti ise en büyük sanat mesenlerinden biri olur. Sansovino'nun koruyucusu olduğu , Titiano ile dostluk kurduğu — portresini yapmıştı —, müziğe eğiliminden öte, icracılığı bilinen şeylerdir[16]

Kuşkusuz, Bâb-ı Âli'ye giden elçiler Venedik baskısı kitaplardan haberli. Öbür İtalyan kentlerinde çıkanları da okuyor, topluyorlar. Bir elçi Makyavel'den yola çıktığını söylüyor. Bir başkası adını vermeden, — "devlet nedeni" kavramını çıkaran — Giovanni Botero'nun siyasal düşünceye getirdiği kategorileri kullanıyor. Baştan sona, elçilerin dönüş raporlarında, zamanın entellektüel üretimi uç veriyor.

Ama Venedik'te şu paradoks da yatıyor. Politika felsefesi bilgi için ne denli önemli olsa da, Venedik geleneği kuramsal düşünceyi baş tacı etmez. Yalnız İtalya yarımadasında değil, Avrupa'da da en önce Venedik, siyasetin bağımsız bir alan olduğuna inanmış, Tanrının hakkı Tanrıya, Sezar'ın hakkı Sezar'a ayrımını yapmıştır. Bu çizgi çekilince de Venedikli, realizmi, pragmatizmi, soyut yaratıya yeğ tutmuştur. Venedik sessizceliğin kentidir; Burckhart yüzyılı aşkın bir süre önce vurgulamıştı bunu. Kendine güveni bütün olduğu için, yönetici sınıf az konuşarak anlaşır. Ortak olduğu siyaset kültürünü açığa vurmak zorunda hissetmez kendini, bu kültüre güveni tam-

dır. Venedik surları olmayan kentti; onun savunucusu kurumlarında yatan özellikti, yurttaşlarındaki özellikti. XV. yüzyıldan beri bu mitosa inanmış olan Venedikli, sitesini bilgeler tarafından yönetilen bir Platon devleti gibi görür. 1520 yıllarında, *De magistratibus et republica Venetorum* adlı kitabıyla Gasparo Contarini bu inancı kuramsallaştırır. Eksiksiz bir devlet olan Venedik, kurum ve yasalarının kusursuzluğu ile birliğe ve huzura erişmiştir. Venedik tam bir toplumdur; *Maggior Consiglio*'daki halk unsurunu, Senato ve Onlar Meclisi'nin oluşturduğu aristokrasi unsuruna ve bunları dukalıkta vücut bulan monarşi unsuruna katmasıyla, Venedik kendini zorbalık rejiminden de, büyük halkla yönetimden de uzak tutar.

Doğal hiyerarşilere yer verdiği için, Venedik devleti her yurttaşa bir "*bene beateque vivere*" "iyi ve mutlu yaşama" sağlayabilecek güçtedir. Kenara itilmişler varsa, itiliş nedenleri de vardır ve kimse çıkıp da ezildiklerini ileri süremez onların. Özgürlük, birlik ve denge Venedikli oluş mutluluğunun dayandığı üç ana direk. Bu örnek karma devlet modeli çizilince, uzun süre rötuş gerektirmeyecektir[17]

Öbür İtalyan başkentlerinin tersine, Venedik'te siyasal söylem, görüldüğü gibi, apayrı bir türden değildir. Sitenin bütün yaşamında yer alır, yurttaşları biraraya getiren törensel durumlarda sahnededir bu söylem; günü anlatan yazılara, tarih kitaplarına sızar; Senato önünde anlatılarda, elçilerin büyük başkentlerden dönüş raporlarında görülür[18]

Herkesin beklediği bir gösteri ve Venedik sosyal yaşamının bir temel kuralıdır bu toplantılar. Elçiler Roma'dan, Urbino'dan, Fransa ve İspanya Sarayı'ndan, Alman İmparatorluğu'ndan ve Bâb-ı Âli'den geliyorlardır. Elçilik raporu okunacağı duyulunca Senato'ya koşulur. Oturum uzun bir dikkat süresi ister: Bize kadar gelen ilk rapor için dört saat; Andrea Gritti'nin 1503'de sunduğu rapordur bu; 1596 'da Leonardo Donà'nın doğum sancılı raporunun okuma süresi kesintisiz dört saatin üstünde.

1524'ten başlayarak elçinin, söylevini bitirince el yazısı metni Senato'ya vermesi gerekiyordu. Gizli ve yalnız Büyük Venedik'in yararlarına dönük kullanıma açık olmasına rağmen, bu metin elden ele dolaşıyordu: Venedik içi siyasal çevrelerde patrisyenler arasında, kitaplıklarında bu sefaretnamelerden bir örnek bulundurmak için; yarımadanın öbür başkentlerinde ve Avrupa krallık saraylarında dolaşıyordu. Saklanmış örnek sayısına bakılırsa, bu raporlardan bazılarının çok tutulmuş olduğu anlaşılır. 1616'da Oxford Kitaplığı Marcantonio Barbaro ile Giacomo Soranzo'nun İstanbul, ve Ottavian Valier ile Andrea Zustinian'ın Doğu raporlarına ve başkalarına sahipti. Roma'da değişik türden sefirlik raporları "yüz yaprağı onbeş paoli'den" alıcı bulabiliyordu; bunların arasında örneğin Marcantonio Barbaro'nunki, büyükelçi Contarini'nin 1535'te Sultan Süleyman'a anlatı yazısı ve Marino Cavalli, Domenico Trevisan ve Bernardo Navagero'nun raporları vardı[19]

Belirlenmiş bölümleri, standart boyutları ile elçilik raporu bir edebiyat türü olmaya başlar. Elçilik görevi bulunmayan, dolayısıyla Senato'da rapor verme yükümlülüğü olmayan yurttaşlar bile rapor yazmaya koyulurlar. Alberi'nin bulduğu üç İstanbul raporu "katip takımı" diye adlandırdığı kişilerin elinden çıkmıştır, bunlar Marcantonio Donini, Luigi Bonrizzo ve Jacopo Ragazzoni'ninkiler. Bir de Senatör Costantino Garzoni var. Büyükelçi Tiepolo ile önce İspanya'ya sonra İstanbul'a gider ve her iki başkentten sırf kendi zevki için birer raporla döner.

1589'dan başlayarak, *Tesoro politico* basımlarıyla, büyükelçilik raporları daha geniş bir dağıtım görür. Bu toplu başlık "elçi raporlarını, talimatlarını, değişik türde söylevlerini" bir araya getirir. "Amaç yabancı devletlerin tanınıp bilinmesine, en büyük hükümdarların siyasal yarar ve bağımlılıklarının anlaşılmasına yardımcı olmaktır." Kolonya'da İtalyan Akademisi'nin emeğiyle yayınlanan ilk baskı yedi büyükelçi raporu içeriyordu. Bunlardan biri, gene, kalitesinin üstünlüğü su götürmeyen Marcantonio Barboro'nun metnidir. Maffeo Venier'in 1586'da sunduğu rapor da *Tesoro politico*'ya alınır. Seçilen raporlara yazar adı konulmaz ve metinler büyük değişiklik geçirirlerdi; ama gene de yönetici sınıfın eğitimi ve görgüsü için bir tür siyasalbilim dersiydiler. İtalyanca baskılar peşpeşe Bolonya'da 1595 ve 1598'de, sonra Milano'da 1600'de çıkar. *Tesoro*'nun ikinci bölümü diye gösterilen bir başka baskı 1603'te Bologna'da, bir üçüncü bölüm de 1605'de

Seravalle'de yayımlanır ve bu sonuncu 1618'de Frankfurt'ta Latinceye çevrilir. Bu *Trésor politique*, Siyaset Hazinesi, Fransızcada da, özellikle 1602 ve 1611'de, birçok baskı görmüştür[20]

Avrupa'nın aydın kesimleri acaba neden Venedik'te söylenip yazılanı bilmeyi çok istiyordu? Çünkü Venedik elçileri, sanatsal yazma becerisi dışında, devirlerinin siyasal gerçeklerini okumak için yepyeni bir gözlem yapısı kurmuşlardı. Kotlanmış bir düzen sınırları içinde her devletin yeterliklerini, insan, madde ve para kaynaklarını, kara ve deniz güçlerini anlatır ve ölçüye vururlardı. O yerin hükümetini değerlendirir, katıldığı ittifakların, içinde bulunduğu çatışma durumlarının hesabını çıkarırlar ve Venedik'in durumdan nasıl yararlanabileceğini gösterirlerdi. Tehlikeli durum, "olay durum"lara yer vermeyip (bu tür durumlar elçilerin görevdeyken gönderdiği haberlerde yer alır) yaptıkları, dikkatle analiz etmektir.

Osmanlı İmparatorluğu konusunda, Venedik'te olsun, başka yerlerde olsun, bütün bir yergi edebiyatı, Büyük Sultan'ın topraklarına inecek Tanrı cezasını önceden haber vererek ya da din değiştirip Hıristiyan dinine geçmelerinin kaçınılmazlığını bildirerek, Türk geliyor korkusunu atmaya çalışırdı[21] Büyükelçi sefaretnameleri, bambaşka bir ton kullanır. Hiç değişmeyen akılcı bir ciddiyetle gerçekçi ve şimdiyi gözeten bir amaç peşinde yürür: Türk ilerleyişini durdurmak, Venedik'i bulunduğu yerde tutmak. Yakın olmayan bir gelecekte yenmek düşüncesi akıldan geçmez değil, ama Hıristiyan kralların bütününü

biraraya getirecek ortak bir hareketin güçlükleri de göz önünde tutulur. Bugün yapılacak şey hasmın özelliklerini bilmek, durumu iyi değerlendirmek, Osmanlı sisteminin kendi başına zayıflamasına yol açacak gerilim ve çatlama noktalarını bulup çıkarmak ya da Venedik'in — yalnız ya da öbür Hıristiyan güçleriyle birlikte — bu noktaların üstünde oynamasıdır. Burada teorik kurgulara yer yok, düşçü kurgulara da öyle: Venedikli hesaplamayı bilir.

Geniş bir yayımla sefaretnameler hem Avrupa'daki yaygın fikirlerin oluşmasını hazırlıyor, hem de Venedikli yönetici sınıfın ortak düşüncelerini sergiliyordu. Venedik siyasal söylemine en belirgin kimliğini vermiştir elçilik raporları. Venedik yurttaşlık düzeni ve Venedik'in dünya düzeni vizyonu, en ileri biçimde kendini elçilik raporunun söz sanatı düzeninde gösterir[22]

Venedik devlet sistemini ayakta tutmak görevi aristokrasiye düşüyordu. Venedikli genç patrisyenden beklenen felsefi düşünceyi geliştirmesi değildi, ondan yurdunun hizmetine girmesi isteniyordu. Yirmibeş yaşında Büyük Meclis'e adım atarak siyasal eyleme, *cursus honorum*'a, siyasal yükselişe başlıyordu. Bu kariyerin içinde küçükten en büyüğe elçilikler bulunuyordu. Bunlardan İstanbul büyükelçiliği bir patrisyenin bekleyebileceği prestiji en yüksek, en önemli görevdi. Aslında da İstanbul büyükelçiliği sayı ve süreklilik bakımından en çok sefaretname çıkaran yerdi: 1503'le XVI. yüzyıl sonu arasında otuzdokuzu buluyor bu; Papa Sarayı için bu sayı yir-

miyedi. Fransa Sarayı için yirmiüç, Şarlkent İmparatorluğu ve İspanya için onsekizdir.

Bir patrisyen için elçilik raporu, sefaretname okumak, kariyerinin en önemli olaylarından birini yaşamak oluyordu. Senato'nun kendilerine verdiği büyük görevin başarılmış olması demekti bu. Bu okuma elçiye yargısındaki açıklığı, kültürünü, söz sanatını ortaya koymak için, yaşam ve insanları tanıma deneyimini kanıtlamak siyaset adamlığının bütün özelliklerini taşıdığını göstermek için bir fırsat oluyordu[23] İstanbul söz konusu ise, başarı ile bitmiş bir görev, yönetim kariyerinin üst basamaklarına giden kapıları açıyordu. İstanbul'da görev yapmış uzun büyükelçiler dizisinde yalnız iki kişi bu kuralın dışında kalıyor: Bunlardan biri Andrea Dandolo, Koloni Vali yardımcılığından sonra başka devlet görevinde bulunmaz. Öbürü Girolamo Lippomano'dur; adı lekelenir: kendisini görevi kötüye kullanmakla suçlayan Senato'nun karşısına çıkmamak için Venedik'e döneceği sırada kendini denize atar. Eski İstanbul büyükelçilerinin birçoğu ise değişik sorumlulukları bir arada yürütürler: Diplomasi kariyerinde Roma'ya, İmparator Şarlkent'e İspanya'ya giderken, bir yandan da Venedik'te ve kara sömürgelerinde yönetim görevi alırlar. Andrea Gritti Duka olur, Leonardo Donà da öyle. Bazıları yalnız Venedik siyasetinde değil, bu siyasetin yenilenmesinde aktif bir rol oynarlar: XVI. yüzyılın sonunda Venedik Cumhuriyeti'ndeki gerilemeyi durdurmaya çalışan *Giovani*'den, *Gençler*'den ikisi: Leonardo Donà ve Ottavio Bon. İkisi

de İstanbul'da kalmıştır; birincisi 1595'te olağanüstü büyükelçi olarak, ikincisi 1604'te yönetici olarak[24]

Görüldüğü gibi Venedik'te patrisyenler sınıfı yalnız politika konuşmuyor, politikayı yapıyor. Ve Venedik Cumhuriyeti'nin bundan yararının büyük olması için gözlem yapıyor. 1612'de İstanbul'dan dönen bir büyükelçinin dediği gibi, sefaretname dinlemek için toplanmış olan Senato, kendini yalnız dünyayı sergileyen bir gösteri önünde görmez. Senato orada tetiktedir; diğer devletlerin yanıp sönen sahne ışıklarına bakar, orada ülkeyi iyi yönetmek için, başka yerde bilinmeyeni öğrenir, imparatorlukları zayıflatan nedenleri görür, barış ve savaş nasıl yapılmalı algılar [25] Büyük Venedik'in elçileri "öz varlığını sürdürmeye dönük", Venedik patrisyeninin yılmadan ortaya koyduğu "bilgilenme ve akılsallık çabasına" işte böyle katkıda bulunmuş olur[26]

Venedik siyasetinin Bâb-ı Âli karşısındaki belirsizlikleri bilinen şeydir. XV. yüzyıl sonundan beri Venedik Akdeniz üstünlüğünü kaybetmiştir ve Türk donanması önünde savunma durumuna geçmiştir. Fakat daha koruyacağı büyük çıkarlar vardır. Nedir bunlar? Türk İmparatorluğu ve Doğu Akdeniz'de önemli bir ticari pozisyon ve Mısır, Suriye yolu üstünde uğrak olan Akdeniz'deki sömürgeleri. Girit, Korfu, Kıbrıs — 1489'da topraklarına katar —, Koron, Modon ve Mora yarımadasında Noplion, Türklerle aralarında çatışma nedeni olan deniz sınırlarıdır Venedik'in. Türkler 1503'de Koron ve Modon'u (Venedik ise Zonte ve Cephalonie'yi), 1540'da Nopli-

on'u, 1570'te Kıbrıs'ı alırlar. Mısır ve Suriye ise 1516'da Osmanlı kontrolüne geçerler. Fakat Venedik bu iki ülke limanlarına girişi elinde tutmak ister. Venedikliler savaşın bir şey getirmeyeceğini bilirler. Avrupa'da yapılan değişik ittifak sistemleri arasında bir seçim yapmaz Venedik. Müslüman'a karşı ille de bir haçlı seferi düzenleme saplantısı yoktur Venediklinin. Diğer Hıristiyan güçlerinin yanına, ancak çıkarları açık bir biçimde tehlikede olduğu zaman geçer. Savaş yapılır yapılmaz, ilk önce Venedikli başlatır barış görüşmelerini: Bunu İnebahtı'dan sonra göreceğiz[27]

Venedikli aynı yerde durmaz: hep iki deniz, iki ülke, iki ateş arasında gider gelir. Bu anlamda, en göz alıcı kişi Venedik tarihinin en büyük prenslerinden biri olan Andrea Gritti'nin kişiliği. Daha önce gençliğinde, Avrupa'da, İstanbul'da diplomatik görevler yapan büyükbabasının yanında koca dünyayı dolaşırken, İstanbul'da ticaret mesleğini öğrenirken görmüştük onu. Üç kez başvezir olan Hersekli Ahmet Paşa'yla dostluk kurar. Venedik'e dönüşünde Duka Vendramini'nin yeğeni ile evlenir. Kadın, Gritti'nin tek meşru çocuğu oğlu Francesko'yu doğururken ölür. Öbür dört oğlu bir — belki de birkaç — Türk kadından. Çünkü yeniden İstanbul'a döner; orada tantanalı bir yaşam sürer ve Osmanlı Sarayı'nın ileri gelen kişileriyle tanışır. 1499'da Venedik'le Bâb-ı Âli arasında savaş patladığında, Andrea Gritti'nin Venedik ordusu şefleriyle bir olmasından kuşkulanılır ve hapse atılır. Ama saraydaki dostlukları sayesinde — Andrea da

Mosto'ya göre [28] Sultan Beyazıt da dostları arasındadır — 1501'de serbest bırakılır; ertesi yıl da Âli Bey'in Sultan adına başlattığı barış görüşmelerine katılmak üzere Venedik'e döner. 1503'de Venedik'in görüşmeci olarak gönderdiği Gritti Bâb-ı Âli ile barışı imzalar ve türünün en üstün örneklerinden olan sefaretnamesiyle Venedik'e döner.

1523'de Duka seçilir. Seçime karşı çıkılır. Alberi, "Venedik, Gritti'nin ordunun başında Cambrai Birliği savaşında verdiği hizmetleri çoktan unutmuştu" der. Venedik'te halk siyasal karşıtlığını dizelerle, şarkılarla dile getirir. Gritti'nin "Yahudileri Hıristiyanlar kadar tuttuğunu" anlatan bir şiir şu tehditle biter: "Kodamanlar, cezasını siz vermezseniz eğer, halk hakkından gelmesini bilir onun." Soylular arasında dolaşan söylentiye göre ailesinden biri ve de rakibi olan Alvise Priuli" Türkiye'de gayri meşru üç velet bırakan birini duka yapmayacağını" söylemiş. Yahudileri fazla kayırıyor, Türklerle fazla dost. Ne Andrea Gritti'nin kendisi, ne de oğulları kendilerine takılan bu üne karşı durmazlar. 1537'de üç gün boyunca Venedik Senatosu'na diplomatik çözümün Türklerle bir savaşa yeğ olduğunu anlatmaya çalışır. Tek oyluk bir çoğunluk kefeyi savaştan yana eğer. İstanbul doğumlu ve kendisiyle Venedik'e dönmüş çocuklarından Giorgio [29] malını mülkünü satıp Türkiye'ye yerleşir. Öbürü ve yaşlı Duka'nın belki de en sevgilisi Alvise Türk İmparatorluğu'nda en büyük görevlere erişme yolundadır. Venedik ve Padova'da tam bir Venedik patrisyeni öğrenimi görür.

İstanbul'a döner. Sultan Süleyman'ın en yakını, yoldaşı, Başvezir ve Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa ile dost olur. Ve Alvise'ye *Beyoğlu* unvanı verilir, Sultan Süleyman'ın mücevhercibaşısı olur. Büyük bir servet yapar; maiyeti ve sarayı vardır. Bini aşkın kişi kesesinden beslenir. Bir prens yaşamı sürer. Türk prensi mi, Venedik prensi mi? Babası da Türkçeyi konuşurdu. Kesin olan şu ki, İtalya'da eğitimini eski Yunan-Roma klasikleri arasında görmüş olan Alvise Osmanlı kültüründe kendini çok rahat hissediyordu. Sultan'dan önceleri bir Macaristan Dukalığı geliri alır, Türklerle birlikte Macaristan Seferi'ne (1528) ve Viyana Kuşatması'na gider. Babası Venedik Cumhuriyeti'nin başındadır, o Osmanlı çıkarlarını savunur. 1530'da Romanya kralı karşısında Buda savunmasında Türk ordusuna kumanda eder. 1534'te Valachie, Moldavya ve Transsylvanya'da (Eflak, Buğdan, Erdel) üç bin kişilik bir orduyu yönetir: İşte bu sırada Transsylvanya isyancıları onu ele geçirip başını vururlar. Ölümü, yaşam öyküsüne eğilenlerin söylediğine göre babası Duka'yı, 1506'da meşru oğlunun erken ölümünden daha çok etkilemiş[30] Venedik'e "Türk'ün yaltakçısı" ününü getiren Andrea Gritti midir, oğlu mudur? [31] Yalnız onlar değil: Elçilik raporları sık sık ve acıyla Venedik uyruklu kişilerin, Türk ordusu ve donanmasında yükselme umuduyla İslam dinine geçtiklerine ve kendi istekleriyle Türk olduklarına değinirler.

Kanımca en güzel Venedik Doğu politikası metaforu, Antonio Vivaldi'nin *Juditha triumphans*' ında görülür. Vivaldi'nin 1716'da bestelediği bir yaşlılık yapıtıdır. Ama verdiği mesaj açıktır: Bu bir *oratorio militare,* savaş oratoryosudur; Judith-Venedik'in, Holopherne-Türk önünde 1716'da Corfou'da kazandığı zaferi kutlar. Bu oratoryo ilk önce "kutsal bir dram", dinsel bir yapıttır. Kutsal Kitab'ın bir konusu üstüne kurulmuştur, kilisede ruhani çalışmaları daha da güçlü kılmak için çalınır. —Aslında apokrif olan — Kutsal Kitap öyküsü Venedik'te siyasi bir alegori taşır. Kuşatma altındaki kentinden çıkıp kendini Holopherne'e teslim etmek isteyen Judith'in ilk *aria*'sı "tatlı özgürlük umudu" üstünedir. Ulusunun düşmanını öldürüp son *aria* olarak" imansız tiran"ın ölüm şarkısını söyler[32]. Kuşkusuz burada özgürlük zorbalığa karşı gösterilmiştir: ama şu var ki, Venedik Holopherne'in kollarında sıkılmaktan sanki hoşlanır, sonra da uyurken öldürür onu.

Venedik hasımı tanır. Bu bilgiyi yalnız elçilerinin gönderdiği yazılardan değil, İstanbul'dan getirdikleri gözlemlerden de alır. Sıkı gözlemler olduğunu bir daha söyleyelim bunların. Büyükelçiler raporlarından beklenen bölümleri kuru kuruya doldurmakla yetinselerdi, sonuç korkunç monoton, tek kelimeyle anlaşılmaz olurdu. Siyasal yanları, istatistikçi yana ağır bastığı için, büyükelçiler olgular vermenin yanı sıra, etki yaratmaya da bakıyorlardı. Söz sanatının bütün olanaklarını kullanırlardı. İstanbul'dan dönen bu elçilerden birine, bitirdiği görev ve ha-

zırladığı rapor için teşekkür ederek, Duka bir gün şöyle der: "*Le parole son femine, e li fatti maschi*", "Söz kadındır, olgular erkek" Bu sözde duralım: Sert ve erkek olgulara olduğu kadar dikkatimizi söz sanatının oynak süslemelerine verelim. Çünkü Venedikli Osmanlı sistemine bakışını, en çok bu üslup figürlerinde, sözcük değişmelerinde, metaforları kullanışında, kullandığı motifleri işleyişlerinde açığa vuracaktır.

Bir küme elçilik raporu anlamlı ortak görüşler gösteriyor. 1503'ten 1570'in sonlarına gidiyor bunlar ve I.Beyazıt, I.Selim, Kanunî Süleyman, II. Selim hükümdarlıkları ve III. Murat hükümdarlığının bir bölümünü karşılıyorlar. Bu grupta Montesquieu'nün ilerde Doğu despotizmini kuracağı birleşenlerin bazılarını görebiliriz: Bunların arasında tanıtıcı nitelikler ya da genel duruma, hükümdarın karakterine göre değişikliğe uğrayan "rastlantının getirdikleri" ile Montesquieu'nün "ayırıcı özellikler" dediği, hem sistemin yapıcı unsurlarına giren, hem de bir Avrupa insanının değer ve prensiplerine aykırı düşen unsurlar var. Fakat dikkat: yalnız bu tür özellikler ararsak, kendimizi maksat güden bir okumaya bağlamış oluruz. Çünkü sistemi yalnız onlar kurmaz. Bunların arasına Osmanlı iktidarının başka yapısal özellikleri de karışır.

Bu raporların bütününü kapsayan bir belirsizlik var, evet. Büyük Türk'ün müthiş imparatorluğu büyüleyici; bu büyüde hayranlık ve antipati karışık. Sempati ve yakınlık hiç yok; bu apaçık olmasa da, Büyük Türk, Hıristiyanların en büyük düşmanı. Öteki dinden bir hükümdarın gücü kolay kabul edilmiyor, dev gücüyle Hıristiyanları azaltmak peşinde değil mi? Tanrı'nın onları hep hoş görmesi, Hıristiyan evlatlarına karşı onların yengisinden yana olması az anlaşılır bir terslik değil. Hıristiyanların uğratıldıkları bu yenilgilerin, hak dinden zorla uzaklaştırılıp İslam'a döndürülmüş bir asker tarafından yapılmış olmasına, kim çıkıp da bir yanıt bulabilir? 1553'de Navagero şuna dikkat çeker:

> Bu asker Büyük Sultan'ın şanının, kendi şanı olduğunu düşünüyor ve çoğunluğu dininden dönmüş Hıristiyanlar olmasına rağmen, öbürlerinden daha çok Hıristiyan düşmanı olduklarını söylüyorlar ve hepsi, bir Hıristiyanla vuruşurken ölürlerse, dosdoğru cennete gideceklerine kesin inanıyorlar[33]

Yirmi yıl sonra, İnebahtı'dan, sonunda Hıristiyanların birliği ile kazanılmış bu zaferden sonra Marcantonio Barbaro Türk'ün zorbalığındaki ters durumu bir kez daha dile getirir:

> Bütün bu zenginlik kaynaklarının, askeri gücün, yönetiminin, kısaca bütün Osmanlı İmparatorluğu devletinin, hepsi İsa'nın dininde doğup, türlü yollarla esir edilip Muhammet dinine sokulmuş insanlara dayanması ve bu insanların elle-

rine teslim edilmiş olması, üstünde uzun düşünülmesi gereken bir olgu [34]

Bu raporların birçoğunda, yazar, Hıristiyanlara verilmiş bu cezanın kalkması için, sonunda Tanrı'nın yardımına başvurur. Yardımı beklerken de Osmanlı sisteminin iç gerilimlerine çevrilir bakışları ve gayri İsevî'nin hangi dış müdahale ile zayıflatılabileceği aranır.

Osmanlı büyüsü: bu en önce Büyük Sultan'ın gücünden kaynaklanıyor. O, sürekli kullanılan Büyük Sultan ya da Büyük Türk unvanını hakkıyla taşır ve unvan hep yüceliği vurgular. Dizinin ilk elçilik raporu Büyük Sultan'a, yeryüzünün en büyük hükümdarı, dünyanın en güzel kentinde tahtı kurmuş ve hazinesi bir başına bütün Hıristiyan kralların toplam hazinelerini aşan bir hükümdar olarak bakar [35] 1522'de Marco Minio "bu Sultan'ın yüceler yücesi gücü" nden söz eder, Pietro Zen de iki yıl sonra "Yüce Sultan" der. 1564'te Barbarigo "*Questo Gran-Signorè potentissimo*", "Bu Büyük Sultan en güçlü" ile öncekileri doğrular [36] Öbürleri de böyle konuşurlar. Bu güç önce toprak kaynaklarından kalkar. Raporların bazıları imparatorluğa katılmış eyalet ve krallıkların listesini çıkarmakla yetiniyorlar. Avrupa söz konusu olunca, tanıdık, Doğu'ya ve Güney'e gidildikçe de doğululaşan bu yer isimleri seli bile boyutlardaki devliği veriyor. Toprakların uçsuz bucaksızlığı başka göstergelerle de anlatılıyor: Ya yine yücelik kullanılarak "*vastissimo inpero dei Turchi*"[37] "*Türklerin uçsuz bucaksız imparatorluğu*" diye nitelemek ya da bütünü bölüm bölüm abartmak. İmpara-

tor "bütün" Yunan'ın sahibi, "bütün" Küçük Asya'nın, "bütün" Venedik toprakları ötelerinin, Akdeniz'de "bütün" Asya kıyılarının, "Cebelitarık'a kadar bütün Afrika kıyılarının" [38] sahibidir. Raporların bazıları da İmparatorluğun, topraklarına kattığı krallıkların devletler ve eyaletlerin sayısı ve çeşitliliğini vurgularlar. Başka raporlar kuzeyden güneye, doğudan batıya imparatorluğun büyük uzaklıklarını ölçerler. Ya da yine imparatorluğun değişik türden ve uzaklıklarda İspanya gibi, Alman İmparatorluğu, Pers, Habeşistan ve Rahip Jean'ın krallığı gibi krallıklarla paylaştığı uç toprakların listesi yapılır. Ve imparatorluk toprakları efsanevi boyutlara erişir [39] Yalın ve güçlü bir deyiş de bunu anlatabiliyor: İmparatorluk "dünyanın üç bölümünü" [40] kaplıyor; ya da daha belirgin kılarak: Büyük Sultan Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da egemendir" [41]

Bir süper güç söz konusu. Venedik Cumhuriyeti'nin hiç bir elçisi Venedik siyasal coğrafyasına, Atlantik'i ve büyük keşiflerin yarattığı ufukları almazlar. Sultan'ın değişik Hıristiyan krallara karşı tutum ve tavrını incelerken, bu elçilerin herhangi biri, örneğin İspanya ya da Portekiz'i göz önüne getirsin: bu hemen onların silah güçlerinin, tanıdık eski dünyadaki karşılaşma noktalarında Büyük Sultan'ın silah güçleri önünde alacağı değeri görmek içindir: Bu nokta kimi elçi için Batı Akdeniz'se, öbürü için Hint Okyanusu'dur [42] İstanbul'a gitmeden bir yıl önce İberya yarımadasına geçmiş olan bir Garzoni bile "Magrip Krallıkları"nı "Doğu'nun çok güçlü imparatorlu-

ğu" ile karşılaştırır [43] Venedik için siyasal dünyanın ağırlık merkezi eski imparatorlukların sınırları içinde yer alır.

"*E potente di entrata, di gente e di obbedienza*" der Marco Minio 1522'de[44] Gelirleri, egemenliğindeki halklar, buyruk altında tutma: Osmanlı egemenliğinin bu üç temel direği daha sonraki elçilik raporlarında yılmadan incelenecektir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin gelirleri konusu sürekli anlatımlara konu olacaktır. Büyük Sultan'ın kontrol altında tuttuğu topraklar örneğinde görüldüğü gibi, yalnızca değişik vergi türlerinin sayılıp dökülmesi, haraçları, olağan ve olağanüstü gelir kaynakları, bunların verimliliklerinin ölçülmesi bile Sultan'ın zenginliğini göstermeye yeter. Anlatım devam eder, sikke dolu deri çantaların üst üste yığıldığını görürüz. Osmanlı topraklarından alınan vergiler bunlar: Divan toplantısında gösterilecekler [45] Bir başka elçi, önceki padişahların biriktirmiş olduğu altın kaynağı [46]ve kesilmeyen armağanlar seli bunun dışında [47] der. Garzoni 1573'te imparatorluk gelirlerinin "sonsuz rakamlara eriştiğini" yazar. Ama Sultan'ın aldığı hediyelerin boyutu neredeyse olağan gelirlere eşit. "Silme" dolu en az üç hazinesi var, Garzoni'nin ayrıntılarla anlatıp bitiremediği [48]

Sultan'ın zenginliği, paşalarının zenginliği ile de artıyor. Çünkü vezirler, sivil ve askeri rütbeli her basamakta insandan hediye kabul ettiklerinden, çok büyük servetler yapıyorlar ve bu, öldüklerinde Sultan'ın hazinesine geçiyor. Kanunî'nin devrinde hediye alma öyle ölçüleri bul-

muş ki hediyelerin ne olduğu artık merak bile edilmiyor. Büyükelçi Venedik Hükümeti'ne, haşmetliye armağan gönderildiğinde, bu durumda az ve öz olması yerine çok olmasının uygun olacağını salık veriyor; nasıl olsa artık kimse buna dikkat etmiyor.

1562'de verilmiş bir sefaretname dışında, hepsi imparatorluk gelirlerinin giderlerini geçtiğini tekrarlıyorlar: 1530'da elçi Pietro Zen'e göre %30 geçiyor. 1557'de Erizzo raporunda %20'nin üstünde bu; ertesi yıl Barbarigo'da %47 ve 1570 yılları raporlarında da %20. Bu giderlerin de çok büyük olduğu anlatılıyor. Ama, bir yandan ordunun bakım masraflarının bir bölümüyle ülke tarafından *timar* sistemi ile [49] karşılandığı, bu sistemin her devletin başında olan asker besleme sorununa parlak bir çözüm yolu olduğu uzun uzun anlatılır. Bir yandan da saray harcamalarının yüksekliği imparatorluğun zenginlik içinde yaşadığını kanıtlar. Bir çok elçilik raporunda saray kumaşlar, takılar, giysiler, çiniler, altın iplikli ve ipek halılar karşısındaki gözü kamaşık anlatım da Bâb-ı Âli'nin zenginliğini ortaya koyar.

1522'de Marco Minio'nun deyişi insan kaynaklarındaki büyüklüğe dikkat çekiyordu: vergi kaynaklarının sağlamlığı, sarayın, başkentin, ordunun ihtiyaçlarının savaşta ve barışta kesintisiz gideriliyor olması [50] 1573'te Büyükelçi Garzoni uzun uzun İstanbul için neden "bu büyük başkentin orada yaşayan insanların rahatı ve bakımı için gerekli hiçbir şeyden yoksun olamayacağını" [51] anlatır.

Ama aynı tema üstünde daha bu yıllarda imparatorluk eyaletlerinde nüfusun azaldığı ve sürekli bir kıtlığın başladığı fikri ortaya çıkar [52] Venedik elçilerinin insan kaynakları ve maddi kaynaklarda bu azalma konusundaki yorumuna daha sonra geleceğiz.

Söylemek gereksiz, insan bolluğu demek, sınırsız asker çıkarma olasılığı da demektir. Kara ve deniz güçleri üstüne elçi raporları açık stratejik nedenlerle ayrıntılı anlatımlar veriyorlar. Askeri kurumlar, unvan ve rütbelerin verilme biçimi, kullanılan silahlar, askere alma, yetiştirme, terfi yöntemleri, savaşa hazır asker sayısı: Venedik savunmasını düzenlemek için gerekli bütün bilgiler toplanmış oluyor. Fakat aynı zamanda, bu bilgilerin söylenmesi bile Hıristiyan okuyucuya korku verici. Sağda solda sisteme kusur bulunmuyor değil. Ya gemi çıkarma gücü orta seviyeden ya donanmanın kadrosu zayıf. Kara kuvvetlerinde kullanılan silahların Hıristiyan silahlarının altında olduğu düşünülebiliyor. Fakat her şey bir noktaya çıkıyor: Osmanlı ordusu düşmanın kullandığı tekniklerden esinlenerek, insan sayısı ve hammadde bolluğunun sağladığı o tükenmez kendini yenileme gücüyle noksanlarını düzeltebilir, yeniden devasa bir kuvvet oluşturabilir. Özellikle İnebahtı'dan, Türk donanmasının yok edilmesinden sonra bir Garzoni Osmanlı ordusunu anlatımını şöyle başlatabiliyor. "Bu çok kudretli imparatorun ordusu ise iki tip, biri deniz, öteki kara, ve her ikisi de müthiş" [53] Ordu ve donanmayı uzunca anlattıktan sonra, son sözünde bu donanmanın hâlâ bütün Hıristiyanlık dünya-

sına acı çektirebileceğini söyler, "*travagliare la cristianità tutta*" [54]

1562'de Dandolo şöyle yazıyor: "Büyük ve yenilmez bir orduda aranan en iyi askerî koşulların hepsi, kanımca, bu Sultan'ın askerlerinde görülüyor" Bütün Hıristiyan hükümdarlarınkine üstün bir asker sayısı, asker özellikleri, deneyimleri, erler ve subaylardaki savaş yatkınlığı, cesaret ve birlik, bu büyükelçinin vurguladığı nitelikler. Bu insanlar "toplum yararı için tek düşünceyle" hareket ediyorlar: Bir Venediklinin kaleminde bu değerlendirme hafife alınamaz. Amaç-düşünce birliği, *unanimitas*, Venedik siyaset idealinin merkez değerlerinden biridir. Başka elçiler savaşta askerin azla yetinme ve güçlüğe katlanma özelliğine değinirler; daha başkaları da savaşta ordunun disiplini ve kusursuz düzenine. Hepsinin dilinde şu anahtar sözcük: Emre uyuyorlar. Sözcük aynı anda ordu düzenlemesini, askerdeki disiplini ve imparatora salt bağlılığı [55] gösteriyor.

İmparatorluk ve ordusunun bu büyük gücünün sonucu olarak Büyük Türk "bütün Hıristiyanlık dünyasının anahtarlarını elinde tutuyor; kolaylıkla Hıristiyanların yumuşak karnına girebilir" diyor 1521'de Marco Minio. "Bundan böyle, aynı elçiye göre, bütün Hıristiyanlık büyük bir soykırımına uğramaktan korkmalıdır" [56] Tehlikeli, korku verici, yenilmesi olanaksız güç: Büyükelçi anlatımlarında gidip gelir bu sözler. "Dünyanın en büyük savaşçılarıdırlar" diye yazıyor 1560'ta Cavalli: onlardan çe-

kinmeli, savaşmamalı. Büyük Sultan'ın elinde o kadar ülke, o kadar para ve emre uyucu insan var ki, "bu üç unsur bile onu yenilmez kılıyor" [57], diye düşünüyor 1564'te Barbarigo. 1573'te İnebahtı'dan iki yıl sonra, Barbaro da Osmanlı İmparatorluğu evrensel monarşiye dönüşmeyecek mi diye sorar. Bu onda sefaretnamesine davullu borulu bir giriş, bir söz sanatı değil. Tam tersine Venedik'in bundan böyle neden Türk yayılmasında ilk hedef, neden gelecek saldırı için el altındaki av olduğunu kanıtlamak istiyor [58] Bir kaç yıl sonra, Tiepolo aynı şeyi söyleyecektir: III Murat'ın dünya için ve ilk elde İspanyol İmparatorluğu ve Venedik için bir tehdit oluşturduğu savunulabilir. Bu çapta bir imparatorluğun bir gün insan eliyle devrilebileceğini düşünmek bile boştur, kesinlikle boştur, diyecektir Tiepolo [59]

Sarayın Bağrı

"Bütün hükümdarların, özellikle sınır komşusu Hıristiyan hükümdarların korkulu rüyası" olduğunu söyleyebileceğimiz bu imparatorluk, ne sırf sayı çokluğuna, ne de kaba kuvvete dayanır [60] Bir siyasi düzen üstüne kurulmuştur. Venedikli gözlemcileri büyüleyen asıl nokta bu: Bütün bölümlerinin bir merkeze çelişkili görünen bir birleşme ilişkisiyle bağımlı olduğu bir sistem bu; öyle kurulmuş ki, hiyerarşisinin bütün katları birbirine ve hepsi birlikte üst kata bağımlı. Osmanlı İmparatorluğu göz alıcı bir yapı gibi; mimarisi, Palladio'nun belirlediği güzellik ölçülerine uygun. Tek mantıkla işleyen bir sistem; bu mantık onun hem maddi gücünü, hem de kendisine sürekli toprak katma gücünü açıklamaya yeterli. Venedikli elçiler ister Divan toplantılarını, ister sarayın alışılmış teşrifatçılığını, bir büyükelçinin görkemli kabul törenini, saray kurumunu anlatsınlar, hep aynı mantığı işler görü-

yorlar: Sultanın şanı uğruna, bütün insan enerjisini kusursuz bir düzenleme ile bütünüyle harekete geçirmek.

Bernardo Novagero ile Büyük Sultan Muhteşem Süleyman'ın dört sarayına birlikte girelim [61] 1553'teyiz. Saraylar Edirne'de, İstanbul'da, Pera'da ve Sultan'ın olduğu yerdedir. Navagero her kara ve deniz savaşından sonra Hıristiyan çocuklarıyla dolup taşıyorlar diyor. Rus'tan İspanyol'a, ondört ulus Büyük Türk'e işte böyle çocuk verdi. Tek yorum yapmadan — bu çocuklar ve ailelerinin yazgısına, Hıristiyan yazıların tersine. hiç yakınmadan — Navagero, imparatorluğun sürdürdüğü sürekli savaş nedenlerinden birini işte açıklamış oluyor: Saraya çocuk bulmak. Navagero çocuklar yaka paça esir ediliyor demiyor, bunu kapalı belirtiyor, çünkü ne de olsa bu çocuklar az sonra bu sıfatla anılacaklar. İlk üç saraya yerleştiriliyor. baştan ayağa giydiriliyorlar, sonra da onlara her gün akşama kadar yazı, okuma dersleri veren, "inançlarının ne olduğunu anlatan" hocalara teslim ediliyorlar: Yine bir mecaz, İslam'a geçmişlerdir anlamına. Akşam hocalar saraydan ayrılınca, küçükler ak ve "arap" (siyahi demek) hadımların gözetimine giriyorlar. Navagero bu hocaları, çok onurlu rütbe olan müftülüğe (Türk İslam başı) kadar götüren hiyerarşinin basamaklarını ve her basamağa karşılık olan geliri bile belirtiyor. Saraydaki hadım ağalar hiyerarşisi için aynı ayrıntı.

Artık genç saraylı dediği öğrenciler günde bir akçe alırlar. İki yıl eğitimden sonra, bütün sarayları denetleyen *Kapıağası* gelip onları teker teker gözden geçirir ve

bıyığı terlemiş olanları ayırır. Bunlar artık Sipahi rütbesindeler Aldıkları gündelik on-oniki akçedir. Bu ilk seçmenin içinde boylu poslu ve en görgülüleri, öğrenim sırasında kendini göstermiş ya da şansı yaver gitmiş olanlar, haşmetlinin sarayına gönderilmek üzere ayrılırlar. Orada yirmi ak hadımağanın gözetimi altına girerler. Bu ağaların dördü gruplarının hiyerarşisinde en üst dereceleri almıştır. Makamlarına yakışan unvandan, gelirden ve olağan armağanlardan yararlanırlar. Diğer hadım ağalar on-onbeş akçe gündelik alırlar, "üstlerindeki altın iplikli, ipek kumaşlı giysilerden üstedir bu."

Bunu, beş eviyle Büyük Hükümdar'ın sarayının anlatımı izliyor. Birinci, "küçük ev" de, yaşları altı ile ondört arasında Arapça, Türkçe, Farsça yazmayı öğrenen ve ok atma talim eden en genç saraylı çocuklar oturur. İkinci, "büyük ev", yaşları onbeşle "erkeklik çağında" gençleri barındırır; aynı sanatları çalışırlar. Bunlar günde sekiz akçelik bir ücret alırlar — bu ilk üç saraya bağlı dini eğitim veren hocaların aldığı ücrettir — Giysilerinin kumaşı "birinci sınıf kaliteden değildir", ama başlarındaki bere yaldızlı Bursa kumaşındandır. Tabakçıbaşı'nın oturduğu üçüncü ev, üç-dörtyüz saraylı çocuğu biraraya getirir; bunlar ok atma, güreş, atlama ve koşmayı öğrenirler. Dördüncü evin adı *Hazine*; Haznedarbaşı orada altmış genç saraylı ile birlikte oturur. Bir hazine görevlisi para çekeceği zaman bu saraylı gençlerden birkaçı ile gider ve "gençler elele tutuşarak hizaya girer, kımıldamadan, konuşmadan" görevli emir verinceye kadar öyle dururlar.

Ve emre hemen uyarlar. Bu genç saraylılar bir öncekilerin ücretini alırlar, fakat giysileri Şam sateni ve Bursa'nın altın işlemeli kumaşından olup, serpuşları yüz-yüzelli akçe değerindedir.

Türkçede "hiç kusursuz oda" anlamına gelen beşinci ev Sultanınki. Yirmibeş ya da otuz saraylı genç yaşar burada. Bunlardan beş ya da altısı gece gündüz başını kaldırmadan, tek kelime etmeden, hiç kıpırdamadan ayakta beklerler. Haşmetli uykuda iken içlerinden dördü, ikişer ikişer, bütün gece yanık kalan beyaz mumdan bir meşale altında oturup nöbet tutarlar ve soğuk vakti sırtlarına samur bir kürk giyerek uyanık kalmak için bir kitap alırlar. Navagero, nöbet tutuluyorsa bir düşman korkusundan değil der, namaz kılmak ister ya da bir başka gereksinim duyarsa sultana hizmet vermek için. Bu saraylı gençlerin ödeneği günde otuz akçeyi bulur. Sırtlarına Şam kumaşları, saten ve altın işlemeli kumaşlar giyerler, ve işlemeli kemerlerinin beheri yüzelli ikiyüz sikke eder. İçlerinden üçü gözdelerin gözdesi olup biri Büyük Hükümdar'ın ok, yay ve kılıcını, ikincisi yedek giysilerini, üçüncüsü yemek takımını taşırlar. Bu üç saraylı genç derece derece yükselir; Sancakbeyi, Yeniçeri ağası, kara ve deniz Beylerbeyi, eylem ve şans elverirse de Başvezir bile olurlar.

Her iki yılda bir genç saraylılar yenilenir. Sözu edilen dört hadımağası bıyıkları terlemiş gençleri ayırır. İçlerinden en güzellerini, en okumuşlarını ve "zengin giyimli"leri — en alımlıları — dördüncü ev ve "kusursuz oda" için alırlar. Ve *Kapıağası* Sultan'a: Yenileme vakti geldi

der. "Sultan *nola* ("ola") diye karşılık verir, bunun anlamı öyle olsun demektir" Bir anda bütün bu "sakalı çıkmışlar", evinin eşiğinde zengin ipek ve altın bir halı üstünde Türk usûlü, haşmetle, bir eli belinde bir eli minderde oturmuş olan hükümdarın elini öpmek için sıralanırlar. Ve sakallı gençleri çağırtır, sevinçli ve saygılı teker teker huzura çıkarlar, tek söz etmeden el ya da ayak öperler. Saraydan sağlıkla ayrılmaktan Tanrı'ya şükür, Haşmetliye teşekkür edip kumandanlara dağıtılırlar ve dışarıdaki hayatı yaşamayı öğrenirler. Ödenekleri, geldikleri evlere göre onbeş ile yüzellli-ikiyüz akçe arasında değişir.

Bu dört saray görüldüğü gibi bir okul, yaman bir değerlileri seçme, beden ve kafaları yapılandırma makinesi. Kurum, gençleri bütünüyle yalnız imparatora sadakata hazırlar. Emri almayı değil, emri vermeyi öğrenirler. Eğitim imparatordaki ululuğun sürekli yenilenen bir kutlanması oluyor; jestler, sesler ve giysiler de bir bale örneği gibi büyük bir incelikle düşünülmüştür. Düzen, sessizlik, iffetlilik, dinin doğrultusunda eğitim; yeniçerilerin birbirlerine kardeş dediğini, bir araya gelme sözcüklerinin *Padişah*, "babamız İmparator" olduğunu da ekliyelim. Açıkça Navagero'nun anlatımı, bir manastır disiplinini çağrıştırmak istiyor. Kendisinden sonra başka elçiler de anlatımı kısaltarak kestirme bir deyişle: sarayları onların manastırlarıdır diyeceklerdir [62]

Yeniçerilerin askere alınış ve terfileri aynı kusursuz düzen içinde oluyor. Disiplin, birlik, erdem diyor Navagero, aynı şeyi başka elçiler de söylüyor. Bâb-ı Âli'nin

haftalık dört oturumundaki kusursuz düzeni de anlatır Navagero. Yeni bir fetih girişimi için çağrı alan ordunun görünümünü gösterir. Sarayda olsun, savaşta olsun, bu sayısız elemanın ortaya dökülüşü, en ufak bir karışıklığa yer vermeden, üniformaların, tüylerle süslü başlıkların kamaşması, atlar ve silahların pırıltısı ve askerin çıt çıkmayan sessizliği içinde olup bitiyor. [63]

Navagero'nun tanıtımı yalnız kayıtçılık değil. Sistemin bütününü yapan birimlerin uygulamalı anlatımının ötesinde belirtmek istediği, her parçasının yerli yerine oturmuş olduğu, eksiksiz bir mekaniğin varlığı. Her unsur ölçülüp biçilmiş, bir düzene sokulmuş, isimlenerek gösterilmiş ve karmaşık bir düzende tıpatıp yerini bulmuştur. Bütün unsurlar hükümdarın ululuğu yönünde hareket durumundalar, ama hükümdarın ululuğu da herkesin yararı için; ondan maddi ya da simgesel ödül alma sistemdeki her oyuncunun oyuna katılımına değer biçmiş oluyor.

İşte bu görkemli gücün zembereği, bütün insanlar ve kurulların imparatorluk debdebesine katılıyor olması [64] Debdebe iki görünümlü. Birincisi sosyal piramidin temelinden tepesine uyrukların kesin baş eğmesi. Öteki, hükümdarın gene kesin otoritesi.

Uluslar doğrudan Sultan'ın otoritesi altındadır, çünkü Sultan'dan başka hükümdar yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu aristokrasi ve ara kurullar olmayışı daha 1534'te De Ludovisi'nin elçilik raporunda ortaya çıkıyor [65] "Aristokrasi yok, kraliyet yok, ama bir despot var"

diyecektir Montesquieu XVIII. yüzyılda. XVI. yüzyılda despotizmden söz edilmez. Tam tersi, aristokrat ailelerin bulunmayışı olgusunun, siyasi yıkıcılık risklerini ortadan kaldırdığı vurgulanır. Montesquieu ise "soylu ailelerin birbiri ardından hükümette işbaşına geçmesi az bir yarar, az bir güvenlik sayılmaz" [66] der. Bunun sonucu olarak, "bütün bu ulusların hepsi tutsak, hepsi despotun keyfi altında, kırılmış ve bırakılmış durumdalar. Kimseden ne güç, ne can beklenebilir." [67] Özgürlükten yoksun insanların enerjiden de yoksun olacağı, birçok elçilik raporunun ele alacağı noktalardan biri, çünkü bu, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılması olası müdahale noktalarından biri olarak görülüyor: En başta imparatorluğa bağlı Hıristiyan halkların, tutsaklık zincirlerini silkeleyecek orduları kurtarıcı olarak karşılayacağı fikri [68] Bu hiç değilse umuluyor. Ancak umuluyor çünkü Yunanlıların ve Venedik uyruklu kişilerin bile, ev bark ya da gemilerini terk edip kendi istekleriyle Sultan'ın hizmetine girmek istemeleri göz ardı edilemez. Bir büyükelçi onaltı yaşından küçük çocukların gemilere alınmasının yasaklanmasını önerir. Çünkü Türk olmak isteğine karşı koyamayabilirler [69]

Kulluk durumu, ister zorla, ister gönül isteği ile kabul edilmiş olsun, Osmanlı uyrukları buyruğa uyuyorlar. "Bütün imparatorlukların sağlam temeli olarak bakılan buyruğa uyum hiç kuşkusuz bu imparatorluğa da temel oluyor" [70] Bir neden şu: Kulların aşağılık yapısı onları baş eğmeye ittiğinden, — hukuken olmasa da fiilen tutsak

olan — uyruklar da kullaşıyorlar. İkinci neden ise, güç gösteriminin yarattığı korkunun insanı usluluğa itmesi. Sarayda büyümüş olan kullar, Büyük Hükümdar'ın çocukları, *figlioli* oluyorlar. Bir babaya olduğu gibi, ona itaat borçludurlar. Bir sonuncu neden var: Hükümdara sınırsız bağlılık sistemin uygun gördüğü yükselme umudundan da kaynaklanıyor. Babadan oğula geçen bir aristokrasinin eksikliği, daha önce anlatılan değerli kişi seçme ve yetiştirme yoluyla ve sırf Sultan'ın buyruğu ile baş döndürücü yükselişleri olası kılıyor. Demek ki kulluk rejiminin yararları yok değil [71] İmparatorun hizmetindeki insanlarda Venediklilerce "inanılmaz", "anlatılması güç" [72] bir yan var: Zorla değil isteyerek boyun eğiyorlar. Hem de basit askerden, başvezire kadar bu böyle. Elçiler anlatılamaz olanı anlatmak istiyorlar yine de: Örneğin, gözden düşen paşalar efendilerinin iradesi dışında, kaçıp canını kurtarmak yerine nasıl uslu uslu boyunlarını uzatıyorlar. Üstelik bir de Türkler için en büyük mutluluk Büyük Sultan'ın esiri kulu olmaktır diye konuşuyorlar [73]

Hükümdar açısından baktığı için, bu rapor onun salt otoritesine, hangi üst göreve çıkmış olursa olsun her bir tebası üstündeki ölüm kalım hakkı olgusuna dikkat ediyor. Keyfi iktidar mı? Pek değil. Hükümdarda hakseverlik ve bilgelik bir çok sultanda görülen nitelikler. Bilgelikleri önce aldıkları eğitimin sonucu, sonra da edebiyatla uğraşın. 1503'te Gritti ilk Osmanlı Sultanı portresini çizer: Beyazıt. O insancıl düşünülürdü, bu gün başka dü-

şünülüyor, çünkü kendisine çok yakın, yaptıklarıyla Osmanlılara çok yararlı olmuş her bakımdan kusursuz bir insanı, paşa çok büyüdü seni gölgeliyor bahanesine dayanarak öldürtmüştü. Ama Gritti, hükümdar otoritesinin kimseyle paylaşılmayacağını benimser görünüp, Sultan'ın acımasızlığının bir gözlem olgusundan çok, bir adı kötüye çıkmışlık olduğunu anlatmak ister. İki kez, görüşmeler sırasında onun "büyük insancıllığını" vurgular [74] Nereden bakarsak bakalım, felsefeye yakınlığı, büyük bir kozmografya bilgisi olan Beyazıt, Venedik elçisinin gözünde bir hümanist bilgeliği taşıyor. Büyükelçi Mocenigo'nun anlattığı Selim "haksever" bir insan olup, *İskender'in Yaşamı*' nın büyük okuyucusudur; dünyaya egemen olmak, onun gibi yapmak ister. Marco Minio 1527'de, bu hükümdar "hak gözetir", bilge kişi olduğu söylenir, okumaya, incelemeye çok zaman ayırır der. Söz konusu olan Süleyman'dır, gelecek kuşaklara Muhteşem, Osmanlılarda Kanunî olarak geçecektir. 1520'den 1566'ya dek süren uzun bir hükümdarlık süresince, elçilerin verdiği daha sonraki portrelerde hep bu bilgelik söz konusudur. Sözüne güvenilir, bilgisi olunca kimseye haksızlık etmez; dindardır, dininin, yasasının gereklerini yerine getirir; İskender'in savaşları, Perslerin tarihinin okuyucusudur ve geçmişin şanlı örnekleri ile doludur. Bu bilgelik, "yücelik akan ve kendisini görenlere sevdiren yumuşak ifadeli" yüzünden okunur [75]

Genellikle en siyah çizgilerle anlatılan II. Selim (1566-1574) devrinden sonra, III. Murat hükümdar ada-

letini ayağa kaldırmak ister. "Yasaları ve tarihi incelemeye düşkünlüğü nedeniyle, haksever bir yönetime büyük eğilim taşır" [76]

Yalnız şu var ki, ilk haksever hükümdar olarak nitelenen Selim'in, yönetimi ele geçirmek için babasını zehirlediği söylenir. Hayır der Mocenigo, bu söylenti asılsız [77] Yunus Paşa ve öz damadı Mustazi Paşa'yı öldürttüyse, bu cezaları açıklayıcı üç neden ileri sürer Mocenigo. Hükümdarlığın şakası olmadığı böylece görülmüş olur. Süleyman için de aynı; o da çocukluk arkadaşı, sırdaşı ve başveziri İbrahim Paşa'yı 1536'da; sonra da belki tahtın varisi, ordunun gözbebeği büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı öldürttükten sonra, elçiler tarafından "çok hak gözetir, çok bilge" diye değerlendirilir. Bir Donini, 1562'de, adaletli hükümdar bilinen Süleyman'ın, büyük oğlu Mustafa'yı sonra Mehmet'i, sonra Beyazıt'ı ve İran'a sığınmış oğullarından dördünü ve daha önce imparatorluk içinde beşinci oğlunu öldürtmekle, 1553'den beri, "ellerini öz kanıyla lekeleyen zalim ve günahkar baba" diye adı çıktığını belirtir [78] Bu rapordan sonra elçiler hiç bir şey olmamış gibi davranarak, büyük Sultan'ın büyük bilgeliğini vurgulayacaklardır. Bütün bu kişilerin ölümüne karar kıldıysa, otoritesine dokundukları içindir. Demek ki ceza hak edilmişti.

Hükümdar adaletinin temelinde yatan, doğadan alınan yapıdan ve edebiyat düşkünlüğünden çok, yasa bilincine sahip ve uygulanmasında kesin olmaktır. Venedik elçileri de bir yasanın varlığına dikkat çekiyorlar. Bu İs-

lam. Çünkü *legge* ile *fede*, yasa ve dini inanç birbirlerinin yerini alabilir. Dünyevîleşmemiş bir düşünce yapısında din hukukun temelidir. Her ne kadar Hıristiyanlar Müslüman dinini kaldıramıyorsa da, bu din hükümdara ve tebasına bir kural, bir *ethos* getiriyor. Uyrukları harekete geçiren, onlara Hıristiyanlarla vuruşurken ölmek yüreklilği ve isteğini veren: bu "yasa" Yasa insanın kendini topluma vermesini destekliyor: Venedikliler burada öz kültürlerinin merkez değerlerinden birinin Osmanlıda uygulandığını görüyorlar [79] Hükümdar, bir inanç adamıysa, aynı zamanda bir söz ve onur adamı. Süleyman'ın hak gözeten ve bağışlayıcı bir hükümdar olduğu görülüyor, çünkü "Türklüğü kusursuz" — "Müslümanlığı kusursuz" —, "*religiosissimo nella sua legge*" ("yasasının en dindarı"), ya da "*grandissimo riguardatore della sua legge*" ("yasasının en büyük gözeticisi") [80] bir kişidir.

Bazı raporlar bir önceki Sultan I. Selim'i "çok acımasız görünen, ve gerçekte de öyle olan" [81] bir yüzle gösterirler. Çünkü Selim hukuku gözetmeden yönetir. Süleyman'ı izleyen II.Selim de hep korkunç olarak anlatılır: "Göz kapaklarını siyaha boyuyor. Kimileri bunun sağlık nedeniyle, kimileri de korku vermek için olduğunu söyler; eylemleri de bu yönde olmasaydı bunun asılsız olduğunu söylerdim" [82] Hiç kuşku yok, Selim aynı zamanda bir şair, başveziriyle vezinli konuşur [83] Fakat dininin yasaklarını hiçe sayması, alkol düşkünü olmasıyla, düz anlam ve mecazi anlamda bir inanç adamı olmaktan çıkıyor.

Venedikli elçiler saray ve ordunun törelerinin her birinde görünür olan bir düzen buluyorlar; bu, hükümdar ve uyrukları arasında ortak bir yasa; hükümdar otoritesini otorite yapan bir bilgelik. İmparatorluk mekanizmasının çarklarında bir çok yerde birbirini etkisiz kılıcı güçleri, her parçadaki iki karşıt yüzü fark ederler ama sonunda bunlardaki akılsallığı bulurlar. Venedikli elçiler için uyrukların köle olması akıl almaz olan şey — onlar da kendi ülkelerinde evlerde köle kullanır, hâlâ esir ticareti yaparlarsa da, bu, Venedik'te hukuken yurttaş doğmuş insanlar için utandırıcı değildir —; ama bu, Türklerin kamu yararı gözetmelerindeki koşul oluyor. Sultan'ın acımasızlığı korkutucu, ancak, uyruklar ve büyük kişilerin baş eğmelerini garanti ediyor ve siyasal istikrarı sağlıyor. Hükümdar bütün yönetimi başvezirine bıraktığı zaman, otorite doğru yoldan sapabilir; ama bu vezir ne denli güç kazanırsa kazansın, bir gün onu bekleyen düşmektir. Sultan'ın canına kıyabileceği korkusu ile hasım olan öbür paşalar arasında kalmış bir vezirin yapacağı: yasayı saymak ve hükümdarın çıkarlarını bütün gücüyle savunmaktır. Ülke içinde uyum ve barış, Venedik *ethos*'unun, erdemciliğinin bu ana değerlerine, öyleyse, Türklerde Venedik'ten başka yollardan varılmış olunuyor.

Bununla birlikte bazı yöntemler Venedik gözlemcilerini rahatsız ediyor. Çözümsüz bir çelişme durumundalar. Er geç imparatorluğu içten kemireceklerdir. Bu önce iktidarın devredilişindeki belirsizlik durumu. Evet, bir Osmanlı "hanedanı", siyasal gücü kimseyle paylaşmadan

kullanan bir soy var; yalnız, hükümdarın oğullarından, baştaki sultanın yerini kimin alacağı hiç bir zaman kesin bilinmiyor. Her tahta çıkış baba ya da kardeş katliyle birlikte gidiyor, ordu ve sarayın içindeki hasım grupların şiddet gösterilerine yol açıyor [84]

İmparatorluğu anti-Venedik yapan ikinci yöntem: Koca bir sistemin yürümesi yasaya uyuma değil, hükümdarın şanını gözetmeye ve cezalandırılma korkusuna dayanıyor. Buradan doğan paradokslu durum şu: Sultan'ın görevlileri ona, yalnız otoritesini iyi kullandığı sürece hizmet etmeye yükümlüler. Peki bu otorite kötü kullanıldığı zaman ne oluyor? Sözünü ettiğimiz dinsel yasadan uzaklaşma Sultanın küçülmesine yol açıyor. Ödevine bağlılıktan ayrılınca, onursallığını yitirmiş ve kendi kaprisine boyun eğmiş oluyor. Fakat sistem doğal aristokrasi — yani kan ve soylu karakter aristokrasisi — tanımadığı için, hükümdarın bozukluğunu dengeleyecek sosyal engellerden yoksun. Özellikle Sultan, üst görevli devlet adamlarından uzaklaşıp aşağılık kişilerin yanına sokulunca. İnsan donup kalıyor, diye yazar Erizzo 1557'de, Sultan'ın dairesinde ne tür insanlarla görüşüp konuştuğunu görünce; "oraya yalnız hadımlar, dilsizler, en aşağı türden yaratıklar, köleleri girip çıkıyor. Büyük devlet adamlarıysa hiç girmiyor, Sultan'la törenlerde, kalabalık yerlerde konuşabiliyorlar ancak" [85] 1573'te Garzoni, cüceler ve soytarılara olan eğilimi ve dilsizlerinden birine duyduğu sevgi yüzünden Selim'le alay ediyor. Marcantonio Barbaro da, insanları tanımaktan el etek çekmiş, yalnız

hadımlar, saray oğlanları ve kadınlarla, dünyada olup biteni ne tanır ne bilir olan, saraylara kapanmış, dış dünya ile bağları kopuk kişilerle görüştüğü için bu Osmanlı İmparatorlarını eleştiriyor [86]

İşte burada Venedik patrisyenler sınıfı mensuplarının takıldıkları noktaları görüyoruz: Meşru bir seçkinler zümresinden olmanın soylu bilinciyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir soylular sınıfının olmayışına, aşağılık soy-suz kişilerin üst görevlere yükselişine takılıyor kafaları. Kişisel değer ve bağlılık üstüne kurulu olmayınca, sosyal rollerin bu tür tersyüz edilmesi nasıl haklı gösterilebilir? Gerçi, Avrupa hükümdar saraylarında da deliler, soytarılar, cüceler görmekten hoşlanılır, onların bilgelik ve gerçeğin sözcüsü oldukları hâlâ düşünülür. Burulmuşların şarkı söylemesine bayılırlar orada. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan kiliselerinde hadım kullanmak yaygınlaşır da. Peki neden bu, Bâb-ı Âli için kabul görmüyor? Çünkü bu yaratıklar yerlerinde kalmalılar, yerleri siyasal otorite ve siyasal eylemin bulunduğu yer değildir. Agostino Carrache'nin XVI. yüzyıl sonunda yapılmış bir tablosu *kıllı Arrigo'yu, deli Pietro'yu, cüce Amon ve bu tür hayvancıkları* gösterir: bunlar kardinal Farnèse'nin sarayında da vardı, ama bir hayvanat bahçesinde tutulan türler gibi, doğa meraklarımız için [87] Veronese'nin Venedik'te 1573' de Enkizisyon'la başı derde girer. San Giovanni e Paola Manastırı yemekhanesi için bir la Cena, İsa'nın Havarilerle Yemeği tablosu bitirmiştir. Bu tabloda bir soytarı ile papağanı, bir cüce, bir köpek de resim-

lenmiştir. Bu kişiler neden diye sorar Enkizitör? "Süslemek için" diye yanıt verir sanatçı. Efendimizin son yemeğine soytarı, cüce ve benzer gülünçlükler sokmak yerinde midir? "Hayır efendim" Veronese iyi etmediğini kabul eder, bu kişilerin tablonun dış kenarlarında, la Cena'nın yapıldığı bölgenin dışında olduğuna dikkat çeker, kendinden ünlü sanatçıların izlediği kurallara uyduğunu söyleyerek savunur kendini. Sonunda yapıtının adı değiştirilir ve adı *İsa'nın Levi'nin Evinde Yemeği* kalır [88]

Hikaye, örneği veriyor, konulacak mesafeyi gösteriyor. Sultan alt- insanlarla eğlensin, peki. Ama devlet işlerini bırakıp onlarla bir köşeye kapansın, bu olacak iş değil.

Venedikli elçilerde tatsızlık doğuran üçüncü kargaşa şu: Devlet kararları için para veriliyor, makamlar satın alınıyor, siyasetin bir fiyatı var. Venedikliler ticaret sanatında ustadırlar. Almak, satmak, saymak ve ödemek: bunlar işleri. Yalnız, pazar olan yerde. Siyaset ortamına para girer mi? Evet, ama Türk mantığından ayrı bir mantık çerçevesinde. Devlet kararlarını yapan prensiplerdir. Seçim, terfi, bağımsız kalan bir siyasal mantık sonucudur: Yurttaşlık görevlerinde değerini gösteren kişi siyasal alanda kabul görür ve parasal karşılığını bulur. Yönetim ortamında bir üst görevli, yurdu hizmetinde bir yurttaş — hem çaba hem malını mülkünü harcamak durumundadır. Görev düzeyinde kalmak için harcar, onuruna bağlılığını göstermek için harcar: Görevli gittiği zaman götürdüğü armağanlar, taşıdığı giysi, seçildiği zaman, da-

ğıttığı bağış, yapmakta olduğu mesenlik, bütün bu geniş elli tutumlar onun siyasal gücünün ölçüsüdür. Bu gösteriş karşılık beklemez. Yaptığı bağışlar potlaç düzeyine girerler: Halka verileni saymadan, alıcının kim olduğuna bakmadan- harcama "gözetmeyen", gözü kapalı bir cömertlik tutumu ile verirler. Venedik Cumhuriyeti'nin büyüklüğü için ve kendinden küçüğe verilir. Venedik'i yüce göstermeyen, onu azaltmış olur. Bu eli açıklığın bir ödülü varsa, simgeseldir bu ve yurdun yararı içindir. Buna görkemlilik denir.

Bâb-ı Âli'de her şey tersi. Vekil, vali, yargıç ya da küçük rütbeli, hediye ve para kabul ediyor; görülecek bir iş ya da iş sözüyle para alınıyor. Kendinden küçükten alınıyor, kendinden büyüğe veriliyor. Hediye sosyal piramidin tepesine taşıyor. Yine Venediktekinin tersine, otoritenin önemi alman hediyelerin boyutu ile ölçülü [89] Sultanlar ve vezirler geniş ihsanlarda bulunuyor, evet. Zengin yaşıyorlar, camiler yaptırıyorlar, umum yararına kurumlar donatıyorlar. Ama pek çok da armağan bekliyorlar. Görevde yükselme ile verilen ücretin kuralları, en üst görevlere kimin geleceğini bilmeye elvermediği için Venedik temsilcileri değişik kişilerin yardımlarını hazırlamak zorundalar. Sosyal hiyerarşi soydan gelmeyince, kurumlardaki hiyerarşi belirli olmayınca, "talih çarkı" her an adsız sansız birini yüceltebilir. Venediklilerin duyduğu çekilmez rahatsızlık burada: En üst düzeyde — şimdi ya da sonrası için — bir yarar elde etmek için, kendinden kü-

çüğe armağanda bulunmak. Vermenin küçüklüğü: bunun adı çürümüşlük.1557'de Erizzo şöyle diyor:

> İstanbul'da herkese hatır gönül dağıtmak gerek. Kendilerini kişiden sayan, Osmanlı donanmasında kullanılmak üzere Girit ve öbür adalardan toplanmış meyhane türedilerine bile. Çünkü Sultan'ın keyfince dönen talih çarkının kimi indirip kimi yükselteceği belli değil.[90]

Yalnız şu var: Osmanlıda da Venedik'te de "iktidarda olmak için servetini harcamak"[91] ya da çok harcamak gerekiyor. Her iki örnekte para harcamanın gözettiği sonuç siyasal (Bugün bu kabul edilmez). Venedik'te Duka Andrea Gritti seçilmesi onuruna yapması gerekli cömertlik dağıtımını geciktirince mırıldanmalar olur. Fakat Venedik'le İstanbul arasında bir ayrım var. Cömertliği alacakların pozisyonları ters yönde konumlanmıştır. Burada da, Venedik sefirleri gözünde Bâb-ı Âli bir anti-Venedik.

Venedik elçileri genelde sözü gevelemez, kediye kedi, köpeğe köpek der. Bu en çok da Avrupa söz konusu olunca böyledir. İnsanları ve durumları devirlerinde kullanılan isimler ve yazım ile verirler. Özellikle elçiler siyasal coğrafyayı avuçlarının içi gibi bilir ve çeşitli prensler için kullanılan unvanlar ve incelikleri dikkatlerinden kaçmaz. Hükümdar Polonya'da kral, Moskova'da dük, Fars'ta sofidir. Sezar derlerse İmparator Şarlkent, Hıristiyan Kral derlerse Fransa Kralı anlaşılır. Yabancı kurumları tanıtmak için çağdaşlarınca anlaşılır bir eşdeğerlik sistemi kullanır, denizaşırı olguları gerektiğinde İtalyancaya çevirirler. 1557'de Erizzo bize Büyük Türk'ün Türkçede çoğunlukla *Kunşiyar,* Arapçada sultan, Tatarcada *Hem*, Farsçada *Şah* diye adlandığını söyler: "Bu sözcüklerin hepsi dilimizde imparator anlamınadır; ama asıl adıyla *Padişah* diye de adlanır; bu ad dilimizde impara-

tordan yukarda bir ses verir. Türkler İmparator Şarlkent'e İspanya ya da kayıtsızca Şarl diyorlar" [92] Sözcüklerin ağırlığına duyarlı oldukları için, elçiler tam çeviri kullanmaktan kaçınırlar; Türk İmparatorluğundan söz ettiklerinde çok eski deyimler bile kullanırlar. Örneğin Doğu eyaletleri için eski yer isimlerine başvurur ya da yeni adı altında hangi antik çağ ülkesini bulacağımızı belirtirler. Navagero 1553'te Irak eyaletlerine Mezopotamya der, "Asur ve Med Krallıkları"nı Büyük Hükümdarın toprakları içine koyar ve "Türklerin Bağdat dediği Babil" [93] den söz eder. Morosini de 1585' de Doğu eyaletleri için Bağdat adını kullanmaz, Babil der [94] Oysa Babil konum olarak Bağdat'ın seksen kilometre kadar ötesindedir.

İskender'den anılar da ortaya çıkar. 1583'de Paolo Contarini imparatorlukta gerileme belirtileri görür. Yine de uçsuz bucaksız topraklarını ve en son Pers toprakları üstünde yayılmasını vurgular ve Türkler İskender'in yaptırdığı Demir Kapıları ele geçirdi der [95] Sultan büyük kumandanın yeniden yaşama dönüşüdür. XVI. yüzyılın başında Selim bize *İskender'in Yaşamı* ile dolu gösterilir. Bu, Doğu'da çok tutulmuş, çevirisiyle Avrupa'da da öyle olmuş, Farsça ve Türkçe bir cenk romanıdır. Selim ondan esinlenip Asya'yı, Afrika'yı, Avrupa'yı fethetmek ve dünyaya egemen olmak ister [96] Selim'den sonra Süleyman aynı amaçla hem İskender'den hem Perslerden esin alır [97]

Elçiler düzenli olarak Türklerin, eskinin büyük imparatorluklarının mirasçıları olduğu düşüncesini aşılar. İlk-

çağın belli başlı krallıklarını yutmakla kalmayıp, Roma ordusunun özelliklerini de almışlardır. Düzen, disiplin, kutsala büyük saygı, şans oyunlarından kaçınma, Osmanlı ordusunun bu nitelikleri, imparatora dindarca saygı, aralıksız Roma modeli ile karşı karşıya getirilir [98] Öte yandan da Hıristiyan ordularında hüküm süren emre karşı çıkma durumu anlatılır. Roma yörüngesindeki bütün ülkeleri teker teker ele geçirdiği için, Osmanlı ordusu Roma imparatorluk programına yeniden hayat kazandırıyor gibidir; bundan da öte, bu programın sınırlarını daha uzaklara taşıyacak görünüyor [99]

İstanbul'a hep Constantinople demeyi sürdürdüklerini de söyleyelim; bıkılmaksızın Roma ile karşılaştırılır ve hâlâ Roma İmparatorluğu'nun eski başkenti olarak bakılır İstanbul'a [100]

Osmanlı İmparatorluğu'na bu arkeolojik bakış neden? Neden ona kalın jeoloji tabakalarının üst yüzeyiymiş gibi bakıyorlar? Bizans mirasıyla Asyalı soy kütüğünün berisinde, Osmanlılarla eski devirler arasında — ve yalnız bu devirler arasında — bağ kurmak niye? Medler, Asurlular, Persler, İskender ve Roma Venedikli elçilerin dünya haritası üzerinde okumakta oldukları göstergelerdir. Bunları alıp çağdaşlarına göndermektedirler.

Çünkü tarihte bir anlam, bir amaç, bir son vardır. XVI. yüzyılda cihan imparatorluğu umudundan vazgeçilmiş değildir. Bir imparator gelecek, İsa'nın büyük dönü-

şünü hazırlayacaktır. Ortaçağın sonunda, değişik kehanetler bu umudu anlatıyor ve rakip adaylar öneriyordu. Bir Fransız ya da bir Alman hükümdar bu imparatorluğu kuracaktı. Ve hükümdar kim olursa olsun bu bir dünya imparatorluğu olacaktı. Örneğin, VIII. Charles'ın 1495'te Roma'ya girerken kendisini Fransa Kralı, Constantinople İmparatoru ve Kudüs Kralı olarak karşılatması anlamlı değil midir? [101]

Çünkü Doğu'yu ve Batı'yı birleştirmek söz konusu. Hıristiyan krallardan hangisi, Roma mı, Şarlkent mi, Fransa Kralı mı başaracaktı bu büyük işi? Peki Venedik başaramaz mı? XIV. yüzyılda bir Dandolo — Venedik'te Duka olmasına rağmen — tek hükümdar yönetimi fikrini savunmuştu. Ulusların mutluluk ve mutsuzluğu yalnız bu hükümdardan sorulmalıydı. Yönetim gücü salt olmalı, kilise bile bu yönetim altına girmeliydi. Bu ideal Konstantin tarafından gerçekleştirilmiş, bu imparatorun ölümüyle gözden düşmüştü. *Translatio imperii*, imparatorluk el değişimi şimdi Venedik hükümdarı için gerçekleşmeliydi, çünkü ne Doğu'da ne Batı'da yeni bir Konstantin görüleceğe benzemiyordu [102]

Tanrı'nın göz yumması ile, bu, öbür dindeki imparator olamaz mı? Venedik elçilerinin de Osmanlıların güç ve yayılmasında ve geçmişin büyük imparatorluklarını yeniden canlandırmalarında gördükleri şey, dünya egemenliğine yetenekleri. Bunu yalnız askeri ve siyasi bir eylem olarak değil, ahirete yakınlığın göstergesi olarak görüyorlar.

Bir başka ortaçağ geleneği, Müslüman'ı Hıristiyan'ın antitezi olarak görür ve Müslümanları Deccal'a bağlar. İslam'ı kıyametle bir tutan bu imaj, Hıristiyanlığın Müslüman tarafından yutulma korkusunu canlı tutar [103] Yalnız, bu Müslüman akını Tanrı'nın gelecek diyarı cennetinin de habercisi olacaktır. Gerçekten, XVI. yüzyıl sıralarında bir Kutsal Kitap metni herkesin dilindedir ve değişik yorumlara tutulur: Daniel'in Kehaneti. Hikayeyi biliyoruz: Babil Kralı Nabukodnosor bir rüya görmüştür, kimse anlamını açıklayamaz. Kralın huzuruna çıkarılan genç Daniel bilinmeyeni çözer. Sözü ona bırakıyoruz:

> Ey Kral, düşünde geçen düşünceler sonradan olacakları bildiriyor ve gizemler örtüsünü açan o kişi sana geleceği haber veriyor. Burada bu giz sana iletildi ise, başkalarından daha bilge olduğun için değil, düşün yorumu krala verilsin ve kalbindeki düşünceleri bilmiş olasın diyedir bu.
>
> Ey Kral, bakınırken büyük bir heykel görmüştün. Dev boyutluydu, görkem saçıyordu; yüksekliği görünümüyle korku veriyordu. Heykelin başı altından, göğsü ve kolları gümüşten; bacakları demirden, ayakları demir ve kildendi. Heykeli seyrediyordun. Birden bir taş nedensizce yerinden oynayıp heykelin demir ve kilden ayakları üstüne düştü; ayaklar kırıldı. İşte o zaman demir, kil, tunç, gümüş, altın hep birlikte kırıldılar; tıpkı harman yerinde samanın uçuşması gibi rüzgâra kapılıp gittiler, geride bir iz kalmadı; heykele çarpan taş yükseldi, yükseldi bir dağ oldu.
>
> İşte rüya. Şimdi Kralın huzurunda bunun yorumunu yapalım:
>
> Ey Kral, sen ki krallar kralısın; krallığını, gücünü, kudretini, şanını yukarıdaki Tanrı'dan alıyorsun. Yeri yurdu nerede olursa olsun, insan oğullarını, yerdeki hayvanı, gökteki kuşu sana teslim etti Tanrı ve onların tümüne egemen kıldı:

> Düştekı altın baş sensin. Senden sonra başka bir krallık yükselecek, seninki kadar büyük olmayacak; sonra bir üçüncüsü gelecek, tunçtan ve bütün dünyaya egemen olacak. Demir sertliğinde dördüncü bir krallık gelecek: demirin her şeyi ezip kırdığı gibi, bu krallıkları kırıp dağıtacaktır. Ayaklar, ayak parmakları gördüğün gibi bir bölümü çömlekçi kilinden, bir bölümü demirdendi; bu, krallığın ikiliğe düşeceğini gösteriyor; yalnız onda demirin sağlamlığı da görülecek, çünkü demir kile karışıktı. Tıpkı ayak parmaklarının yarı yarıya demir ve kil olması gibi, bu krallık bir yandan güçlü bir yandan zayıf olacaktır. Demirle kili karışmış görmüştün; bu, her iki yanın birleşeceği anlamına geliyor. Demir kille ne kadar birleşirse, onlarda o kadar birleşecekler. Bu kralların devrinde, göklerin yüce Tanrı'sı bir krallık halk edecek ki hiç bir zaman yıkılmayacak, bir başka ulusun egemenliği altına girmeyecek; bütün diğer krallıkları yıkıp yok edecek ve kendisi dünya durdukça duracak: El değmeden dağdan kopan, kili, demiri, tuncu, gümüşü ve altını kıran taş işte bunu gösteriyor. Yüce Tanrı krala böylece ilerde olacakları haber vermiş oluyor. Rüyanın söyledikleri doğru, yorumu da öyle. (Daniel, 2, 29-45).

"İşte düş bu." Bu metin dört monarşi kuramını dünya tarihinin bölümleri olarak başlatıyordu. Babil-Asur'un, Pers'in, Yunan ve Roma'nın pagan monarşilerinden sonra Tanrı'nın diyarı cennet yeryüzüne gelecekti. Carion ve Melachton'un da sürdüreceği bu kurgu Alman hümanist ve Protestanlarınca çok tutulmuştu [104] Tarihçi F. E. Manuel dört monarşi kehanetinin Hegel ve Marx'tan önce "konusunun büyüklüğü ile en çok kitap yazdırmış konu olduğunu söyler [105] "

Bu kehanetin Venedik'te geçerliği var mıdır? Venedik elçileri akılcı tutumları içinde bu fantasmayı yansıtıyorlar

mı? Bu çok olası. Haham Isaac Abravanel daha XV. yüzyılın sonunda Türk İmparatorluğunu sözü geçen son monarşi olarak görüyordu; ilk kez 1551'de yayımlanmış olan yapıtı Latinceye çevrilmiş ve Hıristiyanlar tarafından ateşli biçimde tartışılmıştı [106] 1517'de Floransa'da, Francesko Meleto'nun, basılıp bütün İtalya yarımadasında tanınacak olan kehaneti yayılır. Floransa ve Bolonya'lı bir tacirle, bir Rus esirenin oğlu olan Meleto, Daniel'in Kitabı'ndan kalkar ve esinini İstanbul'da iş yolculukları sırasında Yahudiler ve Müslümanlarla yaptığı konuşmalardan alır. Yahudinin ve Müslümanların ilerde Hıristiyanlığa geçeceklerini ve Kilise'nin yeniden yapılanacağını bildirir. Bunun ardından evrensel kurtuluş, barış ve mutluluk çağı gelecektir [107] Venedik'te ise 1570'te Agostino Ferentilli *Discorso universale*'yi, Evrensel Söylem'ini yayımlar; kitapta alt başlığa göre altı devir ve dört monarşi tartışılır; kitabın sonunda "çabuk bir zaman hesabıyla, ve Haham Elie ve Latentio Firıniano'nun düşüncesini izleyerek, içinde bulunulan devrin ne kadar süreceği gösterilir." Hem Yahudi ve Müslümanlarla konuşulur, hem de Kabbal'cı bir hahamın ince hesapları gözlenir: Bir kaynama durumu görüyoruz burada, Katoliki Protestanıyla yalnız Hıristiyanları etkilemiyor bu coşku.

Tarcagnota'nın kitabı da Venedik'te basılmıştır; dünya tarihini kucaklamak isteyen yazar — *Delle historie del mondo* — Nabukodnosor'un düşünü, Daniel'in yorumunu verir ve tarih dokusunu bu mitosa göre kurar [108] Burada izlemeyeceğimiz başka yazarlar da böyle yaparlar.

Kuşkusuz bu tarihçiler Osmanlı İmparatorluğunu bütün devirlerin sonu diye göstermiyorlar. Yalnız, dört imparatorlukla belirlenmiş ve sonu bilinen bu tarih modelini de yerleşik kılmış oluyorlar.

Bir de Guillaume Postel'in çok ünlü kitabı *Türklerin Devleti Üstüne* var. İstanbul'da 1530 yıllarında uzunca oturduktan, Venedik'te önce iki kez 1547 ve 1549'da, sonra 1555'de kaldıktan sonra Postel, Türk İmparatorluğunun büyük sükse yapacak son derece zengin bir anlatımını yayımlar. Postel Türkiye'de bir dünya monarşisi örneği görür ve bunun büyük başarı nedenini anlamaya çalışır. Türkler ülkeler "fethettikten" ve bu ülkeleri ellerinde "sağlıklı, sabırlı bir biçimde, söz dinleterek, tek sözcükle askeri disiplin altında" tutuyorlar. Türklerde "Anibal'inkini de aşan bir savaşıp ele geçirme ve herkesten üstün bir elde tutma sanatı" var. Niteliklerini almak için onları tanıyıp görmek gerekli. Dünya monarşisini kurmayı önce İmparator Şarlkent'e öneren Postel, kitabını Fransa kral naibine sunar ve Türklere kendi silahlarıyla yanıt verme işinin, sonunda Fransa'ya düştüğünü, yeryüzünün tek meşru dininin Hıristiyanlık olduğunu, dünya monarşisini kurmanın da Fransa'ya düştüğünü düşünür[109]

Büyükelçilerin, sarayın siyasal düzeninin kusursuzluğu, ordunun düzeni ve imparatorluğun genişliği üstüne bütün söylediklerini, bu, yeryüzünün son amaçları boyutlu tartışma çerçevesi içinde görmek gerekir. Marcanto-

nio Barbaro tehlikeyi en açık biçimde anlatan kişidir; ama tehlike diğer çağdaş elçilik raporları ve sonrakilerde kapalı olarak yer alır. Oysa 1573'te, İnebahtı'dan iki yıl sonra yazmaktadır ve raporuna yine de şöyle başlar:

> Yüce prens, soylu büyükler, mademki Tanrı izniyle Osmanlı İmparatoru yengiden yengiye giderek, bu denli topraklar ele geçirdi, bu kadar ülkeye baş eğdirdi, tüm dünyanın gözünü korkuttu, acaba bir dünya hükümdarlığına mı gidiyor diye sorsak kusur mu ederiz? [110]

Elçilerin imparatorluk başkenti üstüne verdiği pırıltılı anlatımlar da, bu vizyonun içinde anlam kazanırlar. Kent yalnız, bilinen ayrıcalıklı stratejik konuma sahip değil, bir de Doğu ve Batı'yı yönetecek, bütün dünyanın başkenti olacak bir geleceğin sahibi.1503'te Andrea Gritti kentin güzelliğine bakarak coşkuyla şöyle diyordu:

> Ilımanlığına, onu iki yandan koruyan iki denize, çevrili olduğu yerlerin güzelliğine bakılırsa, kent doğal konumu ile yalnız Asya'da değil, dünyada en güzel, en kusursuz olanı[111]

Birbiri ardından bütün elçiler aynı güzellikle çarpılacaklardır. XVI. yüzyılda İtalya görkemli kentlerden yoksun değildi. Venedikliler de kentleriyle övünebilirdi. Yalnız, İstanbul tek. Gritti'den yüz yıl kadar sonra Donà onun gibi konuşur. İstanbul'un Asya ile Avrupa arasındaki avantajlı durumunu, doğal konumundaki "eşsiz güzellik, büyük rahatlığı", çevresini ayrıntıyla anlatır; bu

kenti görmenin "dünyada görülebilecek en güzel şeyi görmek olduğunu" kabul eder ve şöyle der:

> Bu konumu her şeyden öte inanılmaz ve sanki yeryüzünün koca bir bölgesi imparatorluğu için, özellikle gemicilik için biçilmiş kaftan kılan: bu anlattığım su yolları arasında, Türklerin deyişi ile ak ve kara iki denizin ortasında olması ve ikisi arasındaki gemi akımının dünyanın dört bir yanından gelecek ne varsa getirilebilir olmasıdır [112]

Burada bir sözü hatırlar, kitaplarda yazmalarda okunmuş değil, senatörlerin kendisine söylemiş olduğu bir sözü: Venedikli ataları, Fransızlarla kentin bir bölümünü denetim altında tuttukları o zaman, Venedik devletini olduğu gibi Constantinople'a taşımak nasıl olur diye sormuşlardır, "çünkü bu yer Venedik'in dünya gemiciliği dehası için ve Venedik denetimini bu en güzel ve en verimli komşu bölgelere kadar götürmek için daha uygun görünüyordu" Eşi olmayan kent: Donà, kötü ellere düşmüş olduğunu ama dünya başkenti olma özelliğini koruduğunu düşünmektedir.

Yalnız, Donà'nın kenti uzun tasviri, bir yandan Türk'ün bir gün gerçekleştirebileceği, evrensel monarşi saplantısını ele verirken, bir yandan da Sultan'ın istediği büyüklük imajını yansıtıyor. İki deniz Ak ile Kara, iki kıta Avrupa ile Asya: tüm dünya egemenliğini düşündüren bu iki ikiliyi imparatorun unvanları listesinde de görüyoruz. Büyükelçiler sultanın mektuplarının başındaki, emir gibi yankılanan, hiçe sayan bu girişe yabancı değiller. Venedik Senatosu onu İtalyanca çevirisinden çok kez dinle-

miştir. İşte Muhteşem Süleyman'da bu giriş: Duka'ya — "Sen Venedik Dukası André" diyerek — 1527'de büyükelçi Marco Minio'yu kabul ettiğini söylemek istiyor:

> Ben, Selim'in oğlu Süleyman Şah, Tanrı'nın kayırması, Muhammet Peygamberin lütfu, dört yoldaşının ve yoldaşlarının yardımı ile hep yenici, ben imparatorlar imparatoru, yeryüzünün taçlı hükümdarı, Tanrı'nın iki kıta üstündeki gölgesi, Akdeniz'in, Karadeniz'in, Romanya'nın ve Anadolu'nun, Yunan ülkesinin ve Karaman'ın, Dülkadir'in, Diyarbekir'in, Dimaizam, Şam, Halep, Kahire, Kutsal Kudüs ve Yüce Mekke'nin, Saygılı Medine'nin, Zide'nin, Yemen'in ve daha birçok ülkenin imparatoru Sultan Süleyman Şah, imparator ve imparator Sultan Selim Şah'ın oğlu [113]

Sultan'ın da açıkça belirttiği gibi iki denizin, iki kıtanın efendisidir o — sikkelerin üstünde de bu yazılıdır — bütün insanların, bütün taçlı başların üstündedir, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir. Başkentini "mutluluğun kapısı" diye adlandırmıştır. Venedikli elçiler Süleyman'ın bir Roma'yı alma projesi olduğunu da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı kehanetlerin Sultan'a bu zaferi vadettiğini de bilirler [114] İmparatorluk ideolojisinin kurduğu bu imaja, Venedik'in gelecek vizyonu, bir aynada yansıma gibi tıpatıp yanıt veriyor.

(Judith burada "rector mundi", dünyanın efendisi ariasını söyler.)

Koro

İki hasım var: Venedik ve Türk, ya da Türk'ü konuşan Venedik. Buraya, 1570 yıllarına dek Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri kurumları ve kendilerini Sultan'a adamış kişiler, genellikle Venedikli elçilerde düzen, güzellik, kusursuzluk sözcükleri ve düşüncesini uyandırmışlardır. Yapı olarak imparatorluk kesin ve boyutlu bir mimarlık gösterir; Venedikliler bundaki göz alıcı büyüklüğü kabul eder [115] Venedikli elçilerin Türk siyasal rejimini belirtmek için kullandıkları soyut kategoriler: *governo, dominio, regno, imperio*' dur (yönetim, baskı rejimi, krallık, imparatorluk). Bunlar yalın, gösterişsiz sözcükler, Venedik'in ilişki yürüttüğü öbür Avrupa siyasal rejimleri için de kullanılabilirler. Bunun gibi, Sultan'ın ve vezirlerinin adları geçince söylenen unvanlar, soyluluk sıfatları — görkemli, saltanatlı v.b. — Hıristiyanlık alanındaki hükümdar ve büyükler için kullanılanlarla aynı tür-

dendir. Elçiler Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik kurallarını karşı karşıya getiren çatışmalı durumları vurgularlar, ama ilki yine de meşru bir sistem olarak görülür.

Büyük bir anakronizmi göze alırsak şöyle diyebiliriz: Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu, aradaki farkları yitirmemek koşuluyla, bir çok ülkenin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ile olan ilişkilerini anımsatıyor. Bu yeni gücün — bu genç emperyalizmin — siyasal, ekonomik ve askeri hegemonyası kolay kaldırılır değil, fakat başarıları ve siyasi rejimine hayranlık duymamak da elde değil. Biraz gücünü azaltmak iyi olurdu, yoksa meşruluğuna kimsenin diyeceği yok.

Bâb-ı Âli'yi anlatan Venedik raporlarında, Osmanlı sisteminin bölümlerini bütünüyle içeren terim, onda algılanmış olan bütün nitelikleri özetleyen form *imperio*, imparatorluk sözcüğüdür. Büyükelçi Erizzo'nun önerdiği [116] Sultan'ın unvanlarının bütün doğu dillerinde inceden inceye hazırlanmış listesinin de gösterdiği gibi son söz: biz Venedikliler için bütün bu terimlerin İmparator anlamına geldiğidir. Meşru bir yönetim, bu apaçık. Fakat bunun da üstünde, bildiğimiz yönetim biçimleri hiyerarşisinde, üst bir pozisyonda yer almayı sürdüren bir siyasi rejimi bu, çünkü bütün diğerlerini aşarak bağdaştırıyor onları ve bunda en ileri düzen ölçüsüne varıyor.

Bu ilk sonuç kolay elde edilmedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıldan bu yana ve Venedik'te de daha çok barbar bir tür olarak algılandığı düşünüldü. Osmanlı monarşisini salt ve despotik gösteren bu klişe yüzyıldan

yüzyıla taşındı [117] Şunu kabul etmek gerekiyor: Venedik Cumhuriyeti temsilcilerinin İstanbul'dan getirdikleri imaj başka. Bu sesi yalnız onlar mı veriyordu? Başkalarınca duyuldular mı? Türkler üstüne konuşan geniş yazarlar korosu ne düşünmüştür? Aslında bu koro o kadar geniş ki, genelde sahnenin iki yanına ayrı ayrı yerleştirilmişti [118] Osmanlı nesneleri ve yalnız bunu analiz edenler bir yana konmuştu; bunlar "Türklerin ne olup ne olmadığını" ya da tarihlerini anlatırlar; öbür yana ise, öncekilerden esin almış olsun ya da olmasın, Avrupa yazı üretiminin değişik branşlarına: dinsel tartışmadan roman kurgusuna, saray balesinden siyasi felsefeye dek Türk üstüne yazılar aşılamış yazarlar konulur. Bu iki bölüme yazarlar ve yapıtlarını, iki sütuna ayırarak yazmak isterler: Sempati duyan yazarlar; antipati duyan yazarlar; olumlu bakanlar, eleştirel bakanlar; ortaçağ dinsel gelenekli yapıtlar, XVIII. yüzyıl felsefesini çağıran yapıtlar; gölge ve ışık. Bir kronoloji ve değişik alıntı grupları, bu kısmen ikili muhasebe defterini oluşturuyor. Kolaylık sağlar bir sınıflama bu, hesabı hep açık tutuyor ve Türklükle ilgili her yeni buluş, sütunlardan birine ekleniyor [119] Yalnız, alıntılar çekme ve bunları ikiye ayırma yoluyla gidilirse, her yapıtta yatan mantık ya da her yazarın Osmanlı sisteminin işlemesinde gördüğü mantık gözden yitirilebilir.

Türk olgusu homojen değildir. Onu tek kalıba dökmemek yerinde olur. Biz, yalnız birkaç yapıtı, politikayı konu edinmiş ve Türk örneğini işleyen yazarların yapıtlarını ayıracağız. Ve bunların polemik maksatlı yazılar ol-

duğunu çıkaracağız, çünkü siyaset felsefesinde yaygın bir yorumculuk yapıyorlar. Bu felsefe XVI. yüzyılın bazı yazarları ile Montesquieu'nün düşüncesi, sonra da Marx'ın düşüncesi arasına düz bir çizgi çekerek, birincileri siyasal ve entellektüel ortamlarından çıkarıp, onları düz çizgide gelişen bir düşünce tarihinin aralıkları gibi gösteriyorlar. Perry Anderson, Asya üretim biçimi kavramının doğuşunu inceleyen uzun ve dikkate değer bir çalışmayı özetlerken şöyle diyor:

> Avrupa ve Asya devlet yapılarını kuramsal olarak yan yana getirerek , aralarındaki çatışmalı yanları ortaya çıkarmak , görüldüğü gibi Makyavel ve Bodin'e kadar çıkan uzun bir gelenektir: Büyük Türk Devleti'nin yakınlık durumuyla hız kazanmış bu gelenek , Rönesans'ta siyasal kuramlardaki yenilenme ile aynı zamanda doğmuş, ve de Aydınlanma yüzyılına kadar bu kuramların gelişmeleriyle birlikte yürümüştür [120]

Venedik elçileri, bu nokta unutulmasın, Aristoteles'i okumuşlardır ve onun dilini yakından tanırlar. Makyavel'i bilirler — bazıları ondan alıntı yapar — ve XVI. yüzyılın sonunda bir Giovanni Botero'nun düşüncesiyle yakından tanışacaklardır. Tersine, filozoflar da büyükelçi raporlarını okumuşlardır; örneğin Jean Bodin'in Türk İmparatorluğu'nun özelliklerini anlatma biçimi, daha önce Venedik raporlarının bölümlerini izlemiş olduğunu gösteriyor. Bu metinler birbirlerine uyuyor. Filozoflardan önce, Makyavel'i dinleyelim. *Hükümdar*'ınm IV. bölümünden sık söz edilmiştir. Yine Perry Anderson'a göre

Makyavel XVI. yüzyıl İtalya'sında Osmanlı Devleti'ni, bir Avrupa monarşisinin antitezi olarak kullanan ilk kuramcı olmuştur [121] Sözü edilen pasajı vermeye değer:

> (Buna şu yanıtı veriyorum:) Anılarda kalan bütün hükümdarlıkların iki değişik biçimde yönetildiklerini görüyoruz: Bir hükümdar ve çevresinde bende olan kişilerle; bu bendeler hükümdarın izni ve keremiyle Bakanlar olarak krallığı yönetmesinde ona yardımcı olurlar. Bir hükümdar ve yanındaki ona bağlı soylularla; bunlar bu rütbeyi hükümdarın keremiyle değil soylarının eskiliğiyle hak ederler...
>
> Bu iki yönetim türünün zamanımızdaki örnekleri Fransa kralı ile Büyük Türk'tür. Büyük Türk'ün bütün monarşisi yalnız onun tarafından yönetilir. Bütün herkes onun bendeleridir; ülkesini sancaklara ayırmıştır, oralara yöneticiler gönderir; onları istediği zaman koyar, istediği zaman çeker. Ama Fransa Kralı'nın çevresinde, devlette teba tarafından eskiliğiyle tanınmış ve onları seven çok sayıda soylu vardır; kral onların sahip olduğu ayrıcalık, görev ve unvanlara dokunursa başı derde girebilir [122]

Makyavel Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında işte bu karşıtlığı vurguluyor. Ama tek bir metne dayanarak Avrupa siyasal sistemleri ile Doğu sistemlerindeki karşıtlık üzerine bir kuram kurulabilir mi? Bu metinden Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenilir bir eleştirisi çıkarılabilir mi? Alıntı yaptığımız bu iki paragrafta Makyavel ilk yönetim biçiminde, ki Büyük Türk buna örnek oluyor, hükümdarın ikincisinde olduğundan çok bir otoriteye sahip olduğunu söylemişti önce; ikinciye örnek Fransa'dır. Hükümdar otoritesi Makyavel'de olumsuz bir değer değildir, söylemeye gerek yok. Karşılaştırmayı sürdürerek,

her iki sistemin gösterdiği zıt zayıf yanları belirtir. Türklerde ülkeyi ele geçirmek güçtür, ama tutunmak hiç öyle değil: kral soyu ortadan kalkınca, hiç bir ara grup ele geçiriciye karşı koyamayacaktır. Fransa'da ülkenin alınması kolay olacaktır, çünkü soylu büyükleri baştan çıkarmak güç olmaz; ama ele geçmişi elde tutmak güç olacaktır, çünkü kral düşünce, soylu büyükler zorbaya karşı duracaklardır. Her iki sistemin özellikleri, öyleyse birbirini dengeliyor. Makyavel'in kurduğu ikilik akla kara gibi değil, düşündüğümüzden karmaşık. Özellikle tek ikilik durumu da değil: akıl yürütme bir baştan bir başa ikili gruplarla oluşuyor. Makyavel özellikle, iki insan yönetme biçimini karşı karşıya getiriyor: Cumhuriyetler ve hükümdarlıklar. İkinciler de iki kategoriye ayrılıyorlar, soyla geçen hükümdarlıklar, yeni hükümdarlıklar. Sonuncular yine çok yeni hükümdarlıklar ve böyle olmayanlar diye ayrılıyorlar. Osmanlı İmparatorluğu demek ki soyut bir kategoride sınıflanmıştır — hükümdarlık diye — ve başka bir kategoriye, cumhuriyete karşı oluyor. Ve sınıfında daha bir çok ülkeyle aynı gruba giriyor.

Hükümdar ve *Tite-Live'in İlk Dekadı Üstüne Söylem*'de yine bir çok kez Türklerden söz edilir. Ya da yazarın bir kuralına örnek vermek için Türkler söz konusudur ve yazar bir olguyu bildirmekle yetinir. Örneğin Makyavel, ileri gitmekte olan bir devletin, zayıf bir hükümdarla birlikte olabileceği hipotezini koyar, yeter ki sonra gelen hükümdar güçlü olsun. Örneğin Süleyman silik Beyazıt'ın hükümdarlığından sonra imparatorluğa ününü ye-

niden sağlamıştır [123] Ya da, kendilerine Roma özelliğinin mirasçıları gibi bakılınca, açık olumlu bir anlamda başka uluslar ve imparatorluklarla bir sınıfta gösterilmişlerdir. *Söylem*'in I, 30. kitabında Makyavel, kuşkuyla yaşamak istemeyen hükümdarların savaşa kendilerinin çıkmaları gerektiğini açıklar. Ve şunu ekler: "İlk Roma imparatorları böyle yaparlardı, günümüzde Türk böyle yapar, bütün *virtuosi*, erdemli şefler böyle yaptılar, yenen kendileri olduğu için şan onların, yenginin kazançları onlarındı [124] "

Son olarak da geçmişin bu güne üstünlüğü tezine karşı durduğu ünlü bir pasajında, iyi ve kötü toplamının değişmediğini, "bu kötü ve bu iyi'nin değişik yerler ve yörelerden geçer durur olduğunu" ileri sürer. Mekanda devinmekte olan erdem bir ulustan ötekine geçer: ve Türkler Romalıların yiğitlik ve erdemlerini almış olanlar arasında anılırlar. "Romalıları yıktıktan sonra onların yerini alan bu değişik ülkelerin ulusları, özlemini çektiğimiz bu özelliklere sahip çıktılar ve çıkıyorlar da, övgüye layıktırlar" [125] İşte görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu üstünlük'le. *virtu* — bu enerji ve yetenek karışımı — ile nitelenmiş imparatorluklar arasına giriyor ve "Germanya Devletleri" ile birlikte geçmişin büyük imparatorluklarının izleyicileri olarak gösteriliyor: Asur İmparatorluğu, Med, Pers ve Roma İmparatorluğu. Burada ve önceki değerlendirmelerde Makyavel'in vizyonu ile Venedik büyükelçilerinin çizdikleri taslaklar arasında sıkı bir birliktelik görebiliyoruz.

Makyavel — aynı zamanda, kendinden önceki yazarlarla ya da onlarla birlikte — tiranlığın eleştirisini de yapar. Bu noktada fazla durmayacağız, yalnız şuna dikkat etmek gerek ki, Türk İmparatorluğu Makyavel'in sözlerine örnek olan tiranik yönetimler arasında yer almıyor. Burada da analizlerinin Venedik elçilerinin analizlerine uygunluğu vurgulanmaya değer. Makyavel'in yazılarında ortaya sonradan çıkmış kategoriler, özellikle despotizm kategorisini görebilmek için, bu kategorileri önceden görmüş olmak ve de metni sürekli bir geleneğin ilk halkası diye gösterecek kadar zora sokmak gerekmiş görünüyor.

Jean Bodin'in metinleri de bu tür bir zorlamadan geçerler; o da doğu despotizmi ya da Asya türü üretim kavramlarının atalarından biri olarak tanınır ve Osmanlı İmparatorluğu'nu despotik kuruluşlar arasına sokan biri olarak görünür.

> (Perry Anderson der ki:) Bodin, uyrukları kişi ve mal güvenliğine dayanan monarşilerle, uyrukların sınırsızca bastırıldığı imparatorluklar arasındaki çatışmalı duruma önem verir: Birincilere örnek Avrupa devletlerindeki "kralcı" egemenlik, ikincilere örnek asıl olarak Avrupa'ya yabancı olan, Osmanlı İmparatorluğu gibi, despotizmlerin "hükümdarca" yönetimidir [126]

1560 yıllarında tasarlanan *Tarih Metodu* önce 1572'de, *Devlet Üstüne Altı Kitap* 1576'da yayımlanmıştır. Bu tarihlerde yazara, despotizm kavramını atfetmek zamanı

gelmemiştir. Bodin'in Osmanlı İmparatorluğu'nu aşırı ve bozulmuş yönetim biçimleri arasına koymuş olduğu doğru değildir. "Krallık tiranlığa, aristokrasi oligarşiye, demokrasi demagojiye dönüşüyor" [127] ise, Osmanlı İmparatorluğu bu bozulmuş biçimlerden hiç birine girmez.

Bodin'i yeni baştan okumak gerekiyor. Yalnız çok uyarıcı, ayrıcalıklı bir düşünce ile bir arada olmak zevki için değil, daha küçük bir istekle, burada Osmanlı İmparatorluğu için söylediklerinden emin olmak için. Bodin nasıl Makyavel'i ve Contarini'yi — ve Türk konusunda bir Paolo Jovio, bir Guillaume Postel'i — okuduysa, [128] o da İtalya yarımadasında okunsun, tartışılsın, karşı çıkılsın diye okumak.

Bodin önemli bir kavram olan egemenlik'i *Altı Kitap*'ta geliştireceği bir şemaya göre, önce *Tarih Metodu*'nda tanımlar. Bu ana kavramı bir karışıklığa yer vermemek için, akılda tutulması gereken bir küme eşdeğerlikler koyarak geliştirir: Cumhuriyet prensibinin temeli olan üst otorite, Aristoteles tarafından üst siyasal güç, İtalyanlar tarafından hükümdarlık (bunun büyükelçilerde, Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu için kullanılan sözcük olduğunu anımsayalım), Latinler tarafından iktidar ya da üst otorite, *summa rerum, summa imperium* ve Fransızcada egemenlik diye adlandırılmıştır. Egemenlik nasıl anlaşılır? Beş nitelikle: En üst görevlere atama yapmak, yasa çıkarmak ve yasayı geri almak, savaş ilan etmek ve barış yapmak, son yargıda yargılamak ve ölüm kalım hakkı sahibi olmak. Bodin burada hukukçuların

hepsinin hükümdara bu egemenliği tanıdığını kabul eder. Bu monarşidir. Bodin üç, yalnız üç anayasa biçimi biliyor: tek kişinin yönetimi ya da monarşi; az sayıda yurttaşla yönetim; ancak buna aristokrasi ya da oligarşi demekten çekinir, çünkü bu sözcükler fenalık ve erdem kavramlarından geçmeyi gerektirir [129] Ve son olarak yurttaşlar çoğunluğu ile yönetim: Bodin burada demokrasi ve demagoji terimlerini önceki nedenlerden dolayı kullanmak istemez. Türk İmparatorluğunun monarşi kategorisine girdiği açık. Bodin yasaya bağımlı hükümdarlıklarla, yasaya egemen hükümdarları burada ayırır. Türkiye, Pers ülkesi, İskit ülkesi, Britanya ve Habeşistan bu ikinci sınıfta yer alırlar. Bodin bunları kötülüyor mu? Kesinlikle değil. Şurayı okuyalım:

> Aslında hükümdarın devlette yasalar dahil her şeye egemen olması ne doğaya ne doğal hukuka aykırıdır yeter ki silahının gücüyle ya da soylu kanından aldığı otoriteyi hakla yürütsün: ailenin büyüğü yalnız kazandığı paranın sahibi olmayıp, doğal hukuka göre kölelerin kazancının, kölelerin kendileri dahil sahibi değil midir? [130]

Bodin birinci kategoriye yasalara uyan hükümdarları, kısaca Hıristiyan ve Kuzey Afrika hükümdarlarını koyar (hangi Mağrip hükümdarını düşündüğünü doğrusu anlayamadım) ve şöyle bitirir: Demek ki meşru krallar arasında şu ayrım var: Kimileri ülkenin bazı yasaları ile bağımlıdır, kimileri bütünüyle özgürdür." "Meşru krallar arasında" hakla yöneten, yasalara egemen bir hükümdar iktidarı fetihten — "silah gücünden"— ya da soydan,

"kanından" alıyorsa hiç kuşkusuz meşrudur. Hükümdar ne zaman meşru olmaz? Monarşi tutkular ve çıkarlarla yönetildiği zaman. O zaman bozulup tiranlığa dönüşür. Bodin buna, İlkçağdan örnekler bulur, kendi devri içinde Floransa'yı gösterir.

En iyi anayasa monarşik olanıdır. Doğa yasalarına uygundur bu: "Yaratılışın bütün alanlarından tartışılmaz bir üstünlükle parlayacak bir varlık hep çıkar." Devletin gerçek imajını ailede buluruz. Aile tek şefin otoritesine dayanır. Bodin burada Türk deneyimine başvurur:

> Tek iktidar zorunluluğunu Süleyman unutulmaz bir biçimde 1552'de göstermiştir. Büyük oğlu Mustafa, Persleri yendikten sonra muhafızsız olarak, babasının verdiği güvenceye dayanarak geri dönecekti, ordudan öyle bir alkış ve övgü aldı ki hiç bir prens böylesini görmemişti. Baba bu şana göz yummayı göze alamadı. Prensi gizli bir odada boğdurma ve bedenini orduya gösterme emrini verdi, bir haber subayı da yüksek sesle şu bildiriyi yapıyordu: "Gökte tek Tanrı, yerde tek Sultan olacaktır: Süleyman. Ordu bitmiş, donup kalmıştı. Ama Süleyman bununla yetinmedi, iki gün sonra kardeşinin ölümüne ağladı diye küçük oğlunu zehirletiyordu; üçüncüsü babanın öfkesinden kaçıp Pers Kralının yanına sığınmıştı; elçilerle geri çağrılıp boynu vuruldu. Bir Selim kalıyordu, tanıdığımız Selim. Baba dölsüz kalmamak için ona karşı bir şeyde bulunmadı. Bu tür davranışlar Osmanlılar'da olağandır, çünkü çok kişi taç umudu besliyor ve taç bir kişide kalıyor [131]

Bu tema ve örnek Bodin'in monarşisinin doğal olduğunu yine ileri sürdüğü *Altı Kitap* 'tan alınmıştır; bir Tanrı, bir güneş ve bir krala yer olduğunu örneklemek için Sü-

leyman'ın büyük oğlunu cezalandırmasını gösterir. Bodin'in analizi ile Venedik elçilerininki arasındaki uyuşmayı bir kez daha vurgulamak gerekir mi?

Bodin devam eder ve "dört monarşi kuramını çürütme" ye bir bölüm ayırır. Önce Türklerden yana ele aldığı kanıtlar, Venedikli elçilerin kullanmış oldukları ile aynı çizgide ve tıpatıp benziyorlar: toprak gücü, kaynak bolluğu, insan sayısı ve geçmişin büyük imparatorluklarını topraklarına katmış olması:

> Almanya Hükümdarı, hangi alanda Türklerin Sultanıyla kendini bir tutabilir? Kim hükümdar adını, Türk hükümdarı kadar hak edebilir? Evrensel yargıya bu kadar apaçık olan bir gerçeği tartışmak olmaz. Dünyada imparatorluk ve gerçek bir monarşiye yaraşan bir otorite varsa, Sultan'ın elinde tuttuğu otoritedir. Asya'nın, Afrika'nın, Avrupa'nın en zengin yörelerini ellerinde tutuyor; birkaç ada dışında Akdeniz'e bütünüyle egemendir. Askeri gücü bir başına, diğer bütün hükümdarların gücüne denk gelebilir. Persler'in, Moskovalılar'ın askerlerini sınırlarından öteye itmiştir, Hıristiyan krallıkları ve Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirmiş, Alman eyaletlerini bile alt üst etmektedir....
>
> Türk Sultanı'nı, Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak görmek çok daha doğru olur: Hıristiyanlardan imparatorluğun başkenti Bizans'ı aldıktan sonra, Perslerin elinden Daniel'in de sözünü ettiği Babil bölgesini almış, böylece Roma'nın eski eyaletlerine, Boristan kıyılarına kadar bütün Tuna ötesi ülkeleri katmıştır ki bugün bu, topraklarının en büyük bölümünü oluşturur.

Makyavel'de olduğu gibi Bodin'de de Türk, Roma'nın yerini almıştır. Onun mirasını isteyebilir ve geçmişin ını-

paratorluklarını bir bir ele geçirmiştir. Bodin şöyle bitirir:

> Öyleyse monarşiyi ister silah gücüyle, ister kaynaklarının zenginliğiyle, topraklarının verimliliği, zaferlerinin listesi nüfusunun çokluğu ile tanımlayalım ya da terimin etimolojisine göre Daniel'in ülkesine, Babil İmparatoruna uygulanmış olsun şunu kabul etmeliyiz ki Daniel'in kehaneti en çok Büyük Türk'ü düşündürüyor [132]

Sonuçta Bodin, Daniel'in kehanetinin din - üstü siyaset felsefesi ile anlatımını geri iter ve şu sonuca varır: "Bütün insanlar aralarında bağlarla bağlıdır ve tek ve aynı devleti oluşturuyorlarmış gibi evrensel devlete birlikte katılırlar." Yalnız şu var ki, metni, Venedik elçilik raporlarında beliren vizyonların aynısını söyler.

Altı Kitap'ta yönetimler tipolojisi ve her birinin güç veren yanı açıklık kazanırlar. Bodin üç monarşi türü ayırdediyor: Bütün uyruklar krala baş eğdiği zaman, krallık monarşisi; kral, kişileri ve mallarını keyfince kullanarak doğa ve uluslar yasasını saymadığı zaman, tiran bir monarşi ve soylular monarşisi. Osmanlı İmparatorluğu ikinci tipe girer mi? Sultan kişileri ve şeyleri kötüye kullanıyor mu? Hayır, Osmanlı burada da ortaçağ monarşileri kategorisine giriyor. O tiran değildir, çünkü imparatorluğunu haklı savaşlarla elde etmiştir ve çünkü tiranlık zorbalık içerir [133]

Bir hükümdar monarşisi olan Osmanlı İmparatorluğu Moskova Prensliği ile aynı tiptendir. Salt bir hükümdar olan Büyük Türk, Fransa, İspanya, İngiltere, İskoçya,

Pers ve Habeşistan Kralları ile aynı düzeyde gösterilmiştir. Uyruklar böyle hükümdarların düzeyine, yaşamına, yüceliğine karşı kusur etmemelidirler. Osmanlı İmparatorluğu bir kez bile olsa tiranlığa dönüşen monarşilere örnek olmuyor Bodin'de. Ne Bodin, ne Makyavel'in sınıflamalarında Osmanlı İmparatorluğu meşru olmayan ya da yozlaşmış yönetim biçimleri içinde gösterilmez.

Son bir yazar daha, eseri her ne kadar sağlığında yayımlanmamış ise de, Montesquieu'nün Doğu despotizminin atalarından biri olarak kabul edildiği için dikkatimizi çekecektir, Etienne de La Boétie. *Gönüllü Bendelik Üstüne Söylem* önce el yazısıyla elden ele geçer. 1563'te ölümünden sonra Montaigne *Söylem*'in dışında, bu dostunun bütün eserini yayımlar. Bununla birlikte 1574'te *Söylem* de Calvincilerin yardımıyla bir kaçak basım görür ve metin iki yüz yıl unutulmaya girmeden önce iyice tanınır. Bildiğimiz gibi tiranlık teması bu yapıtta merkez temadır. La Boétie üç biçimini ayırt eder ve tiranların iktidarı elde tutmak için kullandıkları bütün yolların listesini çıkarır. Bütün örneklerini, İlkçağ'dan alması dikkat çekicidir; bir durum bunun dışında kalır, o da Türk İmparatorluğu. Tiranların tutunabilme yollarından biri, insanları birbirinden uzak tutması, toplanmalarını, konuşmalarını ve yazışmalarını engellemesidir. Uyruklarını akıldan uzak tutarlar. Oysa der La Boétie, Büyük Türk bunu iyi anlamıştır; bu yüzden ne çok bilgini vardır, ne toprakları üstüne bir defter [134] La Boétie en çok, "doğa"nın iyileştiril-

mek için bir bitki gibi beslenmesi gerektiğini savunur. Ve Venedik'te çok yaygın bir mitosu, özgürlük devletini alarak Venedik yurttaşlarının durumuna, Büyük Hükümdar'ın devletlerine çökmüş olan bilinçsizleştirmeyi karşı çıkarır. Tiran, tiranlık sözcükleri daha Türk için kullanılmamıştır, fakat değişik sistemlerde insanlık durumundaki tezat şu metindeki güçle gösterilmemişti:

> Venediklileri, bu bir avuç insanı böyle özgürce yaşar görenler, en kötüsünün bile orada kimsenin başına kral olmak istemeyeceğini anlar. Böyle doğup böyle görünce, tek istekleri özgürlük'ü, kimin koruyup düşüneceği oluyor. Beşikten beri böyle görüp, davranarak, özgürlüklerinin bir nebzesini bile yeryüzünün tüm mutluluklarına değişmezler. Bu insanları gördükten sonra, büyük hükümdar dediğimiz kişinin ülkesine gidenler, onların ona hizmet için doğduklarını, onun gücünü yüksek tutmak için yaşamlarını bıraktıklarını anlayınca, bu iki ülke insanının aynı insanlar olamayacağını, bir insan kentinden çıkıp bir hayvanlar parkına girdiğini düşünmez mi? [135]

Venedik, Judith gibi özgürlüğü canlandırır. Türk, Holopherne gibi "Allahsız tiran"ı simgeler.

İKİNCİ BÖLÜM

"Yeryüzünde daha büyük bir tiranlık ne düşünüldü, ne edildi" (Morosini,1585)

XVI. yüzyılın batımında Venedik büyükelçilerinin Osmanlı İmparatorluğu imajı bulanır, hükümdarın portresi asık bir yüz taşır, imparatorluk mimarisi her alanda çatlamalar gösterir [136] Kuşkusuz toprakları bakımından Osmanlı İmparatorluğu, yeryüzünün en geniş olanı, ve Persler'den alınan yeni topraklarla genişlemekte. Kuşkusuz Venedik stratejisi için en korkulu, en önemli konu olmayı sürdürüyor. Kuşkusuz büyükelçiler, insan ve ürün kaynaklarındaki ölçüsüz bolluk temasını, başkentin ayrıcalıklı olumlu pozisyonu, ordunun kanıtlanmış nitelikleri ve ileri gitmede gösterdiği kapasite temalarını yine işliyorlar. Bazıları yüzyıl başındaki önceki elçilerden daha sesli formüller bulabiliyor. Birisi şöyle sesleniyor: "Roma bütün yeryüzünün bir özetidir, ama İstanbul yeryüzünün kendisi." Bir başkası haykırıyor: "Türk, İtalya'mızın kapı-

larına erişti, dünyanın bahçesi, Hıristiyanlığın merkezi İtalya'yı ve evrensel monarşiyi" istiyor. Agostino Nani Fernand Braudel'in beğeneceği bir deyişle, bu imparatorluk "bir devlet değil, bir evren" [137] diyor.

Ama aynı zamanda Venedik büyükelçileri bir bozulma, sistemin her bölümünde bir çözülme oluşu tasvir ediyorlar. — Kimi zaman hükümdar otoritesine, kimi zaman sivil ve askeri kurumların kusursuz düzenine gönderen — *ordine* sözcüğü önceki elçilerin kaleminde sık gidip geldiği halde, şimdikiler imparatorluğun bozuk işleyişiyle ilgili deyimleri arıyorlar. Uzun dolaşmış, büyük ün kazanmış geniş bir raporda — üstünde durmaya değer bir raporda — Lorenzo Bernardo şöyle yazar: "*Al presente tutto questo ordine si va alterondo e corropendo*", "bütün bu düzen bu gün değişip bozuluyor" Ve şöyle sürdürüyor: Yeniçeriler tarihlerinde daha hiç yenilgi görmedilerse de eski değerlerinin altına düştüler (*cascati*) Bütün dünya hükümdarları için korku verici olsa da, Osmanlı donanması sayı bakımından, deneyim, nitelik bakımından "azalmıştır" ve ücretleri çok düşüktür. Özellikle Türklerin, üstüne kısa zamanda güçlerini kurdukları "üç temel": din, azla çevirme — başka deyişle azla yaşama ve kaynakları sıkı sıkıya kullanma — ve emre uyma, Türkler dinsel birliğini, o erkeksi azla yetinme niteliklerini ve savaştaki hızlarını yitirdikleri için sarsılmış, "ayrılıkçılık" "emir dinlememe" sivil ve askeri kurumlara girmiştir. Bernardo daha önü alınamayacak bir gerilemeden söz etmez. Bu imparatorluğun "kazandığı en ufak bir toprak

parçasını bile kaybetmemiş olduğunu" ve aldığı hızla daha gidebileceğini iyice hatırlatır. Yalnız onda birkaç "yoldan kayma unsuru" algılar; bunların başında yenici hükümdarın bir saray adamına, ele geçirici imparatorluğun işlemez bir makineye dönüşmesinin verdiği yavaş bozulma geliyor.

Analizin bütünü Roma modeli referansı ile, imparatorlukların canlı varlıklar gibi gençlik, olgunluk ve düşme evrelerinden geçtiği düşüncesi ile kurulur. Trajanlardan sonra Roma'da olduğu gibi aylak hükümdarların baş göstermesi kaçınılmaz olarak, ele geçiren hükümdarların yükselttiği şanı eritecektir [138] Sonraki raporlar, imparatorluğun yalnız kötüye gittiğini bildirmekle kalmıyor, bunu anlatıp nedenleri analiz ediyorlar. Bu, ya Pers ülkesine karşı savaşın yüksek maliyetinin bir sonucu, ya kadınların gücünün hükümdarı etkilemesi, ya da devletin liderlikteki zayıflamasının görünür olmasıdır [139] Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bundan böyle başka bir ufka ait olmasıdır da. Bütün raporlar gerçekten Venedik sistemi ile temelden bağdaşmazlığını vurguluyor ve bir çok elçi daha raporlarına başlarken iki düzen arasındaki salt karşıtlığı ortaya koyuyor [140] İlk XVI. yüzyıl raporlarının hepsi, kapalı ya da açık olarak, Osmanlı kurumları ile Venedik kurumları ve daha genel bir biçimde, Hıristiyan kurumları arasında bir karşılaştırma içeriyordu. Bir çok noktada bu karşılaştırma Türklerin lehine dönüyordu. 1575'ten sonra, bazı Türk edimleri yine Hıristiyanlara örnek diye öneriliyorsa da. bu ilişki ters dönüyor [141] Türk-

lerin değerlendirilmesi olumsuzluk, yokluk, azlık, yitirme ölçüleriyle yapılıyor. Azlık mı? Morosini bize Sultan'ın çok *az* yürekli olduğunu, başvezirinin çok *az* belleği olduğunu söylüyor, üçüncü vezir *az* akıllı; ikincisi ilginç, ama diğerlerince *az* sayılıyor, çünkü savaş deneyimi eksiktir ve *az* yürekli olduğu sanılıyor [142] Yokluk mu? Sultan'ın danışacak , kumanda edecek insanı yok — ama kibri yok değil. Türkler sosyal ilişkilerde, sofra görgüsünde, mimarlık ve şehircilikte incelikten yoksun; sanatlar ve tekniklerde becerileri yok, spekülatif işlerde bilgileri yok [143] Türkler bayağı, iğrenç, alçak, kaba, kültürsüz, barbar, kıyıcı, kendini büyük gören, küstah, kalpsiz, sözüne inanılmaz, güvenilmez ve onursuz: Bütün bu nitelikler şimdi Türklere çullanır.

> Bütün törelerinde, diye devam eder Morosini, Hıristiyanların yaptığının tersini yaparlar, sanki yasalarını yapmış olan, törenlerini düzenlediği zaman bunu önceden düşünmüş... Bütün yaptıklarında, yaptığımızın karşıtını yaparlar. Pek az Türk makine işlerinden anlar, toprağı işlemez, vücutlarını çalıştırmaz, hiç bir erdeme ısınmazlar; ne küçük top, ne büyük top oynar, at terbiye etmez, atış yapmazlar; tek eğlenceleri ok atmak [144]

Bir elçi, şerbetleri "İtalyan ağız tadına göre" değil der ve ekler: Ne bıçak, ne çatal, ne peçete kullanırlar, saray şölenlerinde bile. Bir başkası hükümdarın önüne getirilen elli tür yemeği anımsatarak şöyle yorumlar: "Bize hoşnutluktan çok bulantı verirler" [145] Kısaca Türkler ne

işten ne eğlenceden anlarlar, günlük yaşamın işlerinde de, sarayın lüksü içinde de şöyle böyledirler.

Yüzyıl başlangıcının ince ayrıntılı ağırbaşlı anlatımlarının yerini, şimdi olumsuz çekilen söylemler alır. Bunun da ötesinde, dinleyicilerde daha etkili olacağı düşünülerek, kullanılan kanıtlar bir karşıtlık üstüne kurulmuştur: Aklın emrettiği ile — Venedik aklı, söylemek gereksiz — Türklerin yaptıkları arasındaki karşıtlık bu: Büyük Hükümdar, bu büyüklükte bir imparatorluk yönetimini birkaç kişiye değil, bir tek kişiye bırakıyor: Vezir, iktidarı erdemine, değerine değil, hükümdarın keyfine borçlu oluyor. Başka ülkelerde adalet ve aklın belli bir yeri vardır; burada tutkunun yön verdiği kişisel irade başta. Yargılamak için, hiç yazılı metinlere dayanmıyorlar, yargılarını yalnız şahitliği göz önüne alarak veriyorlar [146] İhbarcılık dili, gözlemcilik dilinden önce geliyor. Buna her şey girebiliyor. Sosyal edimlerin eleştirisinden, Sultan'ın görevlilerinden şikâyetten — dine karşı suç davasına kadar her şey; dine aykırı, belalı bir din bu, ahlakın bozulmasından, insan ilişkilerinin karışmasından sorumlu. Bütün göstergeler ters yüz oluyor ve önce Türk üstünlüğünü açıklayıcı gösterilmiş olan kanıtlar, şimdi Osmanlı düzenine karşı çıkmak için ileri sürülüyor. Örneğin uzak geçmişin kahramanlık olgularını okumuş olmak yenici sultanlara esin veriyorken, erişemedikleri bir yüceliğe sahip olduklarına inandırarak, şimdi çılgınlıklarını kamçılıyor. Dinsel yasayı sayma hükümetin adaletine inandırırken, yasa değerinden düşünce yönetimi kabul edilmez kılıyor. Saray

eğitimi görmüş olmanın verdiği hızlı ilerleme ve eylem alanında kazanılan değer, herkese imparatorun hizmetinde kendini gösterme şansını veriyordu; oysa şimdi Venedik büyükelçisi "görkemli" vezirin arkasında "katlanılması güç bir maske" görüyor [147] Sultan'ın gücü de artık elçilere baş eğdiren kaçınılmaz bir olgu değil. Bu gücü bütün görünüşleriyle anlattıkları zaman bile, bunun imparatorun oynayıp teselli bulduğu bir kuruntu olduğunu, madalyonun, gerçek değeri tersinde görülen, düz yüzü olduğunu düşünüyorlar. Bir "büyüklük gösterisi", bir kibir, "*fuor di modo*", ölçüde aşırılık, hükümdarı, yakınlarını, imparatorluğunu akılsallık sınırlarının dışında tutuyor.

Venedik ile Hıristiyanlık ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki karşıtlık durumu, en çok yönetim biçimi ve üslubunda, sosyal-siyasal düzende köklüdür. Bir yanda herkesin özgürlüğü, bir kan soyluluğu, yasaya dayalı sağlam kurumlar, ötede, alınan bütün ülkelerde soyluluğa son verilmesi, bütün uyrukların bendeliğe indirgenmesi ve sonuç olarak tüm sosyal bünyeyi en aşağı düzeye düşüren bir tek düzeyleştirme [148] 1585'te Morosini şunu yazar: "Bu bir kullar yönetimi ya da devleti" [149] Yönetime hükümdarın keyfince çıkarılmalarından ötürü bu insanlara ve verdikleri söze güvenilmez, çünkü kul aşağı bir varlıktır. Bir nokta daha var — bu da Osmanlı'nın görünürdeki gerilemesini açıklayıcı bir eleman —: Bir imparatorluğun genişlemesi yavaşlayınca, elde tutulması kurumlarının niteliksizliğiyle olasıdır; fethetmenin verdiği çı-

karlar azalınca, doğru bir yönetimden gelen çıkar bunun yerini almalıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu değişikliği yapmadı.

Bu kötü yönetimin bir adı var: Tiranlık. Osmanlı gerçeğinin bütün düzeylerine nitelik veren bu sözcük şimdi fiil, isim ve sıfat olarak ve sözcüğün anlamını pekiştiren başka kavramlarla birlikte tekrar ortaya çıkıyor. "Özgün durumları tiranlık, şiddet ve zorbalık." [150] Tiranlık kavramı ilk elde zorbalık kavramını içerir. Bundan ötürü yönetim meşru değil, güçle elde ediliyor, miras yolu ya da yurttaşların özgür kabulüyle değil [151] Güç kullanarak alınan iktidar, güç kullanarak elde tutuluyor. Hükümdarla uyrukları arasındaki ilişkinin olağan üslubu şiddettir, bir yasaya ve yerleşik kurumlara ortak referans değil. Demek ki bu bir akıldışılık yönetimi *"irragionavole governo"* [152]; aşırı ölçüsüzlüğü insan sayısından, ürünlerden, paradan keyfi ve sürekli bir biçimde pay kesme ile kendini gösterir. "Zorla alma" tiran yönetimin doğal aracı ve "ezilme" uyrukların doğal durumudur. Tiranlık korkunun ülkesidir, elçiler bunu bütün adlarıyla (*paura, spavento, timore*) gösterir, bütün görünümleriyle anlatırlar. Korku sosyal yapının bütün üyelerini etkiler. Uyruklar korku etkisi altındadır, çünkü Sultan mal varlıkları ve yaşamlarının sahibidir onların. Vezirler için de bu böyle, çünkü çok yükselen, düşüşün büyüğünden korkmalıdır. Ufak bir aksilikte Sultan onların başlarını "aldırmayı" bilir. Ama çevresinde herkesi "titretiyor"sa, hükümdarın ken-

disi de kuşku ve korkuya kapılıdır, çünkü güvendiği insan yoktur. Bir aşırı gitme yönetimi olan tiranlık abes bir mantığa dayanır: Soylular sınıfını yok ederek, yönetimin başına kalabalıktan çıkmış insanları çıkarır. Sonra da kendisini besleyen ülke ve ulusları yıkar. Hükümdar, Hıristiyanlarda olduğu gibi paykesimlerini arttıramaz, bütün uyrukları bende olduğundan pay kesecek başka bende bulamaz [153] Montesquieu bunu şöyle yasalaştırır: "Despot devlette paykesimler arttırılamaz, çünkü aşırı bendelik durumu arttırılamaz [154] " Kendi köleleştirdiği uluslarını yiyip bitirdiğinden, tiranlık kendi kendisini yemeğe başlar. Bu, kendisine dökülen ırmakları yutan bir deniz, bu aralıksız bir hırsızlar dizisi, aşağıdakilerin çaldıklarını, yukarıdaki üstleri ellerinden çekip alacaklardır [155] Büyükelçiler şiddet ve ölümün çizdiği yolu anlatmak için metafor bulmakta güçlük çekmezler. Tiranlık ezilmiş uyrukları "kemiklerine kadar yer", kazandığı ülkelerin nüfuslarını yok eder, ellerine düşen yeryüzü cennetlerini çöle çevirir ve ölümü gücünün gittiği yere dek taşır. Tiranlığı tanımlayan işte bütün bunlar.

Bu sistemde hükümdarın "kendi isteminden başka gerekçesi yoktur [156] " Gerekçesi yok, çünkü yasası ve bilgeliği yok: İnsanlardan uzakta, sarayının tutsağı olarak büyümüştür [157] Düşünen kişilerin sözlerinden de yoksundur, çünkü soyluların kökü kurutulmuştur; kendi bendelerinden bile yoksundur, çünkü Sultan, insanlarla biraradalığa, alt-insan varlıklarla olmayı yeğlemiştir: Kadınlar, cüceler ve dilsizlerle [158] Salt otoriteyi — *assoluto domi-*

nio — elinde tutan tiran, onu gerçekte erdemi için değil, kendi kaprisi için seçtiği büyük vezirine bırakmıştır [159] Bu yüzden İmparatorun, imparatorluğun seslerini duymak için vezirinkinden "başka kulağı yoktur"; karar almak, emir vermek, ayrı tutmak, mahkûm etmek için "yalnız vezirinin ağzı" ve geniş toprakları yönetmek için "yalnız vezirinin kafası" var. Meşru olmayan bir devletin efendisi olduğundan tiran, otoritesini meşru olmayan bir bakana bırakır. Tek bir insanın istemine indirgenince de, otorite ancak şiddete ve keyfi yönetime dönüşür [160] Bir kez daha, abes bir mantığa uyarak, tiran yalnız uyruklarının ölüm emrini vermez, onları ölüme yalnız kendi istekleriyle göndermez, daha ileri giderek kendi kanından insanlara kadar yok edebilir [161] Tabandan tepeye İmparatorluk, büyük bir insan öldürme makinesi olarak çalışır.

Tiranlık sözcüğü 1575'ten önce de bazı Venedik raporlarında görünmüştü. Sözcüğü ilk kez Navagero'nun metninde görürüz: 1553'te Sultan'ın görevlilerinin eylediği tiranlığı hatırlatır. Yirmi yıl sonra Garzanti daha özel olarak, her sınıftan Türk'ün Hıristiyanlara karşı yaptığı tiranlıktan ve Barbaro *tiranlık gösterilmiş* eyaletler ve yıkılmış ülkelerden söz eder [162] Barbaro daha önce Montesquieu'den sanılacak bir deyişle şöyle yazıyordu: "İnsan ayartma, şiddet ve zorbalık doğal durumlardır." Yalnız, bu görüşler bu devrenin raporlarında ve görüldükleri metinlerde seyrek kalırlar. İmparatorluğun merkezinden çok, kenarlarında olanları — Sultan'ın görevlilerinin Hıristiyan tebaya rahatsızlık vermesi gibi —, siste-

min kendisinden çok sistemin içindeki bir aşırılığı gösterirlerdi. 1575'ten sonra bütün kuruluş, tarihin en büyük tiranlığını gerçekleştirir.

1616: Cristoforo Valier'in raporundan sonra büyükelçilerin raporları bulunamadı. Türk İmparatorluğu'nun yeni bir durum tablosunu görmek için 1634'te Giovanni Cappello'nun İstanbul dönüşünü beklememiz gerekiyor. Cappello'nun başlattığı son raporlar kümesinde [163] tiranlık kavramı XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başı raporlarındaki aynı içerikle sistemin bütününü nitelendirmeyi sürdürür. Bu yönetim biçiminin korkunçluğu daha da vurgulanır ve hükümdar portreleriyle örneklendirilir; bu kitabı başlatan IV.Murat'ın portresi bunlardan biridir. XVI. yüzyılda nötr bir anlam taşıyan ve yalnız güçlü bir yönetimi belirten sözcükler şimdi haksızlık, dizginsizlik ve bozulmuş bir yönetim biçimi anlamı taşırlar. Valier'in daha 1616'da hükümdarlık ve imparatorluğa karşıt tuttuğu *dominio* böyle bir sözcük:"Bu imparatorluğa hükümdarlık ya da imparatorluktan çok, daha doğru bir deyişle *dominio* diyebiliriz [164] " *Dominio* sözcüğü artık yerleşilmiş topraktan çok, baskı altında tutma anlamına yaklaşıyor. Aynı biçimde, XVI. yüzyılda bile sık kullanılan *assoluto* (salt) şimdi haksız bir yönetim biçimini yermek için *dominio* ve *autorità* ile birlikte kullanılırlar.

Hükümdar anlamında yeni bir sözcük çıkar, *monarco*. Hükümdar, sultan, Büyük Türk, Büyük Hükümdar, imparator: Bütün bu deyişler yine kullanılırlar. Ama daha

soyut olan *monarco* sözcüğü belirli bir yönetim tipine daha doğru bir gönderimle otoritenin tek adamın ellerinde toplanmış olduğunu vurgular.

İşte bu arada Büyük Türk'ün rejimini nitelemek için yeni bir sözcük aracı olur: O "despotik"tir. Sözcük Albèri'nin tarihlemekte güçlük çektiği bir raporda — 1579? 1582? — parantez içi bir sözde *"dispotico"* diye ve tek bir açıklama olmadan belli belirsiz ortaya çıkar [165] Sonra yarım yüzyıl ortadan yok olur. 1634'ten başlayarak sözcük ortaya atılmıştır. Sıfat olarak *governo, dominio, autorità* yanında düzenli bir biçimde kullanılacaktır. Birkaç metin *despotizzare* fiilini getirirler. Ama XVII. yüzyılın sonundan önce, soyut despotizm kategorisi bulunmayacaktır. Aslında despotik sözcüğü tiranlık kavramı çevresinde üretilmiş sözcüklerin yerini almaz. Birbirine omuz vererek, eşanlamla, biri diğeri için kullanılarak tiranik ve despotik sözcükleri yüzyıl boyunca birleşik bir kariyer sürdüreceklerdir.

Bâb-ı Âli'de

Venedikli'lerin Büyük Türk üstüne söyleminde bu kopuş niye? Osmanlı devin güçlü gövdesi, hangi değişimle sakat bir canavara dönüştü? Evrensel monarşiye göz dikmiş ve belki varabilecek bir İmparator, nasıl çirkin bir hükümdar, bir tiran, bir despot olur? Değişikliğe uğrayış dışta, gerçeğin kendisinde, Türk nesnesinde mi, yoksa Venediklilerin algıladığı, kurduğu imajda mı olup bitti? Değişen nedir? Büyük Türk'ün pozu mu, resim tekniği mi, yoksa ressamın kendisi mi? Ressamla modeli arasındaki bağıntı mıdır değişen? Bu soruları sorarken, bir kaç olasılık açısı göstermiş oluyorum, üç elips çiziyorum daha çok; merkezleri bazen Bâb-ı Âli, bazen Venedik ve Avrupa'dır elipslerin.

Bâb-ı Âli: Evet, İmparatorluğun gidişi kötü ya da çok iyi değil. Yeni tarih yazıcılığı, Venedikli sefirlerin not ettiği belirtileri kabul eder, daha başkalarını da bulur ve İm-

paratorluğu rahatsız eden gelişmelerin bütününe gerileme adını verir. İran'a yapılan seferlerin çok masraflı oluşu, hem de az bir toprak kazancı, az bir çıkar için. Çünkü İmparatorluk 1578 ve 1590 arasında Kafkasya'nın, Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü kazanır, ama 1603-1604'te yeniden kaybeder. 1593 ve 1606 arasında Habsbourg'larla uzun çatışmaların büyük masraflı, özellikle siyasal masraflı oluşları: Barış yapıldığında Sultan, Tuna Prenslikleri üstünde hükümdarlığını tutmayı başarmıştır, fakat çok insan kaybetmiş, özellikle de tarihte ilk kez Habsbourg İmparatoru ile eşitliği kabul etmek ve ondan Kuzey Macaristan'ın kontrolü karşılığı sürekli aldığı haraçtan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Yönetim örgütünün tabandan tavana çürümesi var. Hükümdarın temel olduğu bir sistemde, merkezde bir zayıflık bütün yapıyı etkiler. Ve şimdi bu kilit devrenin sultanları, öncekilerin niteliklerine sahip değiller. Artık savaş alanında değil haremde büyüdükleri için, artık iktidar öncesi eyaletler yönetimi deneyimleri olmadığı için, yönetmek ve yeniçerilerin itaatsızlık ve küstahlığına karşı durmak yeteneğinden yoksundurlar. III. Murat (1575-1595) tahta geçtiği gün beş erkek kardeşini öldürtür: kadınlarının sayısı kırkı bulur, bunlardan yüzotuz oğlu ve kim bilir kaç kızı olur. O'ndan sonra III.Mehmet (1595-1603) iktidara eriştiği gün, ondokuz erkek ve yirmiden fazla kız kardeşini, hükümdarlığı sırasında da oğullarından dördünü öldürtür. Artık rakiplerini cismen ortadan kaldırmadıkları zaman, bu sultanlar sarayda rakip grupların oluşmasını, ne de ünlü kadınlar saltanatını, eş ve annelerin zehirleyi-

ci etkilerini engelleyemezler [166] İşte dört renkli olaysal bir tarihin ortasındayız: Siyasalın, geniş imparatorluğun değişik yörelerini ve halklarının etkinliklerini düzenleyip, içinde tuttuğu bir sistemde olaysal hafife alınamaz [167]

Siyasi personel ve siyasi-askeri kurumlar katında da, imparatorluğun gerileyişini kaçınılmaz kılacak değişmeler göze çarpıyor. Bu değişmeler Venedik sefirlerinde görülen bakış değişmesi ile çağdaş. Bu yüzden, XVI. yüzyılda demografik gelişme aşırı bir genel nüfus artışıyla bitmiş, kırsal göçe ve kent nüfusunun kabarmasına yol açmıştır. Kentler, sabırsız ve karşı çıkan, bölgesel isyanlara karışmaya hazır, alt düzey bir öğrenci kalabalığı ile dolup taşar.

Büyük Keşifler ve Atlantik ötesi ticaret Avrupa'da fiyatlarda, dalgaları Osmanlı İmparatorluğuna kadar gelen bir devrim başlatırlar. Ancak enflasyon burada ekonomiyi kamçılamaz, tersine irat ve sabit gelirle yaşayan sosyal tabakaları etkiler. Bazıları, gelirlerinin azalmasını telafi için, kendilerini iyi parayı verene satar, — bu da çürümüşlüğü genelleştirir —, başkaları devlete bağlayan görevlerden sıyrılır ve *timarlarını* ya da yükümlü oldukları vergi bölgelerini kendi hesaplarına işlettikleri kişisel mülke dönüştürür. Kısır döngü var: Devlet alması gerektiği gelirleri alamayınca ve fiyat artışlarından o da zarar görünce, para ile oynamaya koyulur, satılmışlığa yol açar, zor üstüne zor kullanarak alır, el koyar, yasa dışına çıkar. O sırada Avrupa'nın hammadde isteğindeki artış — buğ-

day, yün, maden — yerel tüketicileri ve kent mesleklerini sıkıntıya sokar.

Bu kanıt düzeni, kuşkusuz sonraki araştırmaların ele alıp çözeceği ya da yeni bir biçimde ortaya koyacağı soruları soruyor. Nüfus artıyorsa, bu bir gelişme etkeni sayılmaz mı, toprağın verimlendirilmesine verilen büyük önemden gelmiyor mu, çünkü herkesçe bilindiği gibi toprak bol. Bu, üreticiler için bir gelir artışı umudu değil mi? Yeniçeri ve Sipahiler, askeri yükümlülüklerinden sıyrılıp, sivil hayata giriyorsa, ticaret ve sanata atılıyorsa bu, kent ekonomisine vurulan hayırlı bir kırbaç darbesi sayılmaz mı? Bu, zanaatçı topluluklarının, bize söylenildiği kadar, dışa kapalı olmadığının göstergesi değil mi? Son olarak da imparatorluğun sağlığı artık fethe, askeri düzene dayanmıyorsa, bu değişim neden bir gerileme ile bitsin ki? İmparator bu yüzden tiran olmak zorunda mıydı?

Şu var ki, İmparatorluğun bütün çarklarında işler başkalaşıyor. İşler, ama insanlar ve düşünüşler de. Uyruklar yenilikleri algılıyor, değişik biçimlerde tepki gösteriyorlar. Toplumsal tepki: dinsel bekleyiş: Hicretin bininci yılına denk gelen 1591-1592'de korku ve kurtarıcı bir kriz umudu artar [168] Şiddet içeren bir başka toplumsal tepki: İsyan. Anadolu'da 1596'da , orduda disiplini yeniden kuracak önlemler sonucu patlak verir. Başka çevrelere bulaşır, İstanbul'u tutuşturur, 1608'de bastırılana dek birkaç kez Anadolu'ya sıçrar. Ve bir de aydınların tepkisi; bizi burada en çok ilgilendiren de bu: Çağdaş Osmanlılar

güçlüklere çözüm bulmak için, İmparatorluğun karşılaştığı güçlükleri analiz eder, geçmiş örneğini gösterir, siyasi ahlâkı öne çıkarırlar. Osmanlıların Makyavel'leri, İbn Haldun'ları, yenilikçi aydınları, düşük (ya da gözde) politikacıları var; hükümdara danışmanlık etmeyi bilirler. Onlar ne diyorlar?

Osmanlı politika felsefesini özetleyen Adalet Çemberi'ne dönerler. Aristoteles'ten geldiği düşünülen, — XVI. yüzyıl başında ölmüş — İranlı Celalettin Davanî'de anlatımını kazanmış olan Adalet Çemberi, buna değişik varyantlar getirecek olan Osmanlı düşünürlerince yeniden ele alınmıştır ve doğru yönetim ilkelerini şu deyişle dile getirir: Ordu olmadan hükümdar otoritesi olmaz; zenginlik olmadan ordu olmaz; insan olmadan zenginlik olmaz; adalet olmadan hükümdara bağlılık olmaz; uyum olmayan dünyada adalet olmaz; yasa olmadan devlet olmaz; hükümdar otoritesi olmadan yasanın gücü olmaz [169]

Burada önemli olan nokta şu: Yasaya dayalı adalet, salt hükümdarlık otoritesini dengeliyor. Yasa burada yalnız evrensel kapsamlı, hiç bir değişikliğin yapılamayacağı dinsel yasa *şeria* değil, büyük sultanların getirdiği hükümdar soyu yasacılığı *kanûn*'dur. Osmanlı düşünürleri için, geçmişin hükümdarlarından kalan asıl miras da bu kanun yapıcılıklarıdır. XVI. yüzyıl sonunun sıkıntılı döneminde yazan tarihçi Mustafa Ali (1541-1600) Fatih II.Mehmet devrinin asıl önemini, imparatorluğu pekiştirmek için onun bir yasa, *kanûn* yapmış olmasında bulu-

yor. Bu imparatorluk, ya artık yasaya uyulmayacağı zaman — "çocuklarımızın bir gün *kanûn* biz ne karar verdiysek odur" diyecekleri gün, keyfiliğin ortak bildiğimiz yasaya ağır bastığı gün —, ya da ordu saflarına yabancıların gireceği zaman yıkılacaktır.

Süleyman bu yüzden yasa yapıcı, *kanûnî* olarak, genişlemekte olan İmparatorluğunu istikrarlı kurumlarla donatan kişi olarak bilinir. Kınalızâde Ali Çelebi (ölümü 1572) ona "erdemler beldesi"ni, *medine-i fazıla*' yı kurmak, ve *şeri'a* ile *kanûn*'u uzlaştırarak anayasal bir biçim vermiş olmak becerisini yükler.

İmparatorluk yönetim örgütünde çalışınış olan Mustafa Ali 1581'de *Nushat üs Salâtin, Sultanlara Öğüt*'ünü yazdığı zaman siyasal deneyimine dayanır. Bu yapıtı III. Murat'a sunar. Kitapta, imparatorluğun çektiği karışıklıkların bilançosunu çıkarır: Keyfi yönetim, kokuşma, kurumların yetersizliği. Müslüman devletlerin tarihinin gelişme, gerileme ve düşüş devrelerinden geçtiğini düşünür. Gerileme göstergeleri şunlardır: Çürümüşlük, satılmışlık, hükümdarın zevk ve keyif sürmesi, yönetimde kadınların etkisi ve veba. Bu göstergeler ortaya çıkınca hükümdar tiran kesildi demektir ve hanedan devrilmeyi hak etmiştir. Adalet ve düzen yasaya dayanınca, bu tür bir gerilemeye karşı bir sur olur. *Hükümdarlık Mevsimleri*'nde (1598) örneklerini İslam'ın klasik devir hanedanlarından alırken, tarihçi, devletin meşruiyetinin genel prensiplerini koyar: Dürüst bir yönetim, otoriteyi hanedanlıkla yönetimden ve yeni topraklar ele geçirmekten

daha çok temellendirir; *şeriat* ya da *kanûn* olsun, her iki biçimiyle bir yasaya uyum, hanedanların sürmesini sağlar. Devletin gerilemesini nasıl engellemeli? Geçmişin büyük sultanlarının yapış biçimine dönerek. Arz ve talebi sıkıntıya sokan, fiyatlar politikasını engelleyen parasal oynamalara son vererek; çünkü zenginliğin sosyal dağılımını düzenlemek merkezi yönetime düşer. İmparatorluk yönetim örgütünün temel direklerini ayakta tutmak da merkezi yönetimin işidir: Bu, kişi değerlerine göre terfi prensibini elde tutarak, imparatorluk kaynaklarını saray içinde yetkin ve imparatora sadık görevliler yetiştirmek için kullanmakla olur [170]

Siyasal etik ve imparatorluğun güncel durumundan duyulan kaygı şiirle de anlatılır. 1581-1582'de yazılmış acılı bir şiirde Mustafa Ali talih kadehinin o devirde Sultan'dan vezire, ulemadan yöneticiler ve tüccarlara kadar, sosyal bünyenin bütün üyelerine layık gördüğü zehiri dile getirir. Bir başka bilgin şair 1608'de Büyük İskender'le baştaki I.Ahmet arasında bir konuşma düşü görür. Şair "firavununkinden beter bir tiranlığı" mahşer günüyle korkutur: Tanrı sözüne uyulmaz oldu, kadılar çürümüş durumda, *tımarlar* yakınlara veriliyor, yönetim kadınların ve erkek gözdelerin elinde, Yeniçeriler baş kaldırıyor, bütün devlet görevlileri bozulmuş ve küçük birer tirandır [171]

Bir de kendisine bir Türk Montesquieu'sü olarak bakılmış, Osmanlı subayı Koçi Bey'in ünlü mektubu *Risale* var. Kitabını 1630'da yakın danışmanı olduğu IV.Murat'ın devrinde kaleme alır. Ondokuz bölümde,

İmparatorluğun o günkü durumunu gözden geçirir, zayıflama nedenlerini açıklar ve imparatorluk düzeninin yenilenmesi için seslenir. Askerlik örgütü *timar* sisteminin yıkılması ve Yeniçeri ocaklarına yetersiz elemanların girmesiyle bütünlüğünü yitirmekte. Hazine, vergilerin aşırı artışına rağmen boşalıyor ve devlet, gelirlerini kaybediyor. İdari ve adli görevler en iyi alıcıya satılmakta, ama onları elde edenler, elde tutacaklarından emin olmadıkları için keyfi yollara başvuruyor. Halk yargıçlara saygısını yitirmiştir. Hanedanda yaygınlaşmış çürümüşlük bütün sosyal bünyeyi sarmıştır. Bütün bunların başlangıcı, karar merkezinin krizde olmasıdır. Sultan artık devletin yönetimini elinde tutmuyor. Muhteşem Süleyman'ın başvezirliği siyasi değerini göstermiş bir adama değil de, İbrahim Paşa'ya verip, gözdeler devrini başlatmasıyla başvezirlik makamı da seviyesini kaybetmiştir. Bu çifte zayıflık, sarayda baskın çıkan bir hadım, kadın ve gayri müslim güruhunun yükselmesine yol açmıştır. Sultan'ın acil olarak düzeni geri getirmesi gerekiyor.

Baskı yönetimi, haksızlıklar, zorla alım, çürümüşlük, tiranlık: bütün bu dertler Osmanlı yazarlar tarafından gösterilir, bütün bu sözcükler kalemlerinin önüne çıkar. Analizleri ile Venedik elçilerinin analizleri arasındaki uygunluk çarpıcı. Kuşkusuz — Arap, Fars ya da Türk — İslam geleneğinin biçim ve modellerine dayandıklarından bakışları geçmişe dönük oluyor. *Hükümdarların Aynası*'nın yazım biçimine, dolayısıyla bu türün içerdiği tematike bağlıdırlar. Adalet Çemberi modeline ya da Osmanlı

geçmişindeki altın devir imajına bağlı kalıyorlar. Dayanma noktaları bu ilk örnekler olunca, İmparatorluğun kurtuluşunu İslam'ın ve eski Sultanların izlediği geleneklerin yenilenmesinde, güçlü ve dolaysız bir hükümdar otoritesine dönüşte görmeleri şaşırtıcı değil. Ama İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. nin ilk otuzunda yakalayan rahatsızlığın belli başlı görüntüleri, Venedik elçilerinin gösterdikleri ile aynı.

Denilebilir ki Venedik'ten bakıldıkta, İmparatorluğun gidişatı bilinen kuramsal bir modele uyuyor: Tiranlık, monarşinin bozulmuş durumu ise, Osmanlı İmparatorluğu meşru bir yönetim biçiminin bozulması örneğidir. Venedik elçileri bu gelişimi daha ortaya çıkarken görürler. Yalnız, bir direnç noktası var. Dün, Büyük Hükümdar öz kardeşini, oğullarını, kardeşlerini yok ederken; bütün tebasına korku verirken; göz değdirilemez varlığı, kendisiyle karşı karşıya gelmeyi yasaklarken bile, meşru hükümdarlar sınıfında olmaktan geri kalmıyordu. Sultan iktidarını tek başına kullanırken, herkesin, önünde susta durduğu zamanlar adı tirana çıkmamıştı. Oysa bir tiranın ne olduğunu herkes biliyordu. Tersine I. Ahmet'in 1603'te iktidara geçişini alalım. Kardeş öldürme kuralına son veriyor. Şair ve dindar. Camiler, okullar yaptırıyor, dinsel törelere saygıyı yeniden getiriyor. Yine de Venedik'te onun tiran yönetiminden söz ediliyor. Venedik söylemi öbür yana eğiliyorsa, Türk dünyasının geçerli "verileri" dışında, başka bir şey teraziyi eğiyor olmalı.

Bu İnebahtı değil. Kutsal Birlik'in zaferi Hıristiyan ve Türk arasındaki güç dengesini temelden değiştirmiş değildir. Birinciler kazandılar. Osmanlı donanmasını yok ettiler, otuzbin düşman öldürüp, üçbin tutsak aldılar. Bu yenginin kutlamaları Kilise ve halkı, şair ve ressamları, kompozitör ve şarkı üreticileri ayağa kaldırdı. Venedik'te, yenginin haberi gelir gelmez Onlar Meclisi bir ya da bir kaç ressamı deniz savaşını ölümsüzleştirmek için görevlendirir. İl Tintoretto çalışmaya koyulur, Vasari Roma'da öyle yapar. Titiano II.Philippe için çalışır ve daha başkaları da gelir [172] Yüzyılın başında Minio'nun kullanmış olduğu deyişi çevirerek Maffeo Venier 1586'da sunduğu raporda, "Türk Devletinin bağrını delecek" [173] bir Hıristiyan saldırısı başlatmanın zamanının gelmiş olduğunu söyler. Yalnız, Venedik çatışmadan bitkin çıkmıştır ve Birlik'in kuruluşu sırasında verilmiş kararın tersine, savaşı bırakır ve ilk önce ayrı barış imzalar. Kıbrıs'ın kaybını ve yararlandığı ticari ayrıcalıkların yenilenmesi karşılığında Büyük Türk'e vereceği yıllık haracın arttırılmasını kabul eder. Barış yapılınca, Venedik İmparatorluk'la IV.Murat devrinin sonuna kadar iyi ilişkiler sürdürecektir [174]

Öbür ortaklara gelince, İnebahtı'dan sonra Osmanlı'ya karşı, hücumlarını sürdürmezler. Hıristiyan donanması Batı Akdeniz'e çekilir ve Türk'e Doğu Akdeniz'in kontrolünü bırakır. Ama o, birkaç ayda kuvvetlerini yeniler. Osmanlı Donanması 1574'te Sicilya ve Güney İtalya'ya da saldırır. 1574'te Tunus'un alınmasıyla Kuzey Af-

rika'da egemenliğini sağlamlaştırdığından, Türk bu kez gücünü İran'a ve Habsbourg'lara çevirir.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki güç dengesi uzun bir süre sonra değişecektir. Yalnız, Avrupa devletlerinin her biri tek başına Türk'e üstünlük kuramaz. Büyük Hükümdar'ın imajının sallanmaya başladığı devrede, her biri yeni güçlüklerle karşı karşıyadır. Venedik, önüne geçilemeyecek bir ticari ve ekonomik gerileme içindedir; sonra, Türklerle 1645 ve 1669 arasında yirmidört yıllık kapalı ya da açık bir savaş durumundadır ve sonunda XIII. yüzyıldan beri elinde tuttuğu Girit'i kaybedecektir. İspanya 1588'de Yenilmez Armada felaketini yaşamıştır. Habsburg İmparatorluğu Otuz Yıl Savaşı'ndadır (1618-1648). Fernand Braudel'in İnebahtı'ya ayırdığı parlak sayfalardan sonra, olayın önemini yeniden anlatmak olmaz; Hıristiyan güçlerinin Türk karşışında duyabilecek oldukları askeri ve deniz üstünlüğünü büyütmek de yersiz. Öyleyse bir kez daha bakış açısını değiştirmek, Venedik'te mevzilenmek ve Avrupa'ya doğru bakmak gerekiyor.

Saraydan Kız Kaçırma

Avrupa'dayız; Hıristiyan Cumhuriyeti düşü geride kalmakta, siyasal birlik hayali yitiriliyor, ulus-devletler yerlerine oturmaktalar. Cihan İmparatorluğu projesi, yerel fakat salt monarşiler gerçeğine bırakmıştır yerini. Avrupa'nın değişik yörelerinde siyasi bilincin uğradığı değişiklikler, dinsel kavgalar, iç savaşlar ve devrimler, siyasi edebiyat kaynaşmaları ile birlikte gitmektedir.

Bu sarsılmalar tarihinden söz edecek değiliz burada; belli başlı noktaları işaretlemekle yetinelim. Venedik XVI. yüzyılın son otuzunda, kendisine yeni bir kimlik bulmak uğraşında. Siyaset ileri gelenlerinin korkusu, devlet kurumlarındaki gerilemedir. Bu seçkinler, Medici'ler yönetiminde Floransa'nın geçirdiği değişiklikleri gözlüyor. Venedik'in bağımsızlığının İspanya ve Roma'nın tehdidinde olduğunu görüyorlar. Vatikan'la 1580 yıllarında başlayan kriz, Papa, Venedik Cumhuriyetinin

bütün müstemlekelerini yasak bölge ilan edip, Senatoyu da aforoz etmesiyle doruğa çıkar. Bu, kartları yeniden karıştırmak zamanı gelmiş demektir; yarımadanın ve Avrupa'nın öbür yöreleri karşısında, Venedik siyasi değerlerini yeniden ele almak demektir. Bu bağlamda, Venediklilerin payını kendilerine çıkardıkları İnebahtı yengisinin gerçek bir rolü olmuştur; zafer patrisyenlerde daha büyük bir kendine güven duygusuna, Venedik Cumhuriyetçiliğinin daha güçlü, daha dinamik bir ifadesine, cumhuriyet'in ne olamayacağını apaçık söylemeye yol açar [175]

Anti-Venedik, önce Floransa. Elçilerin getirdikleri raporlarda Floransa modeli insanların yasalarla değil, insanların insanlarla yönetiminin modelidir. Floransa tiranlık örneğidir. Floransa'da her şey bir kişinin iradesine bağlıdır, yönetim gün ışığında değildir, herkes komşusunu gözler. insanlar bezgin ve özgürlükten yoksundur. 1561'de Vicenzo Fideli'nin elçilik raporu, Prensi tebasını bende gibi tutmakla suçlar. 1566'da Priuli'nin raporu Floransa Prensi'ni kutsal özgürlük sözcüğünden bile nefret eden, üç Cumhuriyetin başındaki tiran olarak anlatır. Karısının ölümünden beri, tebasının karılarının namusunu kirletir, mallarını kendisininmiş gibi kullanır. Baba da, oğul da kadın derdine düşmüşlerdir. Aşırı demokrasi tiran yönetimi hazırlamıştır. Tomaso Contarini 1588'de Medici'ler sorununu yeniden ele alır: Baskı rejimini kurmak için halk oylarını satın almışlardır; yandaşlarına ayrıcalıklar bağışlarlar ama diğer herkesi korku salarak yönetirler. Medici'ler halka dayanıp soylu sınıfının gücünü

azalttılar. Özgür site Floransa şimdi baş eğmiş durumdadır. Temalar alışılmıştır: Bütün bu nitelikler bütünü anti-Venedik'in Floransa tarzının genel çizgilerini verir ve elçilerin Bâb-ı Âli'de çizdiği Türk tarzına denk düşerler [176]

İngiltere ile düzenli ilişkilerin tekrar başlamasıyla, bu ülkeden dönen elçiler aynı tür imajlar getirirler. I.Jack'ın katında sefir olan Nicolo Molin, yönetimin tiran kökeninden söz eder ve Kralı, yanında bir kurul da olsa her şeyin salt hakimi olarak tanıtır. Devrim patlak verdiği zaman, Sefir Giovanni Sagredo, Cromwell için Büyük Türk üstüne kullanıldığını gördüğümüz deyimleri kullanır. Yönetimi güçle ele geçirdi ve halkı zor altında tutuyor. Sevilmekten çok, korkuluyor kendisinden, içi hep kuşku doludur. 1656'da Sagredo bu yönetimin süremeyeceğini düşünür. Ama onu tiran ve despot olarak nitelemez. Birkaç yıl sonra, İngiltere'nin geçirdiği krizi geçmişe dönerek analiz ederken Angelo Correr ve Michele Morosini, I. Charles'ın salt krallık eğilimini devrilmesinin nedenleri arasında gösterir ve Cromwell'in tiran otoritesini açığa vururlar [177]

Göstergeler birbirini tutuyor: İlk önce, Osmanlı İmparatorluğu salt ya da tiran yönetimin tekelini elinde tutmuyor. Tiranlar ailesi aralarına Avrupalı hükümdarları da alıyor. Bunun sonucu olarak, tiranlık artık İlkçağda gerçekleşmiş sanılan bir model olmuyor: XVI. yüzyılın ikinci yarısının siyasal ufkunda ve XVII. yüzyılda *hic et hunc*, burada ve şimdi vücut buluyor. Bu modele karşı

olarak Venedik — cumhuriyeti oligarşik olsa bile —, özgürlükçü ve cumhuriyetçi inançlarını güçlendiriyor. Bu modele karşı, ama aynı zamanda Karşı-Reform kültürüne karşı, monarşik rejimlerin güçlenmesine karşı, Venedik bağımsızlığına yapılacak her davranışa karşı. Ve en son İhtiyarlar Meclisi'ne karşı. Siyasal kriz 1582'de gelenekçilerle reform yandaşları arasında patlar. İkinciler, Gençler, *Giovanni* kazanır: gelecek otuz yılda, ülkelerine yeni bir yönetim stili verecek olan Gençler. İstanbul'dan getirilen tablolarda gözlenen büyük değişme, işte Venedik siyasal bilincinin bu yeniden dile getirilişi ile, bir çırpıda tiranlığa kayabilecek monarşilere karşı duyduğu kollayıcı güvensizlikle çağdaştır.

Venedik'le sınırı olan diğer Avrupa ülkelerinde, iyi devlet yönetimi üstüne tartışmalar bitmek bilmez; dinsel çatışmalar sosyal dokuyu zedelemektedir. Bu sert çatışmaların hepsinde Türk vardır: Din Savaşlarında karşılıklı "Calvinci Türklük" ya da " Türksel Papacılık" suçlamaları; Saint-Barthélemy soykırımından sonra, "krallık ülkesini Türk tiranlığının durumuna sokmak" istediği düşünülen Fransız monarşisinin eleştirilmesi bunlardan. Her tiranlık var seslenişinde, Türk örneğini öne sürmek olağanlaşır. Ama bu geniş tartışmalar konumuzu aşıyor, üstünde durmayacağız [178] Yalnız, tarihsel semantikle ilgili bir noktanın altını çizmek için bir kez daha duralım.

Bu kitabın başında, Aristoteles'in Padova Üniversitesi öğretim programında ve Venedik'te siyasal düşüncede,

tuttuğu önemli yere değiniyordum. Yunan felsefesine despot sözcüğünü ve türevlerini Aristoteles getirmişti; bu önce aile otoritesini gösteriyor, sonra da siyasi bir sistemi niteliyordu: Yasal gelenek elden bırakılıp uyruklar köleleşince, yönetim dejenere olur, despot bir sisteme dönüşür. Sözcüğü yeniden bulmak için — o da deforme olmuş *dispotico* şekliyle — neden XVI. yüzyılın sonu ve normal kullanımı için XVII. yüzyıl beklenildi? Mademki Aristoteles iyi biliniyordu, terminolojisi neredeydi?

Bu terminoloji elde tutuluyordu, ama başka sözcüklerin kisvesine girmiş olarak. Çünkü Ortaçağ boyunca Latince yazılarda Yunancadan alınmış tek bir sözcüğe göz yumuluyor: *tyrannus*; despot sözcüğünü kullanmıyorlar; bu o zaman *tyrannus* ya da *dominus* ile anlatılıyor [179] XIII. yüzyılda *despoticus, despotica, despoticum* ve *despotizare* yine de Guillaume de Moerbeke ile Aristoteles'in Latince çevirisine giriyorlar ve Aquino'lu Thomas, Padova'lı Marsile ve Occam'lı Guillaume'un kalemlerinde yeniden ortaya çıkıyorlar. Sözcük, XIV. yüzyılda Dominicain tarikatlı Giordano, onu İtalyan diline sokunca yeni bir çıkış yapar. "*Erode il quale dispoticamente governeva*" diye yazıyor Giordano, "despotça yöneten Erode" Fransızcada Nicolas Oresme, Aristoteles'in metni ve fransızca yorumunun yanma despot hükümdar tanımını katar: Tebası köleleşmiş ve özgürlüğün anısını bile unutmuştur. Bir çeşit kitap sonu sözlüğünde Oresme, despot sözcüğünü, "bu siyasetler bilimine özgü olan, ya da gündelik dilde olmayan sözcükler" arasında sıralar ve sözcüğün anla-

ının tiranlık'ın anlamına çok yakın olduğunu belirtir: "Despotluk köleler üstüne kurulu hükümdarlıktır. Kölelik durumu adil ise, hükümdar hakseverdir; şiddet, aldatma, haksızlık içeriyorsa, bu, despotik, oligarşik, tiranik ya da benzer bir hükümdarlıktır [180]"

Siyasetbilim sözcüğü olan despot, "gündelik dilde" yok. Türevleri ve sözcük Latincede olsun, Fransızcada, İtalyancada olsun uzun bir direnişle karşılaşır. Hümanistler sözcüğün yolunu bile kesecekler, siyasi sözlüğe girmesini geciktireceklerdir. Hümanistler klasik dilin hakemleri olduklarından, sözcüğün kullanımını durdururlar ve Aristoteles çevirilerinde *dominus, domestica, dominatio despoticum, despotica, despoteia*'nın yerini alır; Fransızcada bu rolü "hükümdar" ve "hükümdar imparatorluğu" oynarlar. Bunlar Loys le Roy'nın Aristoteles'in *Politika*'sının yeni bir çevirisinde kullandığı sözcüklerdir ve çevirisine şu yorumu eklemiştir: "Meşru olsalar, verasetle geçseler bile, Türk'ün ve Moskova Prensinin devleti gibi, salt hükümdarlık toprakları içeren Barbar Krallıklarına benzerler." Loys le Roy "hükümdar imparatorluğu" diyor: 1569'da *Tarih Metodu*'nun kaleme alınması ile Bodin'in hükümdarlık monarşisi deyimini kullandığı *Altı Kitap*'ın yayını arasındaki devredeyiz. Le Roy gibi Bodin de burada, — savaş gücü ile elde edilmiş, silah ve miras hukukuna dayalı — meşru bir krallık görür ve onu aşırı ve dejenere olmuş tiranik monarşi biçimiyle karıştırmaz.

İngiltere Kara Avrupası tutumlarına ayak uydurur. 1598'de le Roy'nın yaptığı çeviriye dayanan Aristoteles

çevirisi, hükümdar imparatorluğu'nu *maister like sway* deyimiyle karşılar. 1606'da Knolles, Bodin'i çevirirken hükümdarlık monarşisi *lordly monarchy* olur. Siyasal söylemde *despotic* ve *despotical* sözcüklerini görmek için Hobbes'ın 1640 yıllarında *Elements of Law, Natural and Politic*'ini, sonra da 1651'de yayımlanan *Leviathan*'ını beklemek gerek. Yalnız, kendisine Avrupa'da Aristotelesçi kavramların yavaş yavaş geri dönüşüyle ilgili pek ince bir analiz borçlu olduğumuz Koebner'in dediği gibi, *lord,* hükümdar, efendi anlamına gelen *despotical,* efendinin hizmetkarı üstündeki gücünü belirtir ve nasıl ki fetih üstüne kurulu yönetim, kurumlara dayalı yönetimin karşıtı ise, o da *commonwealth* sözcüğünün karşıtı olur. *Despoticall* (tiranik'in tersine) bu durumda alçaltıcı bir yan anlam taşımaz; kral otoritesi söz konusu olunca, salt ve keyfilik sözcükleri, XVII. yüzyıl ortası İngilizlerinin Yunanca sıfattan daha alışkın oldukları sözcükler [181]

Koebner yeniden Fransa'yı ele alarak, 1649'dan bu yana La Fronde siyasi tartışmasının doğurduğu metinlerde despotik sözcüğünün ilk kullanımını bulup gösterir. Hükümdarın sonsuz gücünü ve bu gücün Mazarin tarafından ele geçirilmesini açığa vuran yergi yazıları, sonunda Yunanca sözcüğe başvururlar ve Aristoteles kategorilerinin artık zayıf gelen çevirileriyle yetinmezler. Bununla birlikte tiranik'i daha sık kullanmayı sürdürürler. Yunanca kullanmaya hâlâ duyulan çekingenlik nedeniyle sözcüğün imlası belirsiz görünür. Büyük Hükümdar'dan söz ettiği için bizi doğrudan ilgilendiren *Fransa Yönetimi*

Üstüne Gerçek Özdeyişler adlı ünlü 1652 yergisinde şunu okuruz: "Monarşilerin hepsi despotik ("d'Espotiques") değildir, böyle olan yalnız Türk'ün monarşisi [182]."

Sıfatın egzotik görünümü sürse de Fransızcadaki yerini bulacaktır. Manş Denizi'nin iki kıyısında da bu anlamları arayıp çıkardığı için ve onları siyasal eyleme ilişkin metinlerde olduğu kadar, felsefi olanlarda da aramış olduğu için Koebner'e borçlu sayılırız. Bu arada, aynı şeyin Venedik raporlarında da görüldüğü gibi, tiranik ile despotik arasındaki hemen hemen eş-anlamlılığın altını çizmiştir. Şimdi, önerdiği kronolojiye incelik kazandırmak için biz İtalya'ya dönelim[183] Bir anti-Makyavel olan Giovanni Botero mutlakiyetçi büyük devletlerin güç kazandıkları bir sırada, devlet yönetimi kuramına önemli bir katkıda bulunur. Bunu yalnız *Devlet Nedeni*(1583) kitabıyla değil, bizim konumuzla ilgili olarak da, başlangıcı 1591'de yayımlanmış ve kalan yaşamı boyunca üstünde çalışacağı *Relationi Universali* ve 1614 tarihli *Discorso della legua contro il Turco*, "Türk'e Karşı Birleşme Üstüne Söylem" ile yapar. Bu sonuncu, Hıristiyan hükümdarların çatışmalı çıkarları nedeniyle, bir birleşme organizasyonunun olanaksız olduğunu kanıtlar. Söylemek gerekirse düşünce olağan türden, *Söylem* de doğrudan Osmanlı yönetiminin yapısı ile ilgili değildir. Çok daha ilginç olan: *Relationi*'de bu konuda yapmış olduğu analiz. Botero bu kitapta hem monarşinin kusursuzluğunu savunur, hem de basit ya da karmaşık bütün yönetim biçimlerinin mekan ve zamanda gerçekleşmiş olduğunu ve bütün bu biçimle-

rin kendileriyle mutluluk ya da mutsuzluğu getirebileceğini kabul eder. Ne var ki, monarşi tanrısal model üstüne kurulu ve dolayısıyla öbürlerine yeğdir. Yalnız, monarşiye giren Türk siyasi rejimi "fiilen despotik"tir. Kendisini dinleyelim:

> Osmanlı yönetimi despotiktir, çünkü Büyük Türk o kadar, ülkesinde her şeyin hakimi ki orada yaşayanlar uyrukları değil köleleridir ; kimse ne kendinin, ne oturduğu evin, ne ektiği toprağın sahibidir. II.Mehmet'in İstanbul'da seçip ayrıcalık tanıdığı bir kaç ev bunun dışında tutulabilir; yaşamından, durumundan Büyük Hükümdar'ın lütfu dışında emin olacak tek bir devlet büyüğüne rastlanamaz. Bu denli salt iktidarı iki yolla elde tutuyor: Uyrukları silahsız tutarak ve ülkede her şeyi, çocukken vilayetlerde vergi yoluyla devşirilmiş dönmelerin ellerine teslim ederek [184]

Bir de şu ayrıntıya göz atalım: Bu metnin 1617'de Fransızca çevirisinde ilk cümle şöyle çevrilmiş: 'Osmanlıların yönetimi salttır, çünkü Büyük Türk, ülkelerinde her şeye öylesine egemen ki ora insanları kulları oluyor onun [185] Daha ötede *Dominio cosi assoluto, bu denli salt iktidar*," bu salt hükümdarlık" oluyor. Bu da despotik sözcüğünün XVII. yüzyılın başında Fransa'da daha yerleşmemiş olduğunun kanıtı.

Ama Venedik'te yerleşmiştir. Botero'nun kullandığı vokabülerin açıkça Venedik elçileri tarafından alındığı sonucunu çıkarmayacağım; İtalya'da Aristoteles terminolojisinin yayılması üstüne araştırmayı daha da ileri götürmek gerekir. Yalnız üç dizi olgunun aynı noktaya yöneldiğini göz önüne almalıyız: İstanbul'da, Venedik'te si-

yasal iklim değişikliği, yurttaşlık ve din alanlarındaki uzun tartışmalar, siyasal sözlükte değişmeler. Bu gelişmelerin hepsinin Osmanlı üstüne Venedik söyleminin değişikliğe uğramasında, Osmanlı rejiminin önce tiranik sonra despotik bir yönetime benzetilmesinde, şiddet ve halkı kullaştırmaya dayalı yönetim biçimi ile hukuka dayalı devlet otoritesi biçimleri arasındaki açık ayrılıkta rolü vardır.

Final

"XVII. yüzyıl sonundan bu yana ve bütün XVIII. yüzyıl boyunca Avrupa'da bir hayalet dolaşır: Despotizmin hayaleti." Alain Grosrichard *Sarayın Yapısı. Klasik Batıda Asya Despotizmi Kurgusu* [186] adlı kitabını bu sözlerle açar. Bu bir füg tümcesi; daha önce herkesin duyduğu bir temaya yeniden başlıyor. Bir sözcüğü değiştirin, tarihleri değiştirin, Avrupa imgeleminde bir başka hayalet ortaya çıkacaktır. Alain Grosrichard'ın söylediğine bir kulak verin, başka varyasyonların oluştuğunu göreceksiniz. Montesquieu'de Doğu despotizminin birleşenleri ve mekanizmalarının parlak bir analizini yapmaktadır. *İran Mektupları* ve *Yasaların Ruhu* çevresinde XVII. yüzyılın ikinci yarısında yolculuk yazıları ve Osmanlı İmparatorluğu anlatımlarından kurulmuş olan belgesel tabakayı kullanıyor. Gerçekten Montesquieu, Baudier'yi, Chardin'i, Ricaut ve Tavernier'yi okumuştur. Kitaplığında bunların yapıtla-

rı var, bunların içinden despotizm kategorisini kurmak için kendisine gerekli olanı almıştır [187] Grosrichard, Montesquieu'nün kuramsal söyleminin ampirik temelini, bu klasik devir düşünce tezgahında "gerçek olan" malzemeyi aramıyor. Çünkü Doğu Despotizmi "bir fantasma kavramıdır" [188] salt iktidar fantasması. Bunun soy kütüğünü göstermek, anatomisini yapmak kalır.

Bu nefis kanıtlama gösterisi yüksek niteliği ile şimdi yanıtlayabileceğimiz başka sorular atıyor ortaya. Despot'un hayaleti XVIII. yüzyılda mı, XVII. yüzyılın sonunda mı ortaya çıkıyor? Venedik raporlarıyla daha derin bir maden yatağına girdik. Siyasi eylemle siyaset felsefesi kavşağında bulundukları için, Venedik elçileri ikili bir tanıklık getirdiler: Hem Osmanlı Devleti üstüne, hem Avrupa siyasal bilincinin uğradığı değişmeler üstüne. Bir başka gölge daha Avrupa'yı bir baştan bir başa geçmişti: tiranın gölgesi. Daha Ortaçağda siyasi düşüncenin peşini bırakmıyordu. Ama o zaman yalnız İlkçağda vücut bulmuş olduğu düşünülüyordu. Birden XVI. yüzyılın taçlı başları arasında ortaya çıkıyor ve tehlikeli gölgesini her yerde gezdiriyor. Venedik'ten bakınca Osmanlı İmparatoru tebasının elinden özgürlüğü almıştır ve salt bir otorite kullanıyor onlara karşı. Yalnız, XVI. yüzyılın son otuzuna kadar tiran gibi bakılmıyor ona. Büyük gücü, Venedik Cumhuriyeti'ninkinden değişik prensiplere dayanıyorsa da, Osmanlı İmparatorluğu yine de haşin bir güzellik taşıyan ve ince ayarlanmış bir yapı olmaktan geri kalmıyor.

XVI. yüzyılın sonuyla XVII. yüzyılın başlangıcı arasında Avrupa, siyasal ve dinsel tartışmaların gürültü ve patırtısı içinde Aristoteles'i buluşunu tamamlamıştır. Siyasi düşünce, sonunda despot'u sözlüğüne alır. Despotik yönetimle özgürlük arasındaki karşıtlığa, Aristoteles'in daha önce koyduğu yeni bir karşıtlık eklenir: Asya'yı (ya da Doğu'yu) Avrupa'dan ayıran karşıtlık. Değişik otorite ve kamu yönetimi biçimlerini gösteren kavramlar arasındaki ayrımlar incelik kazanırlar. Güçlü monarşiler olasılığı arttığı ölçüde, aşırı monarşi türleri insan ufkundan uzaklaştırılmak istenir. Hayalet sürgüne gönderilmelidir.

Osmanlı İmparatorluğu'na dönelim, genişlemesinin yavaşladığı, güçlük üstüne güçlüklerin bindiği bir sıradır bu, ve güçlükler kuruntu değil. Dahası, Venedikli gözlemcilerce önce tiranik, sonra despotik bir yönetimin belirginlik kazanmasıdır ve: korkunun yönetim prensibi olması; bir salt hükümdar otoritesi var, ama bu bir paradoks: iktidarı başvezire devreden bir hükümdar bu; bir salt vezir otoritesi var, ama bu bir paradoks: hayatı pamuk ipliğine bağlı bir vezir; sarayın esiri hükümdarın giderek gevşemesi; genel çürümüşlük; sinmiş susmuş bir tebalık durumu. Montesquieu'de despotizm olgusunu oluşturan bu gidip gelici motifleri, Venedik sefirleri *Yasaların Ruhu*'ndan tam bir yüzyıl önce yineleyip dururlar.

Sonucta elçiler, sonra da Montesquieu bir eski Yunan kavramına Büyük Türk cübbesi giydirmiş oluyorlar. Sözün doğrusu, o azman bizden uzaklaşmış değil. Katıksız arı iktidar fantasması peşimizi bırakmıyor, görünümden

görünüme giriyor. Hiç bir zaman Holopherne'i haklıdık diyemeyeceğiz, çünkü aralıksız kılık değiştirmekte.

Notlar

1. "Relazioni di Pietro Foscarini", in Nicolò BAROZZİ ve Guglielmo BERCHET, *Le Relazioni degli Stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimasettimo*, V dizi, *Turchia*, tek cilt, Venedik 1866, sayfa 89-90.

2. A.g.e., s. 73 ve 77

3. Sözcüğün ve kavramın tarihi için bakınız: R.KOEBNER "Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, cilt.14, 1951, s. 275-302. Franco VENTURI, "Despotismo orientale", *Rivista Storica Italiana*, yıl LXXII, fask. 1, 1960. s. 117-126. Alain GROSRICHARD, *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*, Paris, Le Seuil, 1979.

4. F. QUESNAY, *Despotisme de la Chine* (1767), Bk. *Œuvres économiques et philosophiques de F.Quesnay, fondateur du système physiocratique*, yayınlayan Auguste Oncken, Frankfurt ve Paris, 1888, s. 563-660.

5. Deyim XIX. yüzyıl alman tarihçilerinin buluşudur. Albert SOBOUL, *La Civilisation et la Révolution française*, cilt I, Paris, Arthaud, 1970. Pierre CHAUNU, *La Civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, Arthaud, 1971. XVIII. yüzyılın sonunda Rusya'da Chappe gibi bazı gezginler ora halklarını despotizm yüzünden "aptallaşmış" ve "bozulmuş" görürler.

6. Nicolas-Antoine BOULANGER, *Recherches sur l'origine du despotisme oriental* (1761), bak. *œuvres*, Amsterdam, 1794, cilt III, s. 11-12.

7. *A.g.e.*, s. 15.

8. VENTURI. *a.g.e.*, s. 124. ANQUETIL-DUPERRON, un *Doğu Yasaları adlı kitabında Türkiye'de, Eski İran'da ve Hindistan'da yönetimin temel prensipleri gösterilerek şu noktalara açıklık getirilir: I) Bu üç devlette salt olduğuna inanılan despotizmin bu güne dek algılanış biçiminden ne olduğu anlaşılamaz; II) Türkiye'de, İran'da ve Hindistan'da hükümdar ve tebasının uyması gereken bir yazılı yasa düzeni vardır; III) bu üç devlette özel kişiler taşınır ve taşınmaz malların özgürce sahibidirler,* Amsterdam, 1778.

9. Venedik diplomasisi ve elçilik raporları üstüne bk. Armand BASCHET, *La diplomatie vénitienne. Les princes de l'Europe au XVIIe siècle d'après les rapports des ambassadeurs vénitiens,* Paris, 1862.

XVI. yüzyıl raporlarının tümü Eugenio ALBERI tarafından yayımlanıp tanıtılmıştır, *Le Relazioni degli ambasciatori veneziani al Senato durante il secolo decimosesto*. İstanbul raporları III. dizide bulunuyorlar: cilt I, Floransa, 1840; cilt II, 1844; cilt III, 1855; ek, 1863. XVII. yüzyıl için, BAROZZI ve BERCHET, a.g.e. Bu raporların bir bölümü Luigi FİRPO'da verilmiştir. *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato,* cilt 13, *Costantinopoli, 1590-1793, Torino*, 1984. Bu cilt Albèri'nin dizisine Senato'da 1596'da okunmuş Leonardo Donà'nın bir raporunu ekler (s. 309-370). Albèri'nin yayını kronolojik sırayı izlemediğinden, burada raporların sırasıyla bulundukları yerleri gösteriyorum; böylece sonraki notlarda bunları tekrara gerek kalmayacak: Andrea Gritti, 1503, cilt 3, s. 1. — Antonio Giustiniani, 1514, cilt 3, s. 45. — Alvise Mocenigo, 1518, cilt 3, s. 53. — Bartolomeo Contarini, 1519, cilt 3, s. 56. — Marco Minio, 1522, cilt 3, s. 69. — Pietro Zen, 1524, cilt 3, s. 93. — Pietro Bragadin, 1526, cilt 3, s. 99. — Marco Minio, 1527, cilt 3, s. 113. — Pietro Zen 1530, cilt 3, s.119. — Daniello Ludovisi, 1534, cilt 1, s. 1. — Bernardo Navagero, 1553, cilt 1, s. 33. — İsimsiz, 1553, cilt 1, s. 193. — Domenico Trevisano, 1554, cilt 1, s. 111. — Antonio Erizzo, 1557, cilt 3, s. 123. — Antonio Barbarigo, 1558, cilt 3, s. 145. — Marino Cavalli, 1560, cilt 1, s. 271. — Andrea Dandolo, 1562, cilt 3, s. 161. — Marcantonio Donini, 1562, cilt 3, s. 173. — Daniele Barbarigo, 1564, cilt 2, s. 1. — Luigi Bonrizzo, 1565, cilt

2, s. 161. — Jacopo Ragazzoni, 1571, cilt 2, s. 77. — Marcantonio Barbaro, 1573, cilt 1, s. 299; ek, s. 387. — Andrea Badoaro, 1573, cilt 1, s. 347. — Costantino Garzoni, 1573, cilt 1, s. 369. — Vicenzo Alessandri, 1574, cilt 2, s. 103. — İsimsiz, 1575, cilt 2, s. 309. — Antonio Tiepolo, 1576, cilt 2, s.129. — Giacomo Soranzo, 1576, cilt 2, s. 193. — Maffeo Venier, 1579, ya da 1582, cilt 1, s. 437. — İsimsiz, 1582, cilt 2, s.209 ve 251. —Paolo Contarini, 1583, cilt 3, s.209. — Gianfrancesko Morosini, 1585, cilt 3, s. 251. — Giovanni Michiel, 1587, cilt 2, s. 255. — Maffeo Venier, 1587, cilt 2, s. 295. — Giovanni Moro, 1590, cilt 3, s. 323. — Lorenzo Bernardo, 1592, cilt 2, s. 321. — Matteo Zane, 1594, cilt 3, s. 381.

10. Simon Contarini, bak. BAROZZİ ve BERCHET, a.g.e., s.127.

11. Angelo VENTURA, "Scrittori politici e scritture di governo", bkz. *Storia della cultura veneta, a cura di G.Arnaldi* (bundan sonra *SCV* kısaltmasıyla gösterilecektir), III/3, Vicenze, 1981, s. 513-563.

12. Margaret L. KING, *Venetian Humanizm in an age of Patrician Dominance*, Princeton, Princeton U.P 1986. Angelo VENTURA, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Bari, 1976, s. XIX.

13. Andrea PALLADİO, *Les Quatre Livres de l'architecture*, Paris, Arthaud, 1980, kitap 1, bölüm 1.

14. Oliver LOGAN, *Culture and Society in Venice, 1470-1790: The Renaissance and its Heritage,* Londra, B.T. Batsford ve New York, Scribner's Sons, 1972.

15. Paolo PRETO, "I Turchi e la cultura veneziana del seicento", bkz. *SCV*, IV/2, s. 313-341.

16. Armand BASCHET, *a.g.e.*, s. 26. Angelo VENTURA, *a.g.e.*, 1976, giriş.

17. Philippe BRAUNSTEİN ve Robert DELORT, *Venise, portrait historique d'une cité*, Paris, Le Seuil, 1971, s. 131 ve devamı. Francesco GAETA , "L'idea di Venezia" bkz. *SCV*, III/3, s.565-641. Aynı yazardan, "Venezia da "stato misto" ad aristocrazia "esemplare", bkz. *SCV*, IV/2, s. 436-494. Margaret L. KING, *a.g.e.*, s. XVIII. Angelo VENTURA, a.g.e., 1976, s. XLIII.

18. Töresel davranışların siyasal etkisi üstüne bkz. Edward MUIR, *Civic Ritual in Renaissance Venice,* Princeton, Princeton U.P., 1981.

19. Armand BASCHET, *a.g.e.*, s. 51.

20. Aynı eser, s. 54 ve devamı. Angelo VENTURA, a.g.e., 1976, s. CI. *Trésor politique*'in Fransızca baskıları A. Baschet'nin dikkatinden kaçmış görünüyorlar, çünkü sayımında onlardan söz etmiyor.

21. Marcel BATAILLON, "Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe siècle" bkz. *Venezia e l'Oriente fra tardo medievo e rinascimento, a cura di Agostino PERTUM,* Venedik, Sansoni, 1966, s. 451-470. Giuliano LUCCHETTA, "L'Oriente mediterraneo nella cultura di Venezia tra quattro e cinquecento", bkz. *SCV*, III/2, s. 375-432.

22. Venedik siyasal söylemi düzeni olmak bakımından elçilik raporu konusunda, Piero DEL NEGRO, "Forme e istituzioni del discorso politico veneziano", bk. *SCV*, IV/2, s. 407-436; A.VENTURA, a.g.e., 1981.

23. BASCHET, a.g.e., s. 26. A.VENTURA, a.g.e., 1981, s. 553.

24. Paolo PRETO, a.g.e., bkz. SCV, IV/2, s. 324. Federico SENECA, *Il doge Leonardo Donà,* Padova, Antenore, 1959.

25. Simon Contarini, bkz. BAROZZI ve BERCHET, a.g.e., s.127.

26. A.VENTURA, a.g.e., 1981, s. 557.

27. Fernand BRAUDEL; La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris, A. Colin, 2 cilt, 1966. BRAUNSTEIN ve DELORT, a.g.e. Michel LESURE, "Notes et documents sur les relations vénéto-ottomanes. 1570-1573" *Turcica*, 1972, cilt IV, s. 134-164 ve 1976, cilt VIII/1, s.117-156. Paolo PRETO, *Venezia e i Turchi,* Floransa, Sansoni, 1975, ve özellikle bölüm II, 1, s. 25.

28. A. DA MOSTO, *I dogi di Venezia nella vita publica e privata,* Milano, 1960, s. 235-246. Gritti konusunda. Ayrıca bk. LUCCHETTA, a.g.e.

29. Biyografisini yazan ona Pietro der DA MOSTO'ya göre, a.g.e., s. 243. Üçüncü oğlu üstüne bir şey bilmiyoruz.

30. DA MOSTO, a.g.e., s. 243. Alvise üstüne, Benedetto RAMBERTİ, *Delle cose de' Turchi,* Venedik, 1539.

31. Fernand BRAUDEL, "Bilan d'une bataille" bk. *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto, a*

cura di Gino BENZONI, Floransa, 1974, s. 109-120. Paolo PRETO, a.g.e., 1974, s. 210-214'dc Alvise'nin İslam dinini kabul ettiğini belirtir.

32. *Juditha* konusunda yapıtı dinleyiniz, Berlin Oda Orkestrası, yöneten Vittorio Negri, Philips, 1974, ya da daha yeni olarak Macaristan Ulusal Orkestrası, yöneten Ferenc Szekeres, Compact- disc Hungaroton, 1986. Ayrıca bk. Denis ve Elsie ARNOLD, *The Oratorio in Venice,* Londra, Royal Musical Association monographs, 2, 1986. Lino BIANCHI, *Carissimi Stradella, Scarletti e l'Oratorio musicale,* Roma, 1969. Eleanor SELFRIDGE- FIELD, "*Juditha*" in Historical Perspective, Scarlatti, Gasparini, Marcello, and Vivaldi", *in Vivaldi, Veneziano Europeo, a cura di* Francesco DEGRADA, Floransa, 1980, s. 135-153, ve " Music at the Pietà before Vivaldi", *Early Music,* XIV, 1986, s. 373-386. Judith aynı zamanda Marko Marulič'in altı şarkılı bir destani şiirinin konusudur; 1521'de Venedik'te aynı yurtsever ve Türk karşıtı tonla bestelenip yayımlanmıştır.

33. Navagero, 1553, s. 65.
34. Barbaro, 1573, s. 315.
35. Gritti, 1503, s. 18.
36. Marco Minio. 1522, s. 71; Pietro Zen, 1524, s. 95; Barbarigo, 1564. s. 3,
37. Anonim, büyük bir olasılıkla 1582, s. 439.
38. Barbaro, 1573, s. 302.
39. De Ludovisi, 1534, s. 4; Paolo Contarini, 1583, s. 216.
40. Garzoni, 1573, s. 428. Navagero'ya da bkz. 1553, s. 35; Barbarigo, 1564 s. 3.
41. Erizzo, 1557, s. 127 1583'te de Paolo Contarini sefaretnamesini kendi deyişiyle bütün kitaplarda bulunan ayrıntılarla ağırlaştırmamak için "bu imparatorluğun buyruğu altında bugün Afrika'nın büyük bir bölümü, Avrupa'nın en büyük bölümü ve Asya'nın çok büyük bir bölümünün bulunduğunu" söylemekle yetinir, s. 216.
42. Barbarigo, 1564, s. 5 ve devamı.
43. Tiepolo, 1573, s. 371.
44. Minio, 1522, s. 71.
45. A.e., s. 72.
46. Badoaro, 1573, s.357.

47. Tiepolo, 1576, s. 133.
48. Garzoni, 1573, s. 425.
49. *Timar* Bir sipahiye teslim edilmiş bölge — timarlı sipahi —; gelirleri savaş durumunda asker toplamaya, barışta onları beslemeye elveriyor.
50. Cavalli, 1560, s. 280. Barbarigo, 1564, s. 33 ve devamı.
51. Garzoni, 1573, s.390.
52. Barbaro, 1573, s. 309, 313; Tiepolo, 1576, s. 135. Yeni tarihçiliğin bu konudaki görüşü için s.101'e bk.
53. Garzoni, 1573, s. 411, Tiepolo, 1576, s. 146' da buna karşın donanmada kürekçi eksikliğine değinir.
54. Garzoni, 1573. s. 419.
55. Dandolo, 1562, s. 166.
56. Minio. 1521, s.75.
57. Cavalli, 1560. s. 280; Barbarigo, 1564, s. 33.
58. Barbaro. 1573, s. 301.
59. Tiepolo, 1576, s. 170.

60. Contarini, 1583, s. 216. Geç gelen bir değerlendirme bu.
61. Navagero, 1553, s. 95 ve devamı. Badoaro'ya da bk. 1573, s.356 ve devamı; Garzoni. 1573. s. 377 ve devamı.
62. Morosini, 1585, s. 265.
63. Özellikle Badoaro ve Garzoni, yukarıda adları geçti.
64. Navagero, 1553, s. 65.
65. De Ludovisi, 1534, s. 6.
66. Barbaro, 1573, s. 328.
67. De Ludovisi, 1534, s. 6.
68. Barbaro, 1573, s. 326 ve devamı.
69. Trevisano, 1554. s. 147-148.
70. Erizzo. 1557, s. 134.
71. Erizzo 1557, s. 131; Barbaro, 1573, s. 327-328; Garzoni, 1573, s. 432; Moro, 1590, s. 343; Bernardo. 1592, s. 332.
72. Minio, 1522, s. 73; Erizzo, 1557, s. 131; Barbarigo, 1558, s.149; Barbarigo, 1564, s. 33.
73. Minio, 1522, s. 73; De Ludovisi, 1534, s. 6: Erizzo, 1557, s.131; Barbarigo, 1558, s. 149; Barbarigo, 1564, s. 33.
74. Gritti, 1503, s. 27-28, 38, 39.
75. Giustiniani, 1514. s. 48; Mocenigo, 1518, s. 53, 59; Minio, 1527; Navagero, 1553, s. 72.

76. Tiepolo, 1575, s. 166.
77 Mocenigo, 1518, s. 59.
78. Donini, 1562, s. 176.
79. Venedik'te siyasal ve dinsel değer ölçülerinin karşılaşması konusunda, bkz. Margaret L. KING, a.g.e., bölüm II, s. 106.
80. Minio, 1522, s. 74; Barbarigo, 1558, s. 148; Dandalo, 1562, s. 164.
81. Contarini, 1519, s. 58. Giustiniani, 1514, s. 50.
82. Garzoni, 1573, s. 403.
83. A.e., aynı yer.
84. Gritti, 1503, s. 19; Navagero, 1553, s. 56 ve 79; Erizzo, 1557, s. 133; Cavalli, 1560, s. 281.
85. Erizzo, 1557, s. 138.
86. Garzoni, 1573, s. 401-402; Barbaro, 1573, s. 321.
87. Roberto ZAPPERI'nin "Arrigo le velu, Pietro le fou. Amon le nain et autres bêtes: autour d'un tableau d'Agostino Carrache" adlı parlak yazısına bk.: *Annales, ESC*, mart-nisan 1985, n° 2, s. 307-327.
88. Romano CANOSA, *Storia dell' Inquisizione in Italia del settecento. Venezia,* cilt II, Roma, Sapere, 2000, 1987, s. 136-139.
89. Gritti, 1503; Erizzo, 1557, s. 137; Barbarigo, 1558, s. 160; Barbaro, 1573, s. 317.
90. Erizzo, 1557, s. 136.
91. Paul VEYNE, *Le Pain et le Cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique.* Paris, Le Seuil, 1976, s. 30. Gerçek tabii ki büyük elçilerin söylediğinden daha ince ayrımlı. Pratikte olmasa da, siyasal oyunun kuralı Osmanlı İmparatorluğu'nda çürümüşlüğü kınıyor. Venedik'te patrisyenlerin inanmak istedikleri mitosa rağmen, onlar da dürüst olmayan yollara başvurabiliyor. Bk. Donald E. QUELLER, *The Venetian Patriciate. Reality versus Myth*, Urbano ve Chicago, University of Illinois Press, 1986.
92. Erizzo, 1557, s. 139.
93. Navagero, 1553, s. 35; Contarini, 1583, s. 217.
94. Morosini, 1585, s. 256, 257.
95. Contarini, 1583, s. 217
96. Mocenigo, 1518, s. 53.
97. Barbarigo, 1558, s. 148.
98. Navagero, 1553, s. 37; Barbaro, 1573, s. 305.
99. Barbaro, 1573, s. 301-302.

100. Badoaro, 1573. s. 351; Contarini, 1583, s. 217; Moro. 1590, s. 333.

101. Robert FOLZ, *L'Idée d'Empire en Occident du V^e^au XIV^e^siècle,* Paris, 1953, s. 182. XVI. yüzyılda "imparatorluk mesianismi"nin son yankıları üstüne bk. Jean DELUMEAU, *La Civilisation de la Renaissance,* Paris, Arthaud, 1967.

102. G. GRACCO, "La cultura giuridico-politica nella Venezia della "serrata", *SCV*, II. 1976, s. 238-271.

103. Jacques LE GOFF, *La Civilisation du Moyen Age,* Paris, 1964, s. 183.

104. J.H. FRANKLIN, *Jean Bodin and Sixteenth Century Revolution in the Methodology of Law and History,* New York, 1963, s. 117, n. 4.

105. F.E.MANUEL, *Shapes of Philosophical History*, Stanford, 1965, s. 14.

106. A.e., s. 18.

107. D.CANTIMORI, *Eretici italiani del cinquecento,* Floransa, 1939, s. 14-16. Yergi edebiyatında ve üçüncü sınıf gazetelerde, bu kehanetlerin dile gelmesi İstanbul'da olan doğal felaket ve sultanın gerçek dine geçeceği haberlerinde görülüyor.

108. Giovanni TARCAGNOTA, *Delle istorie del mondo,* Venedik, 1585. 1598 baskısına baktım. Agostino FERENTİLLİ, *Discorso universale*, Venedik, 1570.

109. Guillaume POSTEL, *De la République des Turcs*, Poitiers, 1560. Bkz. Frank LESTRINGANT, "Guillaume Postel et l'obsession turque", *Actes du Colloque Guillaume Postel, Avranches, 1981,* Paris, Gui Trédaniel, 1985.

110. Barbaro, 1573, s. 301. Bernardo, 1592, s. 401; bir kez daha Ottaviano Bon, ama, XVII. yüzyılın başında imparatorlukta iyi yönetim prensipleri eksiği olduğunu düşünür; bu prensipler olsaydı "ona tek monarşi yolunu açardı", 1602 ve 1608, s. 117; 1612, s. 152-153.

111. Gritti, 1503, s. 18; ve Badoare, 1573, s. 351; Moro, 1590, s.333.

112. Donà, 1596, s. 299-301.

113. SANUTO, *Diarii*, cilt XLVI, s. 132-133. Osmanlı İmparatorluğunda geçerliliği olan, Roma'nın ele geçirilmesi kehaneti konusunda, Ragazzoni, 1571, s. 84-85'de vezirin sözlerini iletir.

114. İmparatorluk ideolojisi ve Bâb-ı Âli'de iktidarın sahneye konulması üstüne diyecek daha çok şey var. Burada yalnız Venedik elçilerinin konuyla ilgili söyledikleri ve algıladıkları üstünde duruyorum. Bk. Gülru NECİBOĞLU, *The Formation of an Imperial Tradition. The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries,* Ph. D. Harward, 1986. Halil İNALCIK, "State, Sovereignty and Law during the Reign of Süleyman", H. İNALCİK ve H. LOWRY, *Süleyman and his Age*'de çıkacak, Institude of Turkish Studies yayını.

115. Trevisano'da *ordine* sözcüğü (1554), Garzoni'de *bellissimo, dilettevole, meraviglioso, superbissimo* sözcükleri (1573) sık geçer; Badoaro' da bu sözcüklerden herhangi birine rastlanabiliyor (1573).

116. Erizzo, 1557, s. 139.

117. Paolo PRETO, a.g.e., 1975, s. 495 ve *SCV,* IV/2, özellikle s. 314.

118. Carl GOLNER'e göre, Osmanlı İmparatorluğu üstüne 1501 ve 1550 arasında Avrupa kökenli bin kadar yayın, XVI. yüzyılın ikinci yarısı içinde ise yaklaşık iki bin yazı adı sayıldı, *Turcica: Die Europäischen Turkendrücke des XVI Jahrhunderts,* 2 cilt, Bükreş ve Berlin, 1961-1968, alıntı yapan: C. J. HEYWOOD, "Sir Paul Rycaud, A Seventeenth Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study", Bkz., E. K. SHAW ve C. J. HEYWOOD, *English and Continentel Views of the Ottoman Empire, 1500-1800,* William Andrews Clark Memorial Library, U.C. L.A., 1972, s. 31-59.

119. Sınırlı olmalarına rağmen bu düzenlemelerin çok değer taşıdığını ve ileri ölçüde dallı budaklı bir üretim alanında yol bulmayı sağladığını da vurgulayalım. Fransa için, Geoffroy ATKINSON, *Les Nouveaux Horizons de la Renaissance française,* Paris, 1935. C. D. ROUILLARD, *The Turk in French History. Thought and Litterature,* Paris, 1941. Venedik için, Paolo PRETO, a.g.e. Stéfane YERASIMOS, "De la collection de voyages à l'histoire universelle: la "Historia universale de Turchi" de Francesko Sansovino", *Turcica*'da çıkacak. Daha genel olarak, ama daha eski bir devir için, R.SCHWOEBEL, *The Shadow of the Crescent. The Renaissance Image of the Turk (1453-1517),* Nieuwkoop, 1967.

120. Perry ANDERSON, *Lineages of the Absolutiste State*, Londra, NLB, ikinci baskı, 1975, s. 462. Fransızca çevirisi, *L'Etat absolutiste, II, L'Europe de L'Est*, Paris, Maspero, 1978, s. 290.

121. A.e., aynı sayfa ve Fransızca çevirisi, s. 223; ve P PRETO, a.g.e., 1575, aynı pasaja gönderiyor.

122. MACHIAVEL, *Œuvres complètes*, Paris, Bibliothèque de la Pléiade, 1952, s. 299-300.

123. MACHIAVEL, *Discours*, I, 19, in *Œuvres complètes*, s.433. Süleyman'ın I. Selim'den sonra tahta çıktığını, ve Selim'in Beyazıt'ın oğlu olduğunu hatırlatalım.

124. A.g.e., s. 448.

125. A.g.e., II, 59, s. 510-511.

126. A.g.e., s. 398 ve Fransızca çevirisi, s. 224. Lawrence KRADER'e de bk., *The Asiatic Mode of Production. Sources, Development and Critique in the Writings of Karl Marx*, Assen, Van Gorcum, 1975, kitap Bodin'i Asya despotizminin babaları arasına sokar, fakat Türkler'in tiranlık kategorisinde değil, hükümdarlık monarşisi kategorisinde sıralandığını vurgular, (s. 21-22, not 1).

127. Jean BODIN , *La Méthode de l'histoire*, çeviren ve sunan Pierre MESNARD, Cezayir 1941.

128. Türkler üstüne başka yapıtlar da okudu. Bk. *Méthode*, s.384.

129. A.g.e., s. 165.

130. A.g.e., s. 193.

131. A.g.e., s. 266.

132. A.g.e., s. 289-290.

133. Jean BODIN, *Les Six Livres de la Republique*. Paris, Fayard, 6 cilt. 1986. *Les Six Livres, Altı Kitap*'da Türk'ün diğer görünümleri aynı doğrultuda olur. Türkler olumlu değerlenmiş edimler gösterir. Örneğin, I. kitapta, yeryüzünde soyluluğu atalarla değil erdemle ölçen nerdeyse tek ulus; ya da IV kitapta, ayaklanmaları engelleyen, barışta silah taşıma yasağı örneği. İmparatorluk hiç bir zaman tiranlıkla bir tutulmaz.

134. Ètienne de LA BOÉTIE, *Le Discours de la servitude volontaire*, metni hazırlayan P. Léonard. Paris, Payot. 1976. s. 135.

135. Aynı kaynak, s. 127

136. Bu ikinci diziye şu elçilik raporları girerler: Tiepolo, 1576; Venier, 1579 ya da 1582 (belirsiz); isimsiz bir rapor, 1582;

Soranzo, 1581; Contarini, 1583; Morosini, 1585; Venier, 1586; Moro, 1590; Bernardo, 1592; Donà, 1596; Zane, 1594; Nani, 1600 ve 1603; Ottavio Bon'un ünlü saray anlatımı; en son olarak da Contarini, 1612 ve Valier, 1616 raporları. İçerik ve söyleyiş biçimiyle birinci dizinin bazı raporları ikinci diziyle köprü oluştururlar; özellikle Barbaro'nunki. Daha öteye bk. s. ve not 162.

137. Contarini, 1621 s. 154. Bernardo, 1592, s. 350. Nani, 1600, s. 32. XVII. yüzyılda elçilerin dilindeki retorik değişmeleri üstüne, Piero DEL NEGRO, "Forme a istituzioni del discorso politico veneziano", *SCV*, IV/2, s. 435-436.

138. Bernardo, 1592, s. 321-426.

139. Contarini, 1583.

140. Tiepolo, 1576, s. 183-185; Moro, 1590, s. 325; Venier, 1592, s. 460.

141. Özellikle Bernardo, 1592, s. 334, 359, 360.

142. Morosini, 1585, s. 285 ve devamı, yalnız, bu onun İmparatorluğu nitelemek için çok sayıda üstünlük sıfatı kullanmasını engellemez. Venier. 1586, s. 297-298.

143. Venier, 1582, s. 460, 467-468; Morosini, 1585, s. 257, 266-267.

144. A.e., s. 269.

145. İsimsiz, 1582, s. 229; Morosini, 1585, s. 282.

146. Venier, 1579 ya da 1582, s. 439; Morosini, 1585, s. 273; Moro, 1590, s. 326.

147. Morosini, 1585, s. 284; Moro, 1590, s. 330.

148. Bernardo, 1592, s. 326, 398.

149. Morosini, 1585, s. 267.

150. Bernardo, 1592, s. 398.

151. Morosini, 1585, s. 255; Zane, 1594, s. 386.

152. Donà, 1596, s. 358.

153. Nani, 1603, s. 35.

154. *L'Esprit des lois*, kitap XIII, bölüm XIII.

155. Nani, 1603, s. 35; Venier, 1579 ya da 1582, s. 441; Moro, 1590, s. 337.

156. Bernardo, 1592. s. 381.

157. A.e., s. 326, 364, 398. Moro, 1590, s. 329.

158. Moro, 1590, s. 328; Bernardo, 1592, s. 364, 373, ve sonraki raporlar.

159, Venier, 1579 ya da 1582, s. 439-440.

160. Bernardo, 1592, s. 351.

161. Morosini, 1585, s. 279.

162. Navagero, 1553, s. 40-41; Cavalli, 1560, Paşayla ilgili olarak, s. 295; Barbaro, 1573, s. 307. Sonra gelen dizide iki olağan dışı durum: Ne Soranzo ne de Valier tiranlık kavramını kullanırlar.

163. Cappello, 1634; Contarini, 1636 ve 1641; Foscarini, 1637 ve 1641; Quirini, 1676; Morosini, 1680; Civrano, 1682, Donado, 1684 raporlarını içerir.

164. Valier, 1616, s. 278.

165. Venier, 1579 ya da 1582, s. 439. Bu tarihten önce, despot bir *unvan*'dır; Moldavia, Hırvatistan v.b.'nda Sultana bağımlı prensleri göstermekte kullanılır.

166. Stanford J. SHAW, *History of the Ottoman empire and Modern Turkey,* Cambridge Londra New York, Cambridge U.P., 1976, cilt 1, s. 169 ve devamı, olaysal tarihe giren bütün kanıtları özetle verir. M. A. COOK'a da bk., *a History of the Ottoman Empire to 1730,* Cambridge, 1976, V J. PARRY'den IV bölüm, s. 103-132.

167. İlkay SUNAR, "Anthropologie politique et économique de l'Empire ottoman et de sa transformation"da siyasal merkezin bütünleştirici işlevinin analizini yapar, *Annales, ESC,* yıl 35, n° 3-4, mayıs-ağustos 1980, s. 551-579.

168. Halil İNALCIK, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600.* Londra, Weidenfeld ve Nicolson, 1973, bölüm VI, "The Decline of the Ottoman Empire", s. 41-52.

169. Klasik imparatorluk ideolojisi üzerine: Halil İNALCIK, "State, Sovereignty and Law...", adı geçen yazı. İmparatorluktaki rahatsızlığın bilincine varış Bernard LEWIS'ın öncü bir yazısının konusu oldu, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", *Islamic Studies,* I, 1962, s. 71-87. Cornell FLEISCHER, "Royal Authority, Dynastic Cyclism and 'İbn Khaldunizm' in Sixteenth Century ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies,* cilt XVIII. 1984, s. 218-237. Cemal KAFADAR, *When coins turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows; The Boundaries of Ottoman Economic İmagination at the End of the 16th Century,* yayınlanmamış ph D tezi, Mc GILL , 1986.

170. KAFADAR, *a.g.e.* Andreas TIETZE, *Mustafâ Âlî's Counsel for Sultans of 1581,* yayın ve çeviri, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1979.

171. Andreas TIETZE, " The Poet as Critique of Society. A 16. century ottoman Poem", *Turcica*, IX/1, 1977, s. 120-160 Mustafa Ali üstünedir. Kadı Veysi'nin durumu üzerine, B. LEWIS, a.g.e., s. 74-78.

172. *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia*, 1570-1670, Venedik'te 1986'da açılan serginin kataloğu, Arsenale, 1986.

173. Venier, 1586, s. 305.

174. Robert MANTRAN, "L'Impero ottomano, Venezia e la guerra (1570-1670)", in *Venezia e la difesa del Levante*, s. 227- 232.

175. William J. BOUWSMA'nın klasikleşmiş kitabına bkz., *Venice and the Defense of the Republican Liberty, Renaissance Values in the Age of the Counter Reformation*, University of California Press, 1968; ikinci baskı, 1984. P PRETO, a.g. yazı, *in SCV*, IV/2, s. 313-341.

176. Floransa üstüne, ALBERI, a.g.e., dizi II, cilt 1, s. 325, 327; cilt 2, s. 76-78, 371.

177. Nicoló BAROZZI ve Guglielmo BERCHET, a.g.e., dizi IV, *İngiltere*, tek cilt, Venedik, 1863.

178. Michel LESURE, "Les Relations franco-ottomanes à l'épreuve des guerres de Religion (1560-1594)", in Hâmit BATU et J.-L. BACQUÉ- GRAMMONT, *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France, Varia Turcica III*, İstanbul Paris, İsis, 1986, s. 37-57. Lesure yergiyi verir, ROUILLARD da ileri sürer, a.g.e., s. 414: *La France-Turquie, c'est-à- dire conseils et moyens tenus par les ennemis de la couronne de France pour réduire le royaume en tel estat que la tyrannie Turquesque*, Orléans, 1576. Pierre MESNARD, *L'Essor de la philosophie politique au XVI. siécle*, ikinci basım, Paris, Vrin, 1977, s. 321'deki notta alıntı yapar: "Böylesi bir imparatorluk (Türklerin İmparatorluğu) ne krallıktır, ne insanlık; bu yalnızca barbar, tiran, hayvansal ve korkunç", Théodore de Bèze, *Du droit des Magistrats sur leurs sujets*, 1575, s.92. Osmanlı İmparatorluğu için, Kenneth SETTON, "Lutheranism and the Turkish Peril", *Balkan Studies*, 3, 1962, s.133-139.

179. R. KOEBNER'in çok güzel incelemesine bkz., "Despot and Despotism; Vicissitudes of a political term", a.g.e.

180. Nicolas ORESME, *La liure de politiques daristote*, 1489. alıntı yapan KOEBNER, *a.g.e.*, s. 281-282.

181. Ve önemli olan şu iki yazı: Francis BACON. *The Essayes or Counsels, Civill and Morall*, 1597 ve 1625 arasında yazılmışlardır. Bacon da Türkler konusunda tiranlıktan söz eder: " A Monarchy, where there is no Nobility at all, is ever a pure, and absolute Tyranny; As that of the Turkes", (metni hazırlayan M. Kiernan. Oxford, Oxford University Press, 1985, s. 41). KNOLLES, *Generall Historie of the Turkes*, 1603, ikinci bölümün adı "*Absoluteness of the Emperor*" Ancak bu başlık Knolles'ın Savage tarafından kısaltılmış baskısında, 1704'de "Le pouvoir *despotique* du Sultan" (Sultanın despotik iktidarı) oluyor (altını çizen benim).

182. Bu yergi ile çağdaş olan *La Mercuriale* (1652) şöyle der: Hükümdar uyrukları üstünde despotik bir egemenlik sürdürüyorsa, o artık bir kral değil, tirandır, çünkü onların üstünde meşru olan egemenliği siyasaldır, despotik değil." Alıntıyı veren Chr. JOUHAUD, *Mazarinades: La Fronde et les mots*. Paris, Aubier, 1985, s. 157.

183. KOEBNER, a.g.e., s. 288 ve devamında *despotic* ve *despoticall* sözcüklerini Avrupa'da siyası tartışma alanında kullanılan terimler dağarcığına Hobbes'ın kattığını söyler. Bu kronolojiyi düzeltmek yerinde olur, hiç değilse İtalya için.

184. Giovanni BOTERO, *Relationi universali*, ikinci bölüm, IV kitap, *Relation du Grand Turc*, birinci baskı, Venedik, 1591. 1599 ve 1640 baskılarını kullandım. Pasajın aslı şu: *"Il governo di gli Ottomani è affatto despotico; perche il Gran Turco è in tal modo padrone d'ogni cosa compresa entro i confini del suo dominio, che gli habitanti si chiamano suoi schiavi, non che sudditi: e niuno è padrone di se stesso, non che della casa, ove egli habita, o del terreno, ch'egli cultiva, eccetto alcune casate, che furono premiate, e privilegiate da Maometto II in Constantinopoli; e non è nissuno personnagio cosi grande, che sia sicuro della vita sua, non che dello stato, nel quale egli si trova, se non per la gratia del Gran Signore. Egli poi si mantiene in questo dominio, cosi assoluto con due mezi, cioè co'l torre affatto l'arme a' sudditi, e co'l metter ogni cosa in mano di rinegati, tolti per via di decima da gli stati suoi nella loro fanciullezza."*

185. Botero'nun kitabının Fransızcaya (serbest) çevirisi: DAVITY, *Les Estats empires et principautez du Monde...*. Paris, 1617, s. 1275.

186. A.g.e., Paris, 1979, s. 7

187. Muriel DODDS, *Les Récits de voyages. Sources de "L'Esprit des lois" de Montesquieu*, Paris, 1929.

188. Bu güzel kitabın ikinci bölümünün başlığı bu.

VENEDİK VE BÂB-I ÂLİ

DESPOT'UN DOĞUŞU

LUCETTE VALENSI

Tarihçi Lucette Valensi bu değerli çalışmasında, İstanbul'a atanmış Venedik elçilerinin 1503-1641 yılları arasında, Türkiye üstüne kaleme almış oldukları kırk sefaretnameyi inceliyor. Bu raporların kültürel alt-yapısı konusunda, Venedik ve Avrupa için taşıdığı önem ve asıl olarak da Osmanlılar konusunda, ilgi yüksek tutularak bilgileniyoruz.

Lucette Valensi tarihçi ve Kuzey Afrika ile Orta-Doğu uzmanıdır. *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations* dergisinin ikinci yöneticisidir. *l'École des hautes études en sciences sociales*'da öğretim üyesidir. Tunus, Paris, New York ve Berkeley üniversitelerinde hocalık etmiştir.

1969'da *Le Maghreb avant la prise d'Alger (1790-1830)* (Flammarion Yayınevi) adlı kitabı; 1977'de *Fellahs tunisiens. L'économie rurale et la vie des campagnes aux XVIIIe et XIXe siècles* (Mouton Yayınevi) kitabını yayımladı. A.L. Udovitch ile birlikte *Juifs en terre d'Islam, Les communautés de Djerba* (1984, Éditions des Archives contemporaines yayınları), N.Wachtel'le birlikte *Mémoires Juives* (1986, Gallimard-Julliard Yayınları) kitaplarını çıkardı. 1987'de, J.-A.Peyssonnel'in *Voyage dans les régences de Tunis et Alger* (La Découverte Yayınevi) adlı kitabının Giriş'ini yazdı. 1992'de, Seuil Yayınevi'nde, *Fables de la mémoire. La glorieuse bataille des Trois Rois*'yı yayımladı. Kitabın Portekizce çevirisi 1994'de Brezilya'da yapıldı. Ayrıca, *Le Maghreb avant la prise d'Alger* Arapçaya çevrildi.

BAĞLAM

ISBN 975-7696-65-X